

Bo Södersten

KAPITALISMEN byggde landet

SNS Förlag

Av Bo Södersten har tidigare utgivits:

- A Study of Economic Growth and International Trade (1964)
Den hierarkiska välfärden (1968)
Internationell ekonomi (1:a uppl. 1969, amerikansk utgåva 1970, engelsk utgåva 1971, italiensk utgåva 1976, portugisisk utgåva 1979, ungersk utgåva 1985; 2:a uppl. 1978, engelsk och amerikansk utgåva 1980)
Internationella resursfördelningsproblem (tillsammans med Inga Persson, 1970)
Den svenska sköldpaddan (1975)
Betalt för att bo (tillsammans med Bo Sandelin, 1978)
Ut ur krisen! (1981)
Makroekonomi och stabiliseringspolitik (1984)

Antologier redigerade av Bo Södersten:

- Svensk ekonomi (1:a uppl. 1970; 2:a uppl. 1974; 3:e uppl. 1982)
Utvecklingsekonomi I & II (tillsammans med Mats Lundahl, 1974; 2:a omarbetade upplagan i en volym 1978)
Marknad och politik (1978; 2:a omarbetade uppl. 1990)
Skattereform och skatteplanering (1989)
Den stora reformen (1990; 2:a omarbetade uppl. 1991)
Framtid med kärnkraft (1990; 2:a omarbetade uppl. 1991)

KAPITALISMEN
byggde landet

Bo Södersten

KAPITALISMEN
byggde landet

SNS Förlag

SNS FÖRLAG
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon 08-23 25 20

Bo Södersten
Kapitalismen byggde landet
1:a upplagan
1:a tryckningen

© 1991 Bo Södersten och SNS Förlag
Omslag: Nyeboelle Grafisk Form AB
Omslagsillustration: Andrzej Płoski
Tryck: Norstedts Tryckeri, Stockholm 1991

ISBN 91-7150-411-7

Innehåll

Utgivarens förord	7
Författarens förord	9
Inledning. På parkett hos makten	11

Partiet

1. Makten är något som gärna döljs!	33
2. Populister skapar privilegier	39
3. Systemfelens överstepräster	45

Ekonomisk politik

4. Kapitalismen byggde landet	53
5. Därför är vi så rika	59
6. Samarbete gav tillväxt	65
7. Hämmad tillväxt och skapad arbetslöshet	71

Sverige i utförsbacke

8. Bevarad standard?	79
9. Vänstern måste se verkligheten som den är	84
10. Utför från välfärdstoppen	87
11. Måste ASEA lämna Sverige?	91

Offentliga sektorn

12. Ta chansen att dra in på folk!	99
13. Sverige — dårarnas paradis	103
14. S skapade ett klassamhälle	107

Skattereformen

- 15. Förödande utjämningspolitik 115
- 16. En seger över populismen 121

Förskola och utbildning

- 17. Gör högskolan konsumentstyrd 129
- 18. Ryck upp universiteten 136
- 19. Skolan intresserar inte skolministern 139
- 20. Kasta ut gökungen 145

Kärnkraft

- 21. Ni har lovat att ta ned månen 153
- 22. "Dahl måste bort" 159

Internationella frågor

- 23. Vi skall inte förblindas av revolutionsromantiken 165
- 24. Ljus framtid för Chile 171
- 25. Orimligt ge Chile bistånd 177

Bostadspolitik

- 26. Bostadspolitikens problem 185
- 27. Beskattning av småhus alltför generös 197
- 28. Stapla subventioner slöseri med skattemedel 203

Utgivarens förord

Inledningen av 90-talet har i Sverige präglats av osannolikt snabba förändringar i den ekonomiska politiken och i de partipolitiska sympatierna. Även i perspektivet av den hisnande politiska och ekonomiska omvandlingen i vår närmaste omvärld framstår den svenska utvecklingen som märklig. Det är helt uppenbart nödvändigt att ta ett samlat grepp på ekonomi och politik för att blottlägga de krafter som styrt skeendet

Bo Södersten är en i den långa rad av svenska nationalekonomer som givit sig in i partipolitiken — till de mest namnkunniga hör Gustav Cassels tre elever Gösta Bagge, Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin. Södersten har i detta avseende störst likhet med Myrdal; i politiken har han förblivit en outsider, som satt sin egen intellektuella självständighet över partiloyalitet och karriärambitioner.

Under de senaste åren har Södersten publicerat en rad mycket uppmärksammade tidningsartiklar i olika ekonomisk-politiska frågor. Dessa artiklar har präglats av en stark argumentation i sak men också av en ambition att bortom stridslarmet fånga de långsiktiga utvecklingslinjerna i ekonomi och politik. I den här boken har de viktigaste artiklarna samlats, och i en nyskriven inledning — "På parkett hos makten" — ger författaren en personlig tolkning av sitt partis ideologiska kris och sin egen politiska utveckling.

Kapitalismen byggde landet bör kunna tjäna som en stimulans i samhällsdebatten inför en valperiod som kommer att ställa såväl väljare som politiker inför mycket stora krav på nytänkande och omprioritering.

Stockholm i juni 1991

Hans Tson Söderström

Författarens förord

Jag vill tacka Lisbeth Hellvin och Johan Torstensson som gjort det förslag till urval av artiklar som här publiceras. Några personer har läst inledningskapitlet och gjort värdefulla påpekanden. De är Villy Bergström, Gunnar Eriksson, Birgit Friggebo, Anders Isaksson och Torgny Wadensjö. De åsikter som uttrycks i boken skall på intet sätt förknippas med dessa personer. Ansvaret för framförda uppfattningar åvilar författaren ensam.

Henrik Braconier, Ann-Charlotte Sahlin och Fredrik Sjöholm har hjälpt till att förvandla det hela till en bok. Jag tackar dem.

Lund i juni 1991

Bo Södersten

Inledning.

På parkett hos makten

Sedan demokratins genombrott har vårt land varit med om ett val som fått genomgripande följder för vårt politiska liv. Det var 1932 års val som på ett avgörande sätt ändrade vår politiska karta.

Borgerlighetens sammanbrott

Fram till och med 1920-talet hade liberalismen haft en stark ställning i svenskt samhällsliv. Hjalmar Branting bildade en första socialdemokratisk minoritetsregering 1920. Stark finansminister i denna regering var den legendariske F. V. Thorsson. När den internationella deflationskrisen kom 1920—21 bedrev denna regering en renodlad liberal politik av traditionellt märke. Man lät den internationella krisen helt slå igenom hemmavid. Det innebar att lönerna inom industrin under två år sjönk med 30 procent. Efter detta stålbad visade dock resten av 20-talet en mycket stark tillväxt. 1920-talets socialdemokrati kunde hemfalla åt retoriska övningar i socialism. I sin praktiska politik var dåtidens socialdemokratiska minoritetsregeringar helt fångade i traditionellt färgade hegemoniska föreställningar av borgerligt slag.

Svensk borgerlighet hade fram till och med 1920-talet ur ekonomisk synvinkel kanske varit Västeuropas mest framgångsrika. Under de sextio åren från 1870 till 1930 hade vårt land genomgått en framgångens metamorfos som knappast något annat land kunde visa motsvarighet till.

Hur kunde denna borgerlighet så lätt ge upp sitt värderingsövertag? Hur kunde den förlora det försteg i samhällssyn och den ledning när det gällde att formulera problem som tidigare gällt?

Svaret på denna fråga — som knappast alls ställts eller be-

rörts av modern forskning — är inte lätt att ge. Kreugerkraschen och dess följdverkningar blev ödesdigra; den tycktes i det närmaste innebära en dödsstöt mot borgerligheten. Den internationella krisen i början av 30-talet och det internationella handelssystemets sammanbrott medförde också världen över en radikaliserings av opinionen och ett ifrågasättande av den kapitalistiska marknadsekonomin på ett nytt och mycket mer djupgående sätt än tidigare. Keynesianismens genombrott och tilltron till en aktiv konjunkturpolitikens möjligheter tycktes erbjuda svar och alternativ. Den blev ett givet inslag i den "modernism" som givetvis också innehöll andra viktiga moment.

Ändock är det inte lätt att förstå den svenska borgerlighetens ideologiska sammanbrott och intellektuella kapitulation inför den framväxande socialdemokratien.

Det kan hävdas att det socialdemokratiska genombrottet inte var så definitivt 1932. Partiet fick trots allt inte mer än 104 av 230 mandat i andra kammaren. Någon egen majoritet var det inte fråga om. Likafullt tillskansade sig socialdemokratien med 1932 års val en politisk hegemoni som partiet kom att behålla i sextio år.

Några av skälen är tämligen uppenbara. En person, som redan var en internationellt etablerad ekonom och som snart skulle bli borgerlighetens ledande politiker, Bertil Ohlin, var en övertygad modernist när det gällde en aktiv stabiliseringspolitik. På denna punkt var han siamesisk tvilling till Ernst Wigforss och Gunnar Myrdal. Detta bidrog till att ge socialdemokratien en stark legitimitet.

Denna förstärktes sedan under andra världskrigets år då socialdemokratien kom att framstå som det statsbärande partiet och trygghetens garant framför andra.

Vad borgerligheten beträffar skulle det dröja till mitten och slutet av 40-talet innan en motoffensiv som dock var av uppehållande karaktär kom till stånd. Den kom som ett svar på den framryckning hän mot förstatligande och planhushållning som socialdemokratien planerade efter krigsslutet. Den person som mer än någon annan hjälpte till att stävja den socialdemokratiska offensiven och ta loven av den var just Bertil Ohlin. Detta

kom att bli dennes bestående insats i svensk politik men den befäste samtidigt synen på liberalismen som en lära med dubbelt ansikte.

I och med ATP-striden mot 50-talets slut etablerade socialdemokratin definitivt sin hegemoni. Under 60- och 70-talen rådde den oinskränkt. Det bevisas inte minst av vad som hände under de borgerliga regeringsåren 1976–82.

Ett postulat av socialdemokratiskt snitt som var fast förankrat i svensk politik vid denna tid var synen på arbetslösheten. Här var det full sysselsättning och inget annat som gällde. Denna föreställning kom också att dominera de borgerliga regeringarnas politik. Liksom socialdemokraterna på 20-talet hade låtit sin faktiska politik styras av traditionellt borgerliga föreställningar lät de borgerliga nu sin politik styras av de tankar som föreföll helt naturliga enligt det rådande socialdemokratiska böjningsmönstret. Detta gav sedan i sin tur upphov till den kraftiga utgiftsexpansion och ökning i statsskuld som vi så väl känner till. De borgerliga regeringarna hade helt enkelt inte, utom möjligen under sitt sista regeringsår, någon egen sammanhängande politisk linje att falla tillbaka på.

Framtiden

Om framtiden är det givetvis både svårt och vanskligt att sia. Det tycks dock som om 1991 års val i många avseenden kan komma att påminna om vad som hände 1932. Under valen från 1932 fram till 1988 har socialdemokratin haft över 44 procent av rösterna i genomsnitt. Partiet tycks nu gå mot ett val som blir det sämsta i modern tid.

Mer intressant och ur ett lite större perspektiv betydelsefullt är att partiet definitivt tycks vara på väg att förlora sitt formuleringsprivilegium, sin dominans och sin hegemoni. När det ideologiska genombrottet kom i skarven 20/30-tal skedde det mycket snabbt. Något liknande tycks vara på väg att hända idag.

På bara ett par år ersätts föreställningar som i drygt femtio år präglat tänkande och handlande av nya synsätt. Nu liksom då

är det inte helt lätt att peka ut orsakerna till skiftet, även om några är tämligen uppenbara. Hit hör att utvecklingen av offentlig sektor och trygghetssystem för länge sedan passerat sin optimala punkt. Det innebär att systemen inte längre fungerar och i många fall mynnar ut i sin motsats. De goda avsikterna finns nog där, men de goda resultaten uteblir.

Den internationella omgivningen och de stora förändringarna på den internationella scenen spelar idag, liksom på 30-talet, en mycket stor roll. Realsocialismens fall har fått mycket starka återverkningar av vilka vi hittills enbart sett en början. Där fanns också de goda avsikterna och de ädla motiven. Många hade för länge sedan genomskådat Potemkinkulisserna och den ytterst sinistra verkligheten som fanns bakom dem. Vice statsminister Ingvar Carlsson — som då också var framtidsminister — skrev dock 1983 när han blickade mot framtiden: "Såväl Sovjetunionen som länderna i Östeuropa har genomfört en snabb industrialisering och har en hög bruttonationalprodukt. Det finns åtskilligt att invända mot systemet i dessa länder men de bevisar ovedersägligen att kapitalismen inte har monopol på att skapa materiellt välstånd."¹

Nu är dock kommunismens och planekonomins fall definitivt och slutgiltigt uppenbart för alla och envar, utom möjligen för en handfull sekterister. Även om historien inte är slut är dock synen på den definitivt förändrad. Idyllens tid i vårt land varade från början av 30-talet till slutet av 60-talet. Under denna tid expanderade svensk ekonomi oavbrutet. I hägnet av den socialdemokratiska dominansen byggdes trygghetssystem och välfärd ut. Få ifrågasatte den svenska modellen.

Med 70-talets ankomst inträdde dock ett trendbrott. Den internationella ekonomin kom i kris med stagnation kombinerad med inflation. Här hemma fick vi en expansion av skatetryck och offentlig sektor som både historiskt och internationellt saknade motstycke.

Socialdemokratin fick också en ny ledning vid 1969 års parti-

¹ Ingvar Carlsson & Anne-Marie Lindgren, *Vad är socialdemokrati?* (sid 18), Stockholm Socialdemokraterna, 1983

kongress. Den relativt försiktige Tage Erlander med rötter i 20-talets och 30-talets Lund efterträddes av Olof Palme. Samtidigt hade 1968 års val gett socialdemokratin en egen majoritet, för första gången sedan 1944 års val. Ett ökat intresse för tredje världens nya radikala stater och en samtidig radikaliserings av politiken på hemmaplan blev mot denna bakgrund naturlig.

Mitt kritiska perspektiv

Föreliggande bok är skriven ur ett kritiskt perspektiv. Kritiken riktas främst mot den typ av politik och tänkande som präglade svensk socialdemokrati under 70- och 80-talen. Samtidigt representerade jag under nio år, från 1979 till 1988, socialdemokratin som riksdagsman. Det är naturligt att många läsare undrar om orsak och bakgrund till min omsvängning. De artiklar som följer i boken talar i stor utsträckning för sig själva; jag kan hävda att de innehåller svaret på frågan. Utan att hemfalla till alltför stor egocentrism skall jag dock försöka att något mer utförligt ge en bakgrund till denna bok.

Naturligtvis var jag själv fångad i det hegemonistiskt präglade tankesätt av socialdemokratiskt snitt som rådde under 60- och 70-talen. Det var själva bakgrunden till att jag satsade på en karriär som socialdemokratisk riksdagsman.

Min kritiska attityd kom att utvecklas gradvis. Ofta kan det vara relativt små sprickor i en fasad som kan dölja mer djupgående tvivel. För mig var det till att börja med två sidor hos socialdemokratin som jag fick allt svårare att acceptera:

En var synen på vissa internationella frågor. Vid mitten av 70-talet blev kraven på en "ny ekonomisk världsordning" centrala. Sverige satsade hårt på denna linje och bl.a. byggdes vår FN-delegation i New York ut för att bättre kunna hantera dessa frågor. Jag arbetade vid denna tid på en ny upplaga av min lärobok *Internationell ekonomi*. I den analyserade jag de nya ideerna och fann dem helt präglade av önsketänkande och bristande realism.

1974 besökte jag (tillsammans med tecknaren EWK) för första gången Chile. Det var strax efter Pinochets kupp. Jag

studerade den ekonomiska politiken under Allende och blev bestört över den kompletta brist på realism som Unidad Popular visat under sina regeringsår. Jag skrev en utförlig analys av Allendes ekonomiska politik. Den försökte jag få publicerad i tidskriften Tiden (där jag tidigare tillhört redaktionen). Efter mycket funderande beslöt den nya redaktionen att vägra att publicera min artikel. Det kändes egendomligt att mina, som jag tyckte, fullständigt reformistiskt präglade uppfattningar inte skulle finna utrymme i 70-talets Sverige.

En annan fråga som blev aktuell vid mitten av 70-talet var kärnkraftsfrågan. Jag såg denna fråga främst ur ett internationellt perspektiv. Ett grundläggande faktum för svensk ekonomi och svensk politik är vårt internationella beroende. Vårt land är totalt inlemmat i världsekonomin. Under hela vår moderna historia har vi accepterat detta faktum. Det har varit det axiom som legat till grund för vårt handlande. På endast ett område — jordbrukets — har systematiska avsteg tillåtits.

Utrikeshandelsteori lär oss att om ett land skall ha en hög standard — särskilt om det skall vara bättre än genomsnittet — måste det också ligga vid den teknologiska fronten på några områden. Kärnkraften var just ett av dessa. Det svenska systemet för att producera el med dess kombination av vattenkraft och kärnkraft var internationellt sett unikt framgångsrikt och kostnadseffektivt. Som 70-talet framskred började det stå allt klarare att partiet var berett att överge alla principer om tilltro till vetenskap och rationalitet.

Med 80-talets ingång tog häxeriet helt över inom partiet. Samtidigt visste jag ju att det i den riksdagsgrupp som jag då tillhörde fanns många fler — sannolikt en majoritet — som tyckte ungefär som jag. Att då tillhöra ett parti vars ledning i maktberusning och manipulationsiver drev en fullständigt vetlös linje i en för landet central fråga ingav en känsla av överklighet.

Under 70-talet intresserade jag mig en hel del för löntagargestyrd ekonomi. En bok som gjorde stort intryck på mig var Jaroslav Vaneks *The General Theory of the Labor-Managed Market Economy*. Jag hade en hel del med Vanek att göra

under dessa år. Jag besökte honom vid Cornell University och han mig vid Nationalekonomiska institutionen i Göteborg där jag då var verksam. Jag skrev åtskilliga artiklar i ämnet av vilka några publicerades i Ekonomisk Debatt och i min bok *Ut ur krisen*.

I denna fråga kan man säga att jag låg "till vänster" om partiet. Inte heller här gick jag i någon vidare takt med parti-ledningen, och allra minst med den fackliga ledningen. Ingen var särskilt intresserad av den form av anti-kapitalism som tankarna om den löntagarstyrda marknadsekonomin byggde på.

Erfarenheterna från riksdagen

1979 valdes jag så in i riksdagen för Kopparbergs län. Vid mitt inträde anhöll jag om att placeras i finansutskottet. Kjell Olof Feldt var då vice ordförande i utskottet. Hans kommentar var: "Det behövs bara en ekonom i finansutskottet". Jag placerades därför i stället som suppleant i skatteutskottet. Utskottet leddes vid denna tid av den legendariske Erik Wörnberg. Denne var en socialdemokrat av gammalt slag. Han var synnerligen auktoritativ och mycket kunnig inom de ramar som gavs av gällande rätt. Samtidigt var han anti-intellektuell, traditionsbunden och fördomsfull. Det som inte läsande av riksdagstryck och erfarenheter från Rimfors kunde lära en var inte värt att veta.

Erik Wörnberg var skeptisk till personer som skrev böcker. Han avhånade mig stundtals för denna min egenskap men lät mig trots allt företräda den socialdemokratiska utskottsgruppen i flera viktiga skattedebatter. Den skattepolitik som vi sattes att driva bar Gunnar Strängs och i någon mån Erik Wörnbergs signum. Samhällsekonomiskt var den komplett vanvettig. Den hade på några korta år i början av 70-talet drivit upp skattetrycket med 10 procentenheter av BNP till 50 procent. Den gav oss marginalskatter om 85 procent. Den skapade en total hysteri runt skattebrottsligheten. Den höll på att driva fram en polisstat och att göra en betydande del av medelklas-

sen till manifesta eller latent skattebrottslingar. Samtidigt blev effekten på uppgången i tillgångsvärden (fastigheter och aktier) och på förmögenhetsfördelningen helt motsatt den avsedda. Den bidrog till att föra oss in i den inlärda hjälplöshetens samhälle.

Jag kan inte påstå att jag vid denna tid såg dessa sammanhang särskilt klart. Även om jag var den mest liberale i s-gruppen i skatteutskottet följde jag som nybliven riksdagsman tämligen troget det socialdemokratiska mönstret. Vår gemensamma attityd var: "Kläm åt dom jävlarna!"

På ett annat område hade jag redan från början en genomtänkt kritisk syn på socialdemokratins linje. Det gällde barnomsorgen. För att få perspektiv på denna och andra frågor är det här lämpligt att göra en utveckling om politisk metodik och ideologi genom att ta upp ett centralt politiskt begrepp, begreppet social ingenjörskonst.

Karl Popper

Begreppet lanserades i sin moderna utformning av Karl Popper i boken *Det öppna samhället och dess fiender*. Popper, som är av judisk härkomst, var under andra världskriget flykting i Australien. Det var där han skrev boken.

Hans bok i två delar innehåller en attack på totalitär ideologi och deterministiskt tänkande. Den första avhandlar elitistiskt präglade statsteorier av konservativt slag och utgör främst en mycket kritisk analys av tänkare som Platon och Aristoteles och de anti-demokratiska tankegångar som karakteriserar deras tänkande. Den andra delen behandlar Hegel och Marx, som är en utomordentligt skarp vidräkning med den anti-vetenskapliga hållning som präglar marxismen. Det är en hållning som bygger på tron på historisk förutbestämthet och är så konstruerad att den inte tillåter vetenskaplig testning.

Gentemot detta sätter Popper begreppet social ingenjörskonst. Till detta begrepp hör också begreppen "gradualism" och "piecemeal engineering". Grundläggande för denna hållning blir att pröva sig fram, att arbeta med hypoteser och att

förkasta det som inte är hållbart. Denna hållning blir genom själva sin natur kritisk till alltför storslagna ideologier, för att inte säga anti-ideologisk!

Barnomsorgen

Mitt intresse för barnomsorg väcktes av vissa studier av arbetsmarknaden som jag bedrev vid mitten av 70-talet. En av mina teser var att det fanns två skilda grupper på arbetsmarknaden, en med arbeten som innehöll en karriärstege och en utan. Samtidigt stod det klart att den kvinnliga förvärvsintensiteten skulle komma att trendmässigt öka.²

Det innebar att frågan om barnomsorg måste lösas på ett rationellt och rimligt sätt. På detta område hade dock svensk socialdemokrati en något olycklig tradition.

Makarna Myrdal inledde redan på 30-talet en linje när det gällde barnomsorg och familjepolitik som byggde på en mycket paternalistisk syn på familj och barn. Mot slutet av 60-talet när barnomsorgsfrågan blev aktuell i större sammanhang kombinerades denna linje med de elitistiska behov som personer med karriärstege hade. Härtill kom föreställningen att inga budgetbegränsningar egentligen fanns. Vidare vurmade pedagoger vid denna tid för den av den brasilianske pedagogen Paolo Freire lanserade "dialogpedagogiken". Den hade ursprungligen utformats för att lära brasilianska fattigbönder att läsa. Nu omformades den till att treåringar och deras vårdare tillsammans skulle finna ut den bästa metoden för att ta hand om barn.

Dessa tanketrådar tvinnades så samman i den mycket egendomliga skapelse som det kommunala daghemmet utgör. Redan när jag började intressera mig för barnomsorg i slutet av 70-talet stod det klart att denna form av barnomsorg var utomordentligt dyrbar. Bristen på kostnadseffektivitet ledde vidare till att den enbart kunde erbjudas ett mindretal (i första hand föräldrar med karriärstegar). Därför blev den också utomor-

² En sammanfattning av min analys finns i *Kvinnan på arbetsmarknaden*, Ekonomisk debatt nr 8, 1978.

dentligt orättvis. För att finna alternativ organiserade jag som nybliven riksdagsman 1981 en studieresa till Leipzig och Paris tillsammans med fyra andra nyvalda socialdemokratiska riksdagskolleger. Mina erfarenheter från resan bekräftade — precis som jag hade förutsett — att lösningen låg i den form av strukturerad förskola som finns i dessa länder och som jag för svenskt vidkommande lanserat genom tanken på en allmän förskola.

Mina riksdagskamrater tog dock inga intryck av resan. För dem var det ideologiska perspektivet helt dominerande. Det var som om vi hade besökt helt olika planeter.

Efter återkomsten började jag att i riksdagen — första gången tillsammans med min nu framlidne kollega Yngve Nyquist från Grangärde — motionera om försöksverksamhet med allmän förskola. Hittills har dock alla framstötningar strandat på motståndet från i första hand kvinnliga politiker med karriärstege.

Motståndet håller dock numera på att luckras upp. Barnomsorgsfrågan är ett av paradexemplen på hur svårt svenska politiker har att omorientera sig trots att fakta i målet är överväldigande. Att kejsaren på detta område saknar kläder vågar ingen av våra etablerade politiker tillstå.

Min egen alienation mot etablissemangen — i första hand naturligtvis i dess socialdemokratiska, helt ideologiskt indränkta variant — växte med åren. Jag började alltmer misstro den rigiditet som mitt eget parti visade i ökande grad.

Under min första period i riksdagen, 1979–82, var socialdemokratin i oppositionsställning. Detta gav en särskild prägel åt det parti som då i 44 år oavbrutet suttit vid makten. Många riksdagsledamöter vantrivdes helt uppenbart. Särskilt påtagligt var detta hos det ledande garnityret i partiet som fann situationen besvärlig och onaturlig.

70-talet var en svår tid i den internationella ekonomin. De borgerliga regeringarna kunde inte, bortsett från möjligen sista året av sin regeringstid, finna en egen linje. Det fanns mycket att kritisera. Vi hade inga problem att finna utlopp för vår oppositionslusta.

Åter i regeringsställning

1982 återkom socialdemokratin i regeringsställning. Det trumfkort som slogs var den stora devalveringen i oktober det året. Den politiken blev på kort sikt framgångsrik, främst därför att den under de första arton månaderna kombinerades med en politik av åtstramning. 1983 och halva 1984 var bra år för Sverige. Ekonomin sanerades. De stora underskottet i utlandsaffärerna förvandlades till ett överskott. Näringslivets investeringar sköt i höjden. Exporten tog fart.

Avgörande för den svenska ekonomin, om den långsiktigt skulle kunna saneras eller ej, kom med den senare halvan av 1984 och 1985. Vid denna tid gick det bra för den svenska ekonomin. Tillväxten tilltog. Inflationen sjönk, delvis till följd av fallande oljepriser. Bytesrelationen förbättrades. Då återupptogs den gamla traditionen av partiet som "alla goda gåvors givare". Spenderbyxorna drogs på. Några egentliga försök till neddragning av offentlig sektor och offentliga transfereringar kom aldrig till stånd.

Jag satt vid denna tid i finansutskottet. Någorlunda regelbundet brukade jag vid denna tid träffa min gamle skolkamrat från Grängesberg, riksbankschefen Bengt Dennis. Vårt stående samtalsämne var behovet av neddragningar av den offentliga sektorn och behovet av ett sänkt skattetryck. Den linje som vi fann både naturlig och helt nödvändig fann dock inget gehör inom parti och fackföreningsrörelse utan blev på sin höjd en minoritetslinje.

En för mig avgörande incident blev den kontrovers som jag hade med dåvarande socialministern Sten Andersson på riksdagsgruppen den 4 december 1984 om kompensation till pensionärerna för "devalveringsförlusten". Det var denna sak som senare mynnade ut i Sten Anderssons famösa vallöfte som gavs i Sundsvall den 22 augusti 1985. Båda dessa händelser berörs närmare i denna bok.

Under de följande åren framstod det allt klarare att det var den traditionella löftespolitiken som kom att segra. "Kanslihusögern" gjorde tappra försök till mer strukturella reformer. De kom i grunden alla — utom på ett område — på skam.

Bostadspolitiken

En annan fråga där jag relativt tidigt kom att inta en kritisk attityd gällde bostadsfrågan. Jag hade ett långt förflutet inom detta område som sträckte sig tillbaka till tidigt 60-tal. 1978 publicerade jag tillsammans med Bo Sandelin boken *Betalt för att bo*. Vi visade där de stora kapitalvinster som gjorts på småhusboendet under 60- och 70-talen och gav ett försök till analys och förklaring av dessa. Boken var kritisk till den socialdemokratiska politiken på detta område. Den fick stort genomslag och gav upphov till en omfattande och stundtals mycket upphetsad debatt.

Den bostadspolitik som de borgerliga regeringarna sedan förde innebar inget avgörande brott med denna tradition. När socialdemokratin återkom drevs subventionslinjen ohämmat vidare med ännu större emfas. Min skepsis till denna politik fördjupades och min kritik radikaliserades.

De regionala vådorna av politiken med dess inbyggda stöd till redan överhettade storstadsregioner blev också alltmer uppenbar. I oktober 1986 presenterade regeringen en proposition som drev denna linje mycket långt. Jag skrev då en motion som var starkt kritisk och som yrkade på att bostadsstödet borde förändras och regionaliseras. Det byggande som alls inget stöd behövde, som välbelägna bostadsrätter i storstäderna, borde berövas sådant och mer stöd eventuellt ges till glesbygden.

För en riksdagsman från Kopparbergs län låg denna linje väl till. Jag skickade in motionen en fredag till partikansliet för godkännande och for sedan upp till Borlänge. Där hade partidistriktets verkställande utskott sammanträde på lördagen. Dess ordförande, Börje Andersson, var genast med på noterna. Det ledde till att hela den socialdemokratiska Dalabänken var beredd att skriva på motionen.

När jag återkom till Stockholm på tisdag morgon kallades jag genast till partikansliet. Gruppledaren Ivar Nordberg, med ett eget förflutet som bostadspolitiker och SABO-man, försökte först bearbeta mig med intellektuella argument. När det inte räckte övergick han till mer renodlat politiska. Till slut gav han upp och jag kallades till gruppledningens sammanträde på

eftermiddagen. För säkerhets skull infann sig också gruppordföranden, tillika statsminister.

Diskussionen som uppstod var pressad och inte särskilt munter. Några bra svar fick jag inte. Vid ett tillfälle utbrast statsministern: "Ja men hur skall det gå för våra bostadslösa ungdomar i Tyresö om de här principerna tillämpas..."

Efter en knapp halvtimmes diskussion lämnade jag rummet. Det besked jag fick en timme senare var en enhällig rekommendation om att inte lämna in motionen. Mina bankkamrater hade då för länge sedan hoppat av. Jag log när jag fick meddelandet. Mitt budskap hade gått fram. Ingen kunde längre vara okunnig om min inställning. På åtminstone denna punkt hade min opposition fått en slags legitimitet. Att jag sedan aldrig lämnade in motionen var mot denna bakgrund en mindre sak. Mitt sista större anförande i riksdagen i april 1988 använde jag till ett generalangrepp på regeringens bostadspolitik.

Ett viktigt område som jag inte ägnade mig åt under riksdagsåren var utbildningspolitiken. Skälet var att jag inte ville att det skulle sägas om mig att jag var i riksdagen för att tala i egen sak. Detta var ett område där jag ansåg att socialdemokratiens politik var helt fel. "68-andan" med dess falska och missförstådda demokratiseringsiver och dess kunskapsförakt kom att få starkt negativa konsekvenser för universitetet liksom för skolan i allmänhet.

Olof Palme

Det är svårt att undgå att komma in på Olof Palme i samband med dessa frågor.

Jag kände inte Olof Palme särskilt väl men jag kunde naturligtvis inte undgå att få en ganska god bild av honom genom iakttagelser från riksdagsgrupp och andra sammanhang under en lång följd av år. Jag stod honom aldrig nära.

Den signifikanta detaljen kan ibland kasta ett intressant ljus över en större helhet. Låt mig därför beröra en episod som inträffade mot slutet av oppositionsåren. Det var mycket ovanligt att jag samtalade med Olof Palme på tu man hand. Ett

något slumpartat och egendomligt samtal inträffade mot slutet av oppositionsåren. Jag stod en dag i lunchkön i riksdagen och han råkade hamna bredvid mig. Plötsligt började han på att tala om bostadspolitiken i 1979 års valrörelse och det löfte till villaägarna som hade ställts ut. Han visste naturligtvis att jag ogillade det. Men att själv ta upp en sådan sak med honom skulle ha varit mig helt främmande.

Nu försäkrade han mig att hela den frågan hade gått snett och helt missuppfattats därför att Dagens Nyheters bostadsreporter, Mert Kubu, hade förvrängt vilka Palmes och partiledningens avsikter egentligen var. Jag blev ytterst häpen över Palmes ansats. På mig gjorde den ett intryck av orimlig och bisarr bortförklaring. Min uppfattning i sakfrågan kunde knappast påverkas av vare sig Palmes eller någon annans försök till tillrättaläggande.

Jag hade kort tidigare varit i Afrika och bl a besökt Zimbabwe. Så fort jag kunde styrde jag över samtalet till Zimbabwe och Robert Mugabes person. Palme sken omedelbart upp, vi åt en trevlig lunch och han underhöll mig ingående om Mugabe och olika befrielseörelser i Afrika.

För mig belyser episoden några väsentliga sidor hos Palme. Där fanns den ytterst starka stridsviljan, den högt utvecklade motviljan mot att någonsin förlora eller erkänna ett politiskt misstag. Där fanns också besattheten som gjorde att det mesta sågs i politiska, för att inte säga partipolitiska termer. Där fanns bristen på besinning och också stundtals ett perspektiv som verkligen var snedvridet.

Som politiker var Palme oerhört begåvad. Han ledde också ett parti som var vant vid att låta sig ledas av en koncentrerad maktelit och som gärna också lät sig ledas. Palme utnyttjade dessa egenskaper mycket skickligt. På sätt och vis var han en mycket naturlig ledare för 70-talets socialdemokrati. Däremot är det tveksamt om han också var den lämplige ledaren för den omprövningens tid som 70-talet och 80-talet i realiteten kom att bli — och i långt högre grad borde ha blivit — för svenskt samhälle och dess sedan länge ledande parti.

Palme var i högsta grad en karismatisk ledare. En sådan

väcker mycket starka känslor. De kan snarast liknas vid dem som en stor förälskelse väcker. Vid sidan av mötet med den karismatiska ledaren verkar vardagen alltför enkel, det dagliga knegandet tycks torftigt. Hans starka sidor var uppenbara. Han förde Sverige i kontakt med den stora världen. Han lät oss få illusionen av att spela en stor roll. Kanske var det mesta bara teater. Men för många av pjäsens åskådare blev det ändå en föreställning som de aldrig glömmet.

I sin ensidighet och brist på proportioner hade också Palme många svaga sidor. Som utbildningsminister var hans insatser sannerligen inget att hänga i julgranen. Den politik han till betydande del hade ansvar för ledde till att skolan försämrades och att högre undervisning sågs över axeln och trivialiserades. Unga forskare möttes inte med någon entusiasm. Tvärtom blev "deras karriärstege liggande på marken" för att låna Assar Lindbecks formulering. Politiker försökte i missriktat nit styra en verksamhet som de hade föga förståelse för och för vilken de ofta hade en knappast dold ringaktning. Politiskt översitteri ställdes ut i den falska demokratins kapprock. Sviterna av dessa missriktade ambitioner kommer Sverige att länge få leva med.

Att känna någon som helst entusiasm för den socialdemokratiska utbildningspolitiken var för mig omöjligt. Den bidrog också till att ge mig en tämligen skeptisk syn på personen Olof Palme. I november 1990 valdes jag till ordförande i Sveriges universitetsläraresförbund. Att i den egenskapen få försöka bidra till att rätta till följderna av tjugo års vanskötsel känns mycket tillfredsställande.

Det fanns ett viktigt område där jag fick arbeta i positiv anda. Det gällde skatteområdet. Det började i april 1983. En dag ringde mig Kjell Olof Feldt. Han frågade mig om jag ville åta mig att bli ordförande i kapitalvinstkommittén. Han tillade: "Visserligen kan du väl ingenting om skatter. Men du kanske kan lära dig..."

Kapitalvinstkommittén hade tidigare utrett beskattningen av bostadsrätter, men sedan under ett år förpuppats. Vi skulle

nu fortsätta med en översyn av beskattningen av aktier och obligationer, inklusive konvertibler och optionslån.

Intresset för denna materia var enorm i början av 80-talet. Vårt arbete följdes ytterst noga av affärsmedierna och börsintressenter. Vi lade tämligen snabbt fram förslag om ny lagstiftning beträffande konvertibler och optionslån som genomfördes ograverat.

I juni 1986 lämnade vi så slutbetänkandet. En mycket viktig punkt var att vi föreslog att den s k tvåårsregeln för beskattning av aktier skulle tas bort. Denna regel var grundbulten för all skatteplanering. Vi lämnade betänkandet i god tid så att propositionen skulle kunna skrivas under hösten. Ändock råkade finansdepartementet i tidsnöd. Vid mitten av september måste beslut fattas för att propositionen skulle hinna skrivas och behandlas under hösten. Finansministern fick sig betänkandet föredraget av vår utredningssekreterare som nu gått över som tjänsteman till departementet. Den sista föredragningen ägde rum på en torsdag. Följande dag skulle finansministern resa till Washington för det sedvanliga årliga mötet i valutafond och världsbank. Tiden var nu pressad. Beslutet måste fattas före avresan. Att besluta om avskaffandet av tvåårsregeln var ett enkelt beslut som mycket väl kunde frigöras från resten av våra förslag. Finansministern orkade dock inte fatta beslutet utan betänkandet lades tills vidare på hyllan.

Eftersom tvåårsregeln var kvar fortsatte givetvis skatteplaneringen i oförhindrad omfattning. Då regeringen inte begrep att göra något åt grundbulten, fick man fortsätta att jaga skatteplanerare med ny ad hoc betonad lagstiftning om avkastningsfonder, kommanditbolag m m. Det var ingen vacker syn att se på nära håll. Men det var heller inte förvånande i den atmosfär av komplett maktkoncentration som rådde.

Jag fortsatte sedan arbetet med skattefrågor som ledamot av den stora kommittén för reformerad inkomstbeskattning. Det arbetet var utomordentligt stimulerande och lärorikt.

Skattereformen var dock den enda fråga av format där regeringen var förmögen till nytänkande. Min kritiska hållning till den förda politiken blev allt tydligare. Även om jag höll det

mesta av kritiken för mig själv framstod jag alltmer som "outlier" och som rebell.

Jag började tänka på att lämna riksdagsarbetet. Det var monotont och i stor utsträckning själsdödande. Man satt visserligen på första parkett men inflytandet var ringa, inte minst i den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Här fanns mycket starka inslag av anciennitet. Det var först efter många års nötande av bänken som man kunde nå de små områden för inflytande som fanns. Privatskolementaliteten med en dold pennalism fanns där mycket tydlig. Utrymmet för enskilda initiativ var i sanning begränsat. Kollektivet dominerade. Individen hade mycket ringa spelrum.

Maktkoncentrationen

Därtill kom den mycket långtgående maktkoncentrationen inom partiet. Denna fråga är mycket litet förstådd och omtalad. Ur denna aspekt var socialdemokratin snarast ett utpräglat elitparti.

Kombinationen av maktkoncentration och det utomordentligt långa regeringsinnehavet gjorde att maktinnehavet blev det nav runt vilket all verksamhet rörde sig. Att äga makten blev en självklarhet. Detta förde med sig att ledningen ansåg sig oberörbar. Inför utsikten att förlora makten blev de flesta medel tillåtna. Socialdemokratin hade genom det mycket långa — och i praktiken i det närmaste obrutna — maktinnehavet utvecklats till att bli ett särpräglat parti som stod ovanför och var förmer än andra partier. Av den socialdemokratiska riksdagsledamoten krävdes en, om icke obrottslig, så dock mycket hög grad av lojalitet.

Partiets intresse av att till varje pris behålla makten blev också för många det helt dominerande intresset, inför vilket mer triviala ting som inställning i sakfrågor fick ge vika. Partinet ledde också till att förhållandet till sanningen kunde bli åtskilligt elastiskt hos många. Denna inställning återfanns även i partiets högsta ledning. Ett par exempel kan belysa vad jag avser.

Ett fall var statsministerns uppträdande i samband med Anna-Greta Leijons avgång. Vid det berömda riksdagsgruppsammanträdet den 6 juni 1988 höjdes röster som krävde justitieministerns avgång. Att ledamöter av den socialdemokratiska riksdagsgruppen krävde en egen ministerns avgång var något helt unikt och sensationellt. Detta till trots hävdade Ingvar Carlsson vid den följande presskonferensen att en enig riksdagsgrupp stödde fru Leijon.

Ett annat intressant fall utgör Sten Anderssons uppträdande i pensionsfrågan som utmynnade i det berömda anförandet i Sundsvall den 22 augusti 1985.

I en intervju i tidningen *Arbetet* den 11 maj 1991 tillfrågades utrikesministern om löftet till pensionärerna. Han svarade då: "Jag har inte någon gång avgivit något löfte som inte varit väl förankrat i verkställande utskottet, partistyrelsen och riksdagsgruppen." Det är mänskligt att glömma. Men kan verkligen Sten Andersson helt ha glömt vad som hände i denna fullständigt centrala fråga 1984–85? Alternativet är att Sten Andersson har ett helt pragmatiskt förhållande till sanningen: vad som är nyttigt för partiet är helt enkelt sant. Ju mer jag såg av politikens verklighet, ju mer jag lärde känna denna aspekt av partiarbetet, desto svårare hade jag att acceptera den.

I början av 1987 började mitt beslut att lämna politiken att mogna fram. En kall dag i januari gick jag tillsammans med Anders Isaksson över riksbron på väg till lunch på en liten restaurang vid Tegelbacken. Anders, som hade en viss erfarenhet av direkt politiskt arbete efter en kort séjour i Ingvar Carlssons framtidsgrupp, sade då: "Hur kan du stå ut med att fortsätta i det där huset?"

I oktober meddelade jag Börje Andersson min önskan att lämna riksdagen. Han ville dock att jag skulle stanna kvar och bad mig tänka över mitt beslut.

I november 1987 åkte jag dock till Falun, sammankallade en liten presskonferens för lokalpressen och meddelade så Falu arbetarkommun på kvällen att jag inte ställde upp till omval. Jag gjorde det avsiktligt i god tid för att ge utrymme och tid för partidistriktet och arbetarkommunen att finna en efterträdare.

Det uppstår lätt myter i politiken. En sådan, bland annat en gång framförd av Svante Nycander i Dagens Nyheter, är att jag skulle ha tvingats att lämna min plats på grund av min obekvämlighet.

Detta är inte alls sant. I fråga om nomineringar gäller att "all politics is local". Det är de lokala partiorganisationerna och det lokala partidistriktet som avgör. Efter nio år i riksdagen och mycket omfattande arbete i Dalarnas partidistrikt under åtminstone tolv år kände jag de lokala partiorganisationerna och politikerna väl. Jag hade inga problem att formulera mig i tal eller skrift. Bland de lokala riksdagsledamöterna var jag den ende som var någorlunda känd utanför länet. De krav som ställs på en riksdagsman är inte överdrivet höga. Jag hade inga svårigheter att uppfylla dem.

Min forskning

Mitt arbete som professor har återgett mig en frihet som jag saknade under riksdagsåren. Det har naturligtvis gjort att mina kritiska attityder kunnat utvecklas, mogna och få större spelrum.

En annan aspekt är att jag kunnat återuppta min forskning. Ett av de internationella forskningsprojekt som jag deltagit i utgörs av en jämförande studie av den långsiktiga ekonomiska utvecklingen i Norden jämförd med den i vissa latinamerikanska länder.³

För detta projekt skrev jag en längre uppsats om svensk ekonomisk utveckling 1870—1970. Detta arbete förändrade delvis min syn på svensk ekonomisk utveckling som bland annat återspeglas i den artikel som gett denna bok dess titel.

Min kritiska hållning till de senaste tjugo årens socialdemokratiska politik torde framgå tydligt av föreliggande bok. Varför är jag då fortfarande medlem av partiet?

Svaret på frågan ligger i de resonemang om social ingenjör-

³ M. Blomström & P. Meller (eds), *Diverging Paths — A Century of Scandinavian and Latin American Development*, Johns Hopkins U.P., 1991.

konst som jag översiktligt berört tidigare. Institutioner är betydelsefulla. Legalitet, förutsebarhet och respekt för minoriteter är begrepp som måste ligga till grund för all politik. Men enbart en "konstitutionell demokrati" av konservativt märke kommer aldrig att räcka till för att lösa våra problem.

En social ingenjörskonst av sunt slag som fotas i en vetenskaplig hållning kommer att vara nödvändig. Omtanke om de svaga är likaså nödvändig. En socialdemokrati som besinnar sig och ger upp sin strävan mot maktens hegemoni och finner sig i att vara ett parti bland andra kan ha en betydande roll att spela i framtidens Sverige. Men det måste då samtidigt bli ett parti som söker sig tillbaka till sina källsprång av tilltro till förnuft, vetenskap och framsteg.

Den strävan mot att genompolitiserat samhället som präglad socialdemokratin under de senaste tjugo åren måste ges upp. Politik är viktigt, men lika viktigt är att det civila samhället blomstrar. Endast om socialdemokratin på grundläggande områden omprövar sin hållning kan den komma att spela en positiv roll i 90-talets Sverige.

PARTIET

1. *Makten är något som gärna döljs!*

Vår författning säger att all offentlig makt utgår från folket. Folkets vilja kanaliseras till riksdagen. Parlamentet borde då också vara politikens mest centrala institution och riksdagsledamoten en person med inflytande och makt. Normalt är detta inte fallet.

Riksdagen är i allt väsentligt en institution som konfirmerar beslut som fattats på andra håll. Riksdagen är stämpeln, inte handen som håller stämpeln.

Den politiska processen är idag mycket omfattande. En enskild riksdagsman kan någon gång påverka ett specifikt beslut eller få gehör för ett uppslag. I grunden är dock den enskilde ledamoten en liten kugge i maskineriet, nödvändig för maskineriets gång men inte mer. I dessa dagar läggs stort intresse och arbete ned på att nominera kandidater för höstens val. Om X eller Y nomineras på valbar plats är av stort intresse för personen själv. På längre sikt är det också viktigt att ledamöter av kvalitet nomineras. På kort eller medellång sikt är det av mindre intresse. Spelet kommer att fortsätta i, i stort sett, samma former, oavsett vilka de enskilda ledamöterna är. Den praxis som utbildats inom vårt största parti, socialdemokratin, är här av stort intresse.

Makten och dess mekanismer är något som gärna beslöjas och döljs. Makten är till sin natur odelbar, samtidigt som den utgör politikens innersta väsen. Får en person eller grupp mer av den får andra mindre av den. Det finns flera skäl till varför den socialdemokratiska riksdagsgruppen inte utgör något centralt maktcentrum. En har att göra med att gruppen är för stor och att det saknas en tradition av verklig saktidiskussion som skulle mynna ut i beslut. En effektiv politisk behandling kräver beslut i en mindre grupp. Svensk socialdemokrati har en tradi-

tion av snarast extrem maktkoncentration. Här utgör partiets verkställande utskott och en liten grupp statsråd politikens egentliga centrum.

Koncentrerat ledarskap

Den fransk-tyske sociologen *Robert Michels* har i sitt klassiska verk "Organisation och demokrati" framfört tesen att masspartier som utgår från arbetarrörelsen och som bär upp de breda massornas aspirationer med nödvändighet kommer att ledas av en liten sammansvetsad och begränsad oligarki (fåmansvälde). Man behöver inte hemfalla till konspirationsteorier för att påstå att svensk socialdemokrati under de senaste femtio åren haft ett mycket koncentrerat ledarskap. Under en snart hundraårig historia har partiet inte haft mer än sex ledare. Man kan mycket väl hävda att partiet under sin genombrotsperiod under 30- och 40-talen hade mer av "checks and balances" inom det egentliga ledarskapet än vad som blev fallet senare. Det ostridiga kvarstår dock: makt och ledarskap inom SAP har i allt väsentligt koncentrerats till en liten grupp i det verkställande utskottet.

Mot den bakgrunden är det lätt att förstå att riksdagsgruppen spelar en underordnad roll. Den förväntas inte ta några initiativ. Den fungerar främst som en slags passiv resonansbräda. Den är en formell klareringscentral. I och för sig redovisas de flesta propositioner i riksdagsgruppen innan de framläggs. Att riksdagsgruppen skulle kunna åstadkomma någon förändring av vikt tillhör de absoluta undantagen.

Under mina nio år i gruppen har jag varit med om en intressant debatt. Det var under oppositionstiden, i oktober 1981. Frågan som behandlades var substantiellt inte viktig, men den hade ett stort symbolvärde. Den gällde huruvida vi skulle ställa misstroendevotum eller ej mot den borgerliga regeringen. Partiledningen var emot. Ett par av de numera mest inflytelserika statsråden var dock för. Efter en utdragen och intensiv debatt beslöts att misstroendevotum skulle ställas. Denna gång spelade debatten i riksdagsgruppen en roll. Typiskt

var dock, dels att vi var i opposition, dels att partiledningen var splittrad.

Den enskilde riksdagsledamotens inflytande i större frågor är så gott som undantagslöst marginellt. Ledamoten förväntas först och främst föra ut partiledningens budskap; här gäller megafonprincipen. Möjlighet att delta i den allmänna debatten — sannolikt med en viss ökad tyngd just på grund av ledamotskapet — ges alltid. Annars är det i mer perifera, regionala eller mer ortsmässiga frågor som en viss möjlighet till inflytande ges.

Kapitalvinstkommittén

Eftersom detta kapitel förutsättes reflektera personliga erfarenheter må jag — förhoppningsvis utan alltför stor anklagelse för egocentricitet — stanna vid ett par personliga erfarenheter.

Min kanske mest intressanta tid som riksdagsledamot utgjorde arbetet i kapitalvinstkommittén. Jag utsågs till ordförande i kommittén i april 1983. I december samma år lade vi fram ett delbetänkande om beskattningen av konvertibla skuldebrev och i december 1984 överlämnade vi ett delbetänkande om beskattningen av optionslån. Förändringar i lagstiftningen genomfördes snabbt mot bakgrund av våra förslag. Inte minst beträffande optionslånen var vårt arbete betydelsefullt eftersom vi täppte till en lucka i lagen som staten under enbart 1984 hade förlorat ungefär 1,5 miljarder i skatteintäkter på.

Vårt huvudbetänkande lämnades så i juni 1986. Det medförde praktiskt taget inga åtgärder. Resultatet är intressant ur flera synpunkter. Sakligt sett var det mycket olyckligt att den så kallade initialperioden inte togs bort vid beskattningen av aktier enligt vårt förslag. Hade så skett skulle dagens inlåsnings effekter ha mildrats och de mycket kraftiga svängningar som under de senaste månaderna drabbat Stockholmsbörsen skulle också till en del begränsats.

Politiskt är också hanteringen mycket intressant. Det illustrerar att regeringen har svårt att hantera förslag till mer strukturellt betonade reformer. Den avlövnings av riksdagen som de facto äger rum och den koncentration av makten till

regeringskansliet som finns leder stundtals till olyckliga konsekvenser. Finansdepartementet är idag alltför arbetstyngt. Den tradition av maktkoncentration till verkställande utskott och regeringskansli som fungerade väl under 50- och 60-talen haltar idag. Delvis sammanhänger detta med att 80-talets problem är betydligt mer komplicerade och svåra att hantera än vad problemen var under tillväxtens gyllene decennier.

En enskild riksdagsman är också till betydande del ett ombud för sitt län och sin valkrets. Detta arbete har flera dimensioner. En är att försvara regionens intressen. Så har tex Kopparbergs län inte saknat problem. Arbetet för länet tillsammans med de socialdemokratiska kamraterna på Dala-bänken har varit stimulerande. Jag tycker att vi varit någorlunda framgångsrika. Kampen mot SSAB:s överdrivna strukturplan och för en rimlig frist för gruvan i Grängesberg var hård men intressant och stimulerande. Läget är i dag betydligt mer optimistiskt än vad det var för ett år sedan.

Det inre partiarbetet

Det kanske mest stimulerande i riksdagsarbetet har varit det inre partiarbetet. Genom det blir man varse hur få människor det egentligen är som bär upp det demokratiska arbetet på basplanet. Ju högre upp i hierarkierna man kommer desto mer av maktkamp och rävspel. På basplanet finns mycket litet av detta. Det har varit en lisa och en stimulans att komma ut till de vanliga människorna, till de trogna vännerna i Falu arbetarekommun och i Dalarnas partidistrikt.

Att få tala med dem — ibland föreläsa för dem — har varit ytterst stimulerande. Dels därför att där möter man en genuin vetgirighet och ett verkligt intresse. Men dels därför att där finns verklig omtanke om andra, ärlig vilja och tro på rättrådighet. Demokratin är en skör planta. Ska människor intressera sig för den måste politiker lyssna på dem. Men mer än så måste till. Vanligt folk måste också själva kunna bli politiker och helst också själva kunna få ett ordentligt inflytande. SAP är idag ett tämligen slutet parti. Socialdemokratin är politiskt sett en

mycket effektiv maskin. Men vi har uppenbara problem att få kontakt med betydelsefulla lager i vårt samhälle. Dit hör den professionella medelklassen. Rekryteringen till den socialdemokratiska riksdagsgruppen är för ensidig. Så länge som riksdagsgruppen främst ska spela rollen av förmedlare av ett budskap som andra utformar kan detta spela mindre roll. I en fullvärdig demokrati måste dock den största riksdagsgruppen helst spela en större roll än så.

Socialdemokratin kan aldrig bli ett ombudsmannaparti. Faran för en politisk professionalisering av partiets ledning och riksdagsgrupp är dock uppenbar.

Att riksdagsarbetet för många blir en karriär bland andra är uppenbart och också naturligt. Det bör dock också vara något mer. En levande demokrati kan inte fortleva utan en viss omsättning bland de förtroendevalda. Det borde ses som normalt — inte som något svagt egendomligt — att en person är riksdagsledamot under en begränsad tid av sitt liv och sedan upptar eller återgår till annan yrkesverksamhet.

Det har varit mycket intressant, lärorikt och stimulerande att under snart nio år ha suttit på den politiska arenans första parkett. Men det har naturligen också haft sin alternativkostnad. Vad som får mig att avgå är främst en önskan om mer tid till andra sysslor, i första hand vetenskapligt arbete och ett fritt skriftställarskap.

2. Populister skapar privilegier

Sverige är i dag ett land präglat av mindre framtidstro och större problem än vad som var fallet för tjugo år sedan. Detta är egentligen inget att förundra sig över. Vi har bakom oss ett sekel av en mycket kraftig ekonomisk utveckling. Under tiden från 1870-talet fram till slutet av 1960-talet överträffades vår utveckling endast av den i Japan.

Detta är nu historia. Sedan början av 70-talet har ett trendbrott ägt rum. Vår ekonomis förmåga till förändring och anpassning har uppenbarligen försämrats. Vår tillväxt tillhör numera de lägsta inom OECD-området. Vi börjar nu sjunka allt längre ned i tabellerna över möjligheter till konsumtion och allmän ekonomisk standard. Under de senaste tio åren har reallönen per timme sjunkit med fem procent. Under sådana förhållanden är den enskilde löntagarens enda möjlighet till ökad standard att arbeta mer. Detta hindras dock av ett skattesystem som är perverst. Av varje extra hundralapp som en genomsnittlig svensk tjänade 1989 fick han behålla 28 kronor under det att 72 kronor gick till det offentliga.

Vi har alltmer kopplat bort sambandet mellan den enskildes standard och hans prestationsförmåga. Vi har arbetat oss allt längre in i den inlärda hjälplöshetens samhälle.

Privilegiesamhällets framväxt

Samtidigt har ett privilegiesamhälle växt fram som breddats och fördjupats under 80-talet. För många svenskers standard — kanske till och med för en majoritets — är det numera viktigare för standarden vilken bostad man har än vilket arbete man utför. En grupp som klarat sig hyggligt är folkpensionärerna som mer än väl försvarat sin del av kakan. Däremot har ATP-

pensionerna alltmer holkats ur. Det är mycket betecknande att det är den prestationsrelaterade typen av pension, dvs ATP-pensionen, som fått stryka på foten under det att den pension som inte har något med den egna prestationen att göra klarar sig betydligt bättre.

Fortsätter denna typ av utveckling kommer ATP-pensionen att förvandlas till en folkpension. Det är precis den typ av utveckling som man också har att förvänta sig i den inlärda hjälplöshetens samhälle.

Vår ekonomiska prestationsförmåga har varit svag under senare år. 70-talet var ett miserabelt decennium internationellt sett. Vår förmåga att parera de utifrån kommande störningarna var mycket dålig. Vi fick skador på den svenska ekonomin som det har tagit lång tid att reparera. 80-talet har emellertid varit ett lysande decennium i den internationella ekonomin. Kapacitetsutnyttjandet har varit högt i den svenska ekonomin. Det är mot denna bakgrund förvånande och oroande att vår förmåga till utveckling varit så svag.

Systemfel

Det råder enligt min mening ingen tvekan om att vi har utvecklingshämmande systemfel både i svensk ekonomi och politik. Vår ekonomi tenderar att få ett slags tvåsidig, eller dual karaktär. Den konkurrensutsatta sektorn fungerar alltjämt tämligen väl, även om inte heller den är särskilt utvecklingskraftig. För den offentliga sektorn gäller att vi ofta har låg effektivitet parad med dåligt fungerande ekonomiska incitament; vi har vidare transfereringar som är uppblåsta och ineffektiva. De ekonomiska systemfelen börjar nu bli någorlunda kända, och jag skall inte längre uppehålla mig vid dem.

De politiska systemfelen är mindre väl förstådda. Vi har en starkt avgränsad politisk maktelit som arbetar i alltmer slutna rum. Ett viktigt politiskt organ som den socialdemokratiska riksdagsgruppen fungerar inte som annat än stämpel för redan fattade beslut. Den politiska oppositionen är svag och kan sällan erbjuda verkliga alternativ. Detta ger utrymme för en

ofta inkonsekvent och populistiskt hållen politik som undviker våra verkliga problem.

Jag skall återkomma till dessa faktorer efter att ytterligare ha belyst några drag hos privilegiesamhället.

Sverige är alltså ett rikt land. Svenska hushåll har tillgångar i form av fastigheter, bostadsrätter, aktier, banktillgodohavanden m m i storleksordningen 2 000 miljarder kronor. I ett läge där låg tillväxt, svaga incitament och höga marginalsatser gör det svårt eller omöjligt för den enskilde att förkovra sig genom arbete blir det allt viktigare vad som händer med ens tillgångar. Det har exempelvis aldrig varit viktigare än i dag att välja föräldrar som låter en ärva en fastighet eller aktier. Olika kontakter som ger en möjlighet att förvärva tillgångar blir viktigare än någonsin. Förmåga till arbete får ersättas av tur och förlagenhet. Vi får ett samhälle där den inlärda hjälplösheten paras med lotterimentalitet.

Redan under 60- och 70-talen var det mycket betydelsefullt för den personliga ekonomin vilken boendeform man valde. Bo Sandelin och jag visade i boken "Betalt för att bo", som kom ut 1978, att den genomsnittlige småhusägaren bött gratis under 60- och 70-talen. För den enskildes ekonomi blev värdestegringar på den egna villan helt centrala, inte minst till följd av att Gunnar Sträng beviljade en faktisk skattefrihet för dem.

Under 70-talet blev fastighetsägande extremt lönsamt. Detta orsakades främst av den skattepolitik som socialdemokraterna drev i populistisk nit, men mer därom snart. Efter den underbara nattens avdragsbegränsning 1981 skedde så en viss dämpning i fastighetsprisernas tillväxt.

Klippekonomi

Klippekonomins verkliga decennium har dock 80-talet varit. Fastighetsprisernas uppgång har på nytt accelererat. Den som hamnat först i HSB:s bostadskö eller köpt en centralt belägen bostadsrätt för några år sedan tillhör de verkliga vinnarna. Det gör också den som i tid köpt en villa med gott läge. För dessa kategorier rör det sig numera om miljonvinster.

Fondbörsen utgör ett annat givet exempel. Under de senaste tio åren har de marknadsnoterade aktierna stigit i värde från totalt cirka 70–80 miljarder till 600 miljarder. Den person som i slutet av 70-talet hade aktier för 100 000 kronor har i dag en aktieportfölj värd 600 000–700 000 kronor. Han har under senare år kunnat sälja aktier för 300 000 kronor på vilka han betalt en mycket beskedlig reavinstskatt. Ändock har han kvar aktier för 300 000 kronor. Vilken löntagare har genom sparande kunnat efterlikna den prestationen?

Det intressanta blir nu att sätta in privilegiesamhället, lotterimentalitetens och den inlärda hjälplöshetens Sverige i dess politiska sammanhang.

Vi har inte tid att vänta med att skriva dagens historia till i morgon. Nu är tid att söka bot. Vi måste redan i dag söka lätta på en del av förlåten även om det är svårt och stundtals obehagligt. Bakom de små privilegierna, de enskilda personernas ekonomiska lyckokast och lotterivinster, måste vi söka det större privilegiet, maktens privilegium.

Maktkoncentration är alltid farlig. Av någon anledning tycks vi svenskar ha fått för oss att politisk makt inte kan koncentreras eller missbrukas hos oss. Det går dock inte att komma ifrån att knappast något annat demokratiskt land har en sådan tradition av koncentrerat politiskt ledarskap som vårt. Det socialdemokratiska partiets verkställande utskott har en utomordentlig maktställning. Bortsett från sex korta borgerliga år har denna maktelit under mer än 50 år inte kunnat i egentlig mening utmanas. Rekryteringen till det sker också i praktiken via kooptation, dvs Vu (och regering) förnyar sig självt.

Populismen

Det är inte ovanligt att en sådan maktelit kan hemfalla till populism. Med populism menar jag en attityd där politisk mobilisering kombineras med retorik och starka symboliska inslag. Populister påstår sig alltid slå vakt om "den lilla människan". Ett annat inslag hos populismen är önskan om politikens "snabba klipp". Särskilt utmynnar denna önskan i att

någon viss specifik åtgärd just skall lösa fördelningsproblemen och snabbt göra oss alla jämlika.

Ett exempel på detta är just den skattepolitik som drevs under 70-talet. Under denna tid höjdes marginalsatterna drastiskt. Samtidigt fanns dock en ograverad avdragsrätt. Det ledde till att fastighetsägaren betalade enbart en mindre del av de verkliga boendekostnaderna. I den inflationsekonomi som utvecklades under 70-talet blev fastighetsägande extremt lönsamt.

De populistiska ambitionerna bet sig själva i svansen. Vi fick ingen utjämning. I stället fick vi en ekonomi som fungerade allt sämre. Vissa tillgångspriser — som de på fastigheter — sköt i höjden. I slutändan blev de enda vinnarna fastighetsägare i över- och medelklassen.

Mitt andra exempel på en kombination av maktfullkomlighet och populism använder en enda person som exempel, dåvarande socialministern Sten Andersson.

Genom att löntagare och pensionärer avstod från kompensationskrav efter 1982 års devalvering blev 1983 och 1984 framgångsrika år ekonomiskt, i grunden de enda riktigt framgångsrika under de senaste femton åren. 1984 gjorde dock Sten Andersson ett angrepp mot saneringslinjen genom att ta upp frågan om kompensation till pensionärerna. Han lät dock sedan frågan falla.

Strax före valet 1985 gjorde dock socialministern ett utspel i denna fråga. Det är känt att inte ens finansministern i förväg kände till detta utspel. Devalveringskompensationen förvandlades plötsligt till ett löfte som inte gick att svika. Av populistiska skäl valde socialministern att dela ut privilegier till en i valet central grupp.

Ekonomiskt sett innebar detta att vi växlade över från en kapitalbildnings- till en konsumtionslinje. Den ekonomiska tillväxten blev helt konsumtionsledd. Tillväxtkrafterna försvagades och möjligheterna till reallöneförbättringar avtog. Linjen av inlörd hjälplöshet för vanliga löntagare befastes.

Linjen av populism i regeringens politik finns kvar. På fastighetsområdet har lotterivinsterna varit utomordentligt stora.

Regeringen ger i år ut 38 miljarder i subventioner. Dessa är, påstås det, den nödvändiga förutsättningen inför en "social" bostadspolitik. Nu har emellertid regeringens egen utredningsman, Bengt-Owe Birgersson, i en nyligen framlagd rapport visat att dessa subventioner i första hand går till höginkomsttagare. Ett hushåll som tjänar 90 000—110 000 kronor får sålunda 6 500 kronor i årligt bostadsstöd medan hushåll med inkomster på 210 000 kronor och uppåt i genomsnitt kammar hem 21 500 kronor i årlig subvention.

Så var det med det "sociala" i den politiken. Vad gör då bostadsministern? Han sticker huvudet i sanden och fortsätter att uttala magistrala plattityder. I bostadsministern har utrikesministern en trogen kompis i populisternas gäng.

De senaste femton åren har ekonomiskt sett inte varit några framgångens år. Fördelningsambitionerna har varit stora men inte särskilt framgångsrika. 80-talet har i stället varit klippekonominens gyllene decennium.

Det börjar bli hög tid att skifta spår. Ett stort löfte till förändring finns i dag. Det är det nya skatteförslag som har lagts fram. Visserligen finns hot mot detta både från höger och vänster. Även om den synliga politiska entusiasmen för förslaget i dag inte är särskilt stor har dock förslaget en mycket stor inneboende kraft. Om förslaget genomförs är det det första stora försöket att rätta till ett centralt systemfel. Fuskar vi bort också detta torde vi ha ett mycket dystert 90-tal att se fram emot.

3. Systemfelens överstepräster

I kapitel 2 drev jag tesen om att vi både har ekonomiska och politiska systemfel i dagens Sverige. De båda typerna av fel stöder varandra och har under de senaste 15–20 åren fört oss in i en nedåtgående kumulativ spiral. Vi har hamnat i den inlärdas hjälplöshets samhälle.

Den inlärdas hjälplöshets samhälle

Medborgarna har i detta samhälle allt svårare att själva kunna påverka och styra sina öden. Som jag visade i förra kapitlet har reallönerna i genomsnitt sjunkit med 5 procent under den senaste tioårsperioden. Alltför lite blev kvar av hundralappen. Vi är i dag långtifrån det samhälle präglad av framtidstro och självförtroende som Sverige var ända fram till 60-talets slut.

Det förra kapitlet innehöll inte i första hand ett partipolitiskt budskap. Den handlar om en betydligt mer djupgående kritik av dagens svenska samhälle. Även om kommentarerna i pressen varit mycket omfattande har de samtidigt varit påfrestande ytliga. Borgerliga kritiker har till en del rosat mig. Sådant kan i och för sig vara angenämt. Men de har samtidigt svårt att se att de mentaliteter som jag kritiserar finns långt utanför det socialdemokratiska partiet. De socialdemokratiska inläggen undviker så gott som helt alla sakfrågor. Där förvandlas mina teser på ett behändigt sätt enbart till uttryck för personliga frustrerade ambitioner, felaktigt privat umgängesliv (Dala-Demokraten) och oförmåga att förstå socialdemokratins själ. Mot denna bakgrund blir det naturligt att ytterligare utveckla argumenten runt populismen och de två systemfelen.

Vår konkurrensutsatta sektor är långtifrån problemfri. Vi tenderar att investera oss kvar i våra traditionella branscher,

som växer långsamt, samtidigt som andelen högteknologiska produkter i svensk export är lägre än OECD-genomsnittet. Våra mest påtagliga exempel på ekonomiska systemfel finns dock i den offentliga sektorn. Jag skall i dag nöja mig med två illustrationer: undervisning och sjukvård.

Skolan

Generellt gäller att produktiviteten inom den offentliga sektorn sjönk med en procent om året 1970–80. Inom skolan har den dock sjunkit ännu kraftigare. På de senaste 25 åren har produktiviteten sjunkit med 40 procent. Om vi tar Stockholm som exempel finner vi att 1963 undervisades där 81 000 elever i grundskolan av färre lärare än vad som går åt till att undervisa de 47 000 elever som i dag finns i Stockholms skolor. Ännu starkare har dock ökningen av den icke-undervisande personalen varit. Den har ökat med 50 procent. Detta har inneburit att kostnaden per elev på 25 år mer än tredubblats, så att den ökat från 13 000 kronor per elev 1963 till över 40 000 kronor nu, räknat i fast penningvärde. Då gick det 9,5 elever på varje skolanställd. I dag har siffran sjunkit till 5,5.

Men har vi då inte en mycket bättre skola i dag än på 60-talet? Inga försök till mätningar som gjorts tyder på detta. Vid en internationell matematikundersökning som gjordes 1964 hamnade våra 13-åringar i botten. När undersökningen upprepades 1980 låg vi fortfarande kvar i botten.

Konskevenserna av denna utveckling har varit förödande, inte minst för lärarna. De utgör en allmänt misshandlad och hundsvotterad grupp. Deras egna fackliga organisationer har också bidragit härtill, bl a genom att exempelvis kräva att lärare inte skall kunna fortbilda sig under loven, som dock omfattar 12 veckor om året.

För lärarna som individer innebär utvecklingen att de döms till att leva i den inlärda hjälplöshetens samhälle. Den enskilde läraren kan mycket litet göra, han får släpa sig fram som en relativt lågavlönad person (i varje fall internationellt sett) och kan inte påverka vare sig skolans eller sin egen situation.

Hade produktivitet och lärartäthet kunna hållas kvar på 60-talets nivå skulle varje grundskolelärare i dag tjänat 100 000 kronor mer om året i fast penningvärde än vad man gör. Det säger något om vilka konsekvenser som systemfelen får för den enskilde. I dag tycks ingen ha kontroll över utvecklingen inom skolan. Överst tronar systemfelens överstepräster, en imponerande samling utbildningsministrar: Olof Palme, Ingvar Carlsson, Britt Mogård, Lena Hjelm-Wallén och Bengt Göransson.

Sjukvården

Sjukvården är ett annat exempel på systemfel av likartat slag som skolans. Kostnadsutvecklingen har varit explosionsartad. Under 25 år har kostnaderna stigit med 7 procent om året i reella termer. 1970 var 220 000 personer sysselsatta i vården. I dag är siffran 475 000. En mycket ringa del, omkring 10 procent, kan förklaras av att antalet åldringar ökat. Resten, eller 90 procent, av kostnads- och personalökningen beror på ökad vårdintensitet och sjunkande produktivitet.

De som arbetar inom vården arbetar heller inte särskilt intensivt. Den genomsnittliga arbetstiden är 160 dagar om året. Den elake kan säga att inom sjukvården börjar man med en månads semester. Därefter jobbar man tre dagar i veckan.

Frånvaron är ofta också extremt hög. Tar vi Stockholms läns landsting som exempel finner vi att sjukfrånvaron för vårdbiträden var i genomsnitt 43 dagar om året, för telefonister och vaktmästare 60 dagar och för städpersonal 83 dagar! Landstinget i Stockholm har 80 000 anställda. Man måste vara blind för att inte inse att denna koloss med dagens metoder är helt ostyrbar.

En stadigt sjunkande produktivitet och systemfel inom så stora och centrala sektorer som jag här berört för oss ofelbart in i stagnationens och den kumulativa nedgångens samhälle.

Den slutna makteliten

Min andra ledande tes är att socialdemokratin sedan lång tid

tillbaka styrs av en liten, väl sammansvetsad maktelit. Partiets verkställande utskott har utomordentligt stor makt. Tillsammans med en tradition av disciplin och slutenhet har en stark maktfullkomlighet hos ett litet ledande skikt utvecklats.

Under lång tid, från början av 30-talet till slutet av 60-talet, kunde toppstyrningen utan större svårighet legitimeras av en stark tillväxt ekonomiskt sett och en utjämning socialt sett. Framväxten av folkhemmet gav legitimitet åt maktkoncentrationen.

Nu finns denna legitimitet inte längre kvar. Maktfullkomligheten är inte längre parad med effektivitet. I skydd av denna växer oförmågan och ineffektiviteten.

Effektivitet har ersatts av populism. I stället för att ta itu med grundläggande systemfel undviker man dessa och ersätter verklig reformvilja med symbolik, försök till politisk mobilisering och önskan om snabba klipp. Följden blir att under tiden som de grundläggande problemen består drivs vi allt längre in i den inlärda hjälplöshetens samhälle.

Som exempel på ett populistiskt maktutökande tog jag dåvarande socialminister Sten Anderssons hantering av pensionsfrågan under 1984 och 1985. Sten Andersson blev givetvis förargad och har spritt ett antal nedsättande omdömen om mig. Mer var inte att vänta. I pressen, bla på DN Debatt den 13/7 1989, har Sten Andersson försökt att blanda bort korten. Han säger att socialdemokraterna 1982 lovade att återinföra den av den borgerliga regeringen uppmjukade värdesäkringen av pensionerna. Detta har inte ett dugg med vårt tvisteämne att skaffa. Vad vi uteslutande diskuterar är devalveringseffekten och dess hantering. Låt mig därför mer precist klargöra denna fråga.

Vid ett sammanträde i den socialdemokratiska riksdagsgruppen den 11 december 1984 tog Sten Andersson oväntat upp frågan om extra kompensation till pensionärerna för den sk devalveringseffekten. Genom att löntagare och pensionärer tvingades avstå från kompensation för den extra inflationseffekt som devalveringen 1982 medförde hade en avgörande förutsättning för en positiv effekt av devalveringen skapats.

1983 och 1984 blev ekonomiskt sett mycket framgångsrika år, i själva verket de enda lyckosamma år som svensk ekonomi sett sedan mitten av 70-talet.

Vad Sten Andersson nu talade för var att ett antal miljarder skulle slängas ut till pensionärerna inför det kommande valet. Ekonomiskt skulle detta innebära att saneringspolitiken äventyrades och att vi i stället skulle styra över mot en konsumtionsledd utveckling. Jag angrep Sten Anderssons resonemang häftigt vid sammanträdet. Denne ville naturligtvis inte höra på det örat. Men han gick heller inte in i någon sakdiskussion. I stället sade han ungefär:

— Vi kan naturligtvis följa Söderstens recept. Kanske är det ekonomiskt riktigt. Men i så fall kommer vi tillbaka med en riksdagsgrupp som kanske är bättre än dagens. Men en sak kan vi vara säkra på: den kommer i varje fall att vara mindre än den riksdagsgrupp som vi har i dag.

Sedan hände inget mer specifikt i frågan förrän i augusti månad 1985. Då höll Sten Andersson ett tal i Sundsvall. Vid detta tal lovade han att en socialdemokratisk valseger skulle medföra extra kompensation för pensionärerna. Det är känt att finansministern inte kände till socialministerns utspel i förväg. Genom sitt utspel band socialministern effektivt partiet vid sitt vallöfte.

Händelsen visar vilken makt en ledande medlem av partiets VU har. Väljer han att göra så kan han mer eller mindre egenhändigt driva partiets politik i en populistisk riktning. Sedan förutsätter tradition och partidisciplin som något självklart att exempelvis varje medlem av riksdagsgruppen utan varje opposition skall följa linjen. Jag har använt exemplet Sten Andersson för att på ett precist sätt kunna belysa hur kombinationen av maktfullkomlighet och populism fungerar i praktiken.

I detta fall råkade frågan om devalveringskompensation mer av en händelse komma upp i riksdagsgruppen. Den återkom därefter inte förrän Sten Andersson hade ställt partiet inför fullbordat faktum. Att sedan försöka vältra över ansvaret på den riksdagsgrupp som inte haft någon reell möjlighet till på-

verkan är inte särskilt klädsamt även om det i och för sig är betecknande.

Nej, sanningen är nog dessvärre att socialdemokratin i sitt inre arbete under lång tid präglats och alltjämt präglas av en höggradig disciplin och slutenhet. Ledningen av SAP har också varit synnerligen effektiv. Ledningen har mycket sällan haft några problem att hävda sin linje. Under uppgångens tid gav detta partiet en utomordentlig styrka. I systemfelens och populismens tidevarv blir effekterna i stället negativa.

Den gode socialdemokraten är i dag inte den person som slaviskt följer partilinjen eller som försöker arbeta sig fram till nomenklaturans tät för att få en säker plats vid köttgrytan. Den som i dag långsiktigt gör mest nytta för partiet är den som vågar se på partiets politik och organisation med en viss kritisk distans. Förutsättningen för en kursändring är dock att någon eller några i partiets ledning besinnar sig och är villiga till en verklig omprövning. Min slutfråga kan därför bara bli en: När skall perestrojkan komma till SAP?

EKONOMISK POLITIK

4. Kapitalismen byggde landet

År 1989 kommer att gå till historien som ett stort märkesår i klass med den franska revolutionens 1789, den borgerliga nationalismens genombrottsår 1848 eller den stora världsbrandens år 1914. Ett sådant år rensar ut mycken bråte. Det kastar ett obarmhärtigt ljus över vedertagna vanföreställningar och osanningar. En av dessa har varit tanken om socialdemokratin som ett slags tredje väg mellan en kapitalistisk marknadsekonomi och en planerad kommandoekonomi. 1989 års händelser har avslöjat detta som rena önsketänkandet.

Socialdemokratin utgör i själva verket inget eget fristående alternativ. Den lever i total symbios med den kapitalistiska marknadsekonomien. Socialdemokratin kan helt enkelt inte tänkas bort från kapitalismen. Den kapitalistiska marknadsekonomien utgör dess förutsättning och helt nödvändiga fundament.

Ledande socialdemokrater förutspådde under slutet av fjolåret och början av detta år att Östeuropa snabbt skulle bli socialdemokratiskt. Dessa förutsägelser har totalt kommit på skam. Dessa personer har inte förstått något av socialdemokratiens bundenhet till den kapitalistiska marknadsekonomien. De har trott att bilen kan gå utan motor, att den manna som de anser sig vara experter på att fördela kommer från himlen utan ansträngning.

Historielösheten

Kortsyntheten har till stor del sin grund i bristande historisk medvetenhet. Många tror att det moderna Sverige helt och hållet byggts av socialdemokratin. Detta synsätt är inte hållbart; tvärtom är det djupt vilseledande. För att ge perspektiv åt

min grundtes om det symbiotiska draget hos socialdemokratien, om dess totala beroende av den kapitalistiska marknadsekonomin, är det nödvändigt att påminna om det historiska perspektivet.

Starten för det moderna Sveriges ekonomiska historia kan dateras till 1870-talet. Då påbörjades en tillväxtprocess som med stor kraft och jämnhet pågick i nästan exakt 100 år. Sveriges ekonomi var redan vid denna tid exportinriktad. Det var exporten av tre typer av produkter — trävaror, stång- och tackjärn och jordbruksvaror (i första hand smör) — som bar upp tillväxten. Importen växte mycket kraftigt, städer och infrastruktur byggdes ut och vårt land började att inlemmas i världsekonomin.

Det stora lyftet för svensk ekonomi och svenskt samhälle kom dock något senare. Det var tiden från 1890 fram till första världskriget. Detta var en tid av fabulös expansion på en mycket bred front. Denna period betecknade den moderna industrialismens genombrott i vårt land. Expansionen byggde i stor utsträckning på inhemska innovationer och uppbyggnad av starka svenska exportföretag. Det var då utomordentligt talangfulla innovatörer som de Laval, Nobel, C E Johansson, Wenström och Dalén gjorde geniala uppfinningar som sedan svensk företagsamhet kunde byggas upp runt. Det var också då de flesta svenska storföretagen som Atlas-Copco, Ericsson, Asea, Separator, Alfa-Laval, SKF och flera andra grundades och byggdes upp.

En förbisedd aspekt av svensk historia är att den "intellektuella överbyggnaden" också transformerades mycket kraftigt under denna period. De gamla universiteten i Lund och Uppsala hade tidigare varit sömniga institutioner som ägnade sig åt att utbilda byråkrater, präster och lärare. De genomgick en kraftig förvandling och blev modernt inriktade läroanstalter med naturvetenskap och medicin som centrala inslag. Samtidigt startades högskolor (inklusive tekniska sådana) i Stockholm och Göteborg, och Stockholm fick till och med en modern handelshögskola.

Samarbetet mellan stat och näringsliv byggdes ut kraftigt.

Detta var den tid då vårt land "kartlades" i vid mening. Det var då som Sveriges geologiska undersökning (SGU) grundades och som mineralprospektering blev en svensk specialitet. Organ för meteorologi, havsforskning och vattenteknologi inrättades. Olika typer av statliga provningsanstalter såg dagens ljus.

Tillväxtprocessen

Den svenska omvandlingen och expansionen under tiden 1890 till 1913 var fullt jämförbar med den som dagens "superexportörer" i Östasien genomgått under de senaste 20 åren. Den var det både på grund av den kraftiga omvandlingen i sig och genom den grund som lades för fortsatt expansion. Ett mycket betydelsefullt drag var att tillväxten var exportledd och helt utåtriktad. Svenska företag lärde sig från början att tävla med utländska.

Expansionen hade — som de asiatiska NIC-länderna i dag — helt och hållet kapitalistiska och marknadsekonomiska förtecken, om än med vissa inslag av statlig medverkan i fråga om utbildning och infrastruktur. Socialdemokratin spelade ingen som helst roll i denna tillväxtprocess.

Tillväxten kom att fortsätta under mellankrigstiden. Under så gott som hela 20-talet ökade produktionen ordentligt och också 30-talet var ett decennium av tillväxt. Det tidiga 30-talets depression träffade i och för sig även vårt land om än i mycket mild form. Vid andra världskrigets utbrott var Sverige ett unikt land genom att det kunde se tillbaka på 70 år av obruten ekonomisk tillväxt. Det fanns några länder som under kortare perioder hade vuxit snabbare än Sverige. Men det fanns inget annat land som kunde visa på en lika oavbrutet jämn utveckling.

Spelade svensk socialdemokrati en stor roll i denna senare utvecklingsfas? Nej knappast. 30-talets mest betydelsefulla ekonomisk-politiska åtgärd, att vårt land lämnade guldmyntfoten och lät kronan flyta, påbörjades redan 1931 före den socialdemokratiska regeringens tillträde 1932. I övrigt var 30-talets

ekonomiska politik påfallande försiktig. En tioprocentig arbetslöshet varade decenniet ut.

Med 50-talets ankomst svepte en våg av expansion över hela den västliga industrivärlden. Den fortsatte sedan också under 60-talet. Dessa två decennier var internationellt sett tillväxtens gyllene decennier. Svensk ekonomisk utveckling var under denna tid kraftfull men inte unik; den följde i stor sett ett västeuropeiskt genomsnitt.

50- och 60-talen blev den tid då välståndet kunde spridas till breda grupper. Folk i gemen fick tillgång till bil och hyggliga bostäder. Särskilt mot senare delen av 60-talet fick politiken ett särskilt primat. Politikerna kunde under dessa år dela ut nya gåvor varje år till en allt nöjdare befolkning. Aldrig har det varit så lätt att vara politiker som då.

Etthundra år av till synes självklara ekonomiska framsteg lade också grunden till en mentalitet som förutom självbelåtenhet också byggde på vanföreställningar och hybris. Många svenskar började se sig själva som medlemmar av ett utvalt folk. Sverige blev ett Schlaraffenland där inga budgetbegränsningar gällde. Politikens roll överdrevs och överbetonades.

Fördelare, inte skapare

Vad var det egentligen som bar upp den långa ekonomiska svenska expansionen, de etthundra ytterst framgångsrika åren av tillväxt som slutade runt 1970? 1989 års händelser kan också hjälpa oss att se klarare här.

Det helt centrala var den motor som den kapitalistiska marknadsekonomin utgjorde. Politikens roll blev att bidra till att portionera ut välståndet, inte att i grunden skapa det.

Att det förhöll sig så under de första 80 av de 100 lyckosamma åren, dvs tiden från 1870 till 1950, kan ingen betvivla. Då kan i varje fall ingen tillskriva socialdemokratin framstegen eftersom dess inflytande ur varje större perspektiv var helt marginellt. Under de sista 20 lyckosamma åren kan frågan vara mer kontroversiell. Ur mitt perspektiv står det dock helt klart att socialdemokraterna då till övervägande del alltjämt tryckte

på "de vita tangenterna", dvs förde en marknadskonform politik. Det är först under de senaste 20 åren som inslaget av "svarta tangenterna", dvs av kommandobetonade inslag i den ekonomiska politiken, blivit mer markant.

En rätt läsning av svensk ekonomisk historia lär oss därför att det är den kapitalistiska marknadsekonomin som varit grundförutsättningen för vår välståndsutveckling. Det var på denna grund som socialdemokratin kunde verka när tiderna var goda.

Tyvärr har ledande socialdemokrater upphört att förstå dessa samband. Vem minns inte hur utrikesminister Sten Andersson och kabinetssekreterare Pierre Schori i slutet av 1989 och i början av detta år storslaget utlovade att Östeuropa snabbt skulle gå över till ett socialdemokratiskt styre. Statsminister Ingvar Carlsson deltog också med ett betydande inslag av aningslöshet i detta spel.

I dag vet vi bättre. I valen förra hösten (1990) i Ungern och Tjeckoslovakien misslyckades socialdemokratin totalt. De fick 3–4 procent av rösterna och kom inte in i parlamentet.

Vad var orsaken till detta? Beror det på att ungrare och tjecker alls inte skulle ha sympati för en svensk modell? Nej, säkerligen inte. Orsaken är att 40 år av kommunistisk diktatur slagit sönder alla de embryon till marknadsekonomi som tidigare kan ha funnits i dessa länder. Därför måste dessa länder börja på noll.

Den övervägande delen av ungrare och tjecker förstod att man först måste skapa en fungerande marknadsekonomi. Därefter kan möjligen välfärd och jämlikhet följa. De insåg att en socialdemokratisk typ av politik möjligen kan bli ett derivat av en fungerande marknadsekonomi men att det aldrig kan förhålla sig tvärtom. I motsats till Sten Andersson och Pierre Schori förstod de vad som var häst och vad som var kärra.

Den brist på ideologisk insikt och den historielöshet som präglar åtskilliga ledande socialdemokrater är snarare tragisk i sin kompletta narraktighet och kommer utan tvivel att påverka också vår inhemska politik i negativ riktning.

5. *Därför är vi så rika*

Västerlandet är rikt. Men majoriteten av mänskligheten är utfattig. Världen har i dag tre rika poler som totalt dominerar världsekonomin. Det är den nordamerikanska polen med USA och Kanada, den västeuropeiska runt EG och Tyskland och den sydostasiatiska med Japan och de fyra tigrarna. De tre polerna har tillsammans 800 miljoner invånare. Men utanför dem ligger den stora tredje världen med 4–5 miljarder människor som lever korta liv präglade av svält och umbäranden.

Vad som händer i de tre polerna är av stor betydelse för de rika länderna själva och inte minst för ett land som vårt. Vad som händer i den fattiga världen är däremot ekonomiskt sett helt marginellt för oss. Om den asiatiska landmassan med Kina och Indien i morgon sjönk under havets yta och försvann skulle detta knappast spela någon som helst roll för den utvecklade delen av världsekonomin.

Samtidigt är det naturligt att många frågar sig: leder inte dessa grundläggande olikheter till spänningar som inte går att bemästra i längden? Är det verkligen rimligt att tro att vi skall kunna fortsätta att leva i en värld där medborgaren i den industrialiserade delen har en per capitainkomst om 10 000 dollar eller mer under det att indiern och kinesen har en årsinkomst om 250 dollar? Var det till yttermera visso inte så att kriget mellan FN-alliansen och Irak i grunden var en konflikt mellan de rika och de fattiga?

En ny historiesyn

För att få ett något djupare perspektiv på denna sak är det naturligt att man ställer den enkla frågan: Varför är vi så rika när dom är så fattiga?

Denna fråga har fått något olika svar under tidernas lopp. Ett par har tenderat att gå i moraliserande termer. Vi är rika därför att vi är duktiga och dom är dåliga: vi arbetar hårt, har god utbildning, är effektiva och produktiva under det att de är motsatsen. Men det finns också ett svar av helt motsatt innehåll: vi är hänsynslösa, giriga och manipulativa under det att dom är svaga, ädla, lätta att utnyttja. Men adelhet lönar sig inte så därför blir de fattiga.

Ett annat svar av marxistiskt slag är att vi är rika därför att vi sugit ut den fattiga världen; med hjälp av imperialism har vi styrt världshandeln så att den gynnat oss på deras bekostnad. Huvudfrågan inom utvecklingsekonomin åter brukar betona att vissa länder blivit rika därför att de systematiskt ackumulerat kapital och odlat tekniska framsteg och kunskapsuppbyggnad.

Inget av dessa svar tycks kanske särskilt övertygande. Nu börjar emellertid en ny historiesyn och en ny syn på rikedom och fattigdom på att växa fram. Det är främst en grupp amerikanska historiker som står för nytänkandet. Ledande namn här är Douglas North och Nathan Rosenberg. Den nya riktningen inom den ekonomiska historieforskningen kan enklast kallas för "den institutionella ansatsen".

Banbrytande framsteg i väst

För att belysa några huvudpoänger hos den nya ansatsen är det lämpligt att gå tillbaka till 1500-talet. Vid 1500-talets början hade inte Västerlandet något försprång över andra stora civilisationer som den islamska eller den kinesiska. Den islamska kulturen stod snarare högre vetenskapligt sett och den kinesiska var teknologiskt sett ofta mer avancerad. Men nu började något att hända i Västerlandet. Det var framför allt handeln som började att utvecklas.

Man kunde nu mer effektivt organisera handeln och utjämna tillgången mellan överskotts- och bristområden. Härigenom växte också marknaderna. Utvecklingen av handeln gick dock långsamt. Motgångar, risker och bakslag var stora. Men handeln ökade både i kvantitativa och kvalitativa termer. Efter ett

par hundra år var världen sig inte längre riktigt lik. Väst hade börjat att på ett systematiskt sätt bygga upp ett övertag och vid mitten av 1700-talet stod det klart att den västerländska kulturen byggd på handel var den mest framgångsrika.

Det nya och helt banbrytande, det som gjordé att väst sedan blev rikt, var att man var ensam om att lyckas bygga upp dessa institutioner.

Ett grundläggande faktum var att väst kunde utforma ett legalt system. Handel involverar transaktioner som tar lång tid. Handelsmän måste kunna sluta avtal som är giltiga. När handeln började expandera fanns inget sådant system. Det tog lång tid att bygga upp det. Pionjärer var engelsmännen. Efter ungefär två hundra år av trial and error hade man i London lyckats bygga upp domstolar som var effektiva. När det blev känt att även en utlänning kunde få rätt vid en engelsk domstol gynnade det handeln ofantligt.

Andra nödvändiga förutsättningar var att man måste kunna använda effektiva betalningsmedel och komma bort från medeltida förbud mot tagande av ränta. Sjötransporter var vid denna tid mycket osäkra. Därför måste ett försäkringssystem utvecklas.

Inte minst måste staten fås att hålla sig inom rimliga gränser. "The predator state", rovdjursstaten, var förhärskande. Feodalherrar, och även den moderna tidens kungar, behövde alltid pengar för krig och högt leverne. De fick dem normalt genom utpressning och konfiskation. Det gällde nu för den framväxande köpmansklassen att få konfiskation ersatt med beskattning. Så småningom lyckades detta därför att det i det långa loppet visade sig förmånligt för båda parter. Det var framför allt två städer som stod i förgrunden när det gällde utvecklingen av de nya institutionerna: Amsterdam och London. Genom att det fanns möjlighet för köpmän och företagare att flytta till dessa städer uppstod så småningom också en press på andra länder och städer att acceptera det institutionella system som främjade handel och utveckling. Därigenom lyckades man i väst etablera en ordning som byggde på lagenlighet, förutseende och äganderätt. Det visade sig vara precis vad som fordrades

för att man skulle få en långsiktig ekonomisk tillväxt till stånd.

De övriga konkurrerande kulturerna, som den islamska eller den kinesiska, lyckades aldrig utveckla ett liknande system av institutioner som frigjorde den ekonomiska sfären från den politiska. Araberna var exempelvis skickliga köpmän. Men ett system av respekt för "property rights" lyckades man aldrig bygga upp. Här förhärskade godtycket och när en framgångsrik köpman ackumulerat tillräckligt med kapital konfiskerades det vanligen av kalifen, dels för att det var ett bekvämt sätt för den politiska makten att berika sig, dels för att undvika att alternativa maktcentra byggdes upp.

Tillväxtens ekonomiska fundament

Den bild som jag givit av den ekonomiska tillväxten och dess grundförutsättningar är naturligtvis förenklad. Men all vetenskap bygger på förenkling och generalisering. Det är vetenskapens kärna. Är bilden också i grova drag sann?

De nya tankegångarna kommer under kommande år att få stor betydelse för syn på kommer samhällsformer och möjligheter till ekonomisk utveckling. Den kommunistiska modellen i dess ryska och östeuropeiska utformning har brutit samman. Det ligger nära till hands att se det kommunistiska sammanbrottet som ett utslag för förhållandet att det inte går att få ett system som saknar legal grund att fungera i långa loppet. På ett likartat sätt blir det naturligt att se kriget i Irak som en renodlad kamp mellan företrädarna för legalitetens principer å den ena sidan och det brutala våldets å den andra. Länder som modellerat sin ekonomiska politik enligt Sovjetmodellen som Kina och Indien har också påtagliga ekonomiska problem och präglas av svag tillväxt.

I dag står de stora västerländska demokratierna tills vidare som historiens segrare. Den nya institutionella ekonomiska historien ser också positivt på demokrati som en förutsättning för tillväxt. Men det är inte i första hand den politiska demokratin som betonas utan i stället det som vi kanske skulle kalla för dess ekonomiska fundament av typen legalitet, förutsebarhet och äganderätt.

Den politiska demokratin

Jag besökte i början av detta år (1991) Hongkong. Jag hade där ett längre samtal med den demokratiska oppositionens främste talesman, den kinesiska advokaten Martin Lee. Under samtalslets gång sade denne plötsligt: "Ja här i Hongkong har vi alla demokratiska rättigheter men vi saknar förstäss rösträtt."

Jag blev först något förbluffad över utsagan. Vid närmare eftertanke är det inte svårt att förstå vad Lee syftade på. Han menade att i Hongkong har sedan ett antal decennier funnits just de förutsättningar för tillväxt som den nya historiesynen så kraftigt betonar i form av ett juridiskt system av gott engelskt märke, fri press, garanterade mänskliga rättigheter, äganderätt och möjligheter att behålla resultaten av egen ekonomisk förkovran. Däremot finns ännu i dag inte full politisk demokrati i Hongkong.

Även hos de tre övriga tigrarna, Singapore, Sydkorea och Taiwan har utvecklingen av ekonomiska rättigheter gått snabbt även om dessa länder ännu i stor utsträckning saknar de rättigheter och friheter som präglar fullt utvecklade politiska demokratier.

Man kan kontrastera ett land som Indien mot detta. I Indien finns den politiska demokratin. Samtidigt är ekonomin insnärjd i snårskogar av politiska bestämmelser, förbud och kontroller. Den politik av sk imports substitution med avgränsning från de internationella marknaderna som Indien drivit praktiskt taget oavbrutet sedan befrielsen har inte varit framgångsrik. Det ekonomiska godtycket är utbrett och jakten efter politiskt betingade fördelar (rent-seeking i samband med jakt på importlicenser och liknande) omfattande.

De senaste fyrtio åren har Indien haft en tillväxt om 1,5 procent om året (dvs ungefär som Sverige under de senaste femton åren). De fyra tigrarna växer i stället med 8–10 procent om året. Det innebär att en indier om femtio år kommer att ha dubbelt så stor inkomst som sin farfar. Sydkoreanen däremot kommer om femtio år att ha ökat sin inkomst 30 gånger.

Framtida folkvandringar

Emigrationen från fattiga länder är redan i dag mycket omfattande. Det kommer att bli ett av det tjugoförsta århundradets verkligt stora internationella problem. Stora människomassor kommer att söka fly den tredje världens fattigdom och förtryck för att ta sig till den rika världen. Några kommer att förebära att de är politiska flyktingar. De flesta kommer att vara ekonomiska flyktingar (frågan om det är mer berättigat att fly från politiskt än ekonomiskt förtryck kommer med rätta att kunna ställas).

Det ironiska är att de som på detta sätt röstar med fötterna i realiteten röstar för västliga värden. Att många sedan i sina nya hemländer kommer att hänga fast vid ursprungliga värderingar och med iver och frenesi vända ansiktet mot Mecka är en annan historia.

6. *Samarbete gav tillväxt*

När svensk ekonomi gick dåligt i slutet av 70-talet och början av 80-talet, försvarade sig den borgerliga regeringen med att tiderna var dåliga. De senaste både årens uppsving i svensk ekonomi bortförklarar den nuvarande regeringens belackare med att det bara beror på att vi haft högkonjunktur.

Det är sant att ett litet land som Sverige är starkt beroende av utvecklingen i den internationella ekonomin; den inhemska politiken är dock avgörande för utvecklingen i vårt eget land. Ibland ser man också föreställningen att hela den internationella ekonomin är försvarslöst utlämnad åt slumpmässiga störningar som oljeprishöjningar och skördekatastrofer och att goda och dåliga tider växlar utan att någonting kan göras däråt.

Senare års konservativa vindar blåser under ett sådant betraktelsesätt. Det gäller att överlämna marknader, företag, individer åt sig själva. Motståndet mot interventionism är stort.

Kort minne

Ändock var det inte mer än ett decennium sedan helt andra uppfattningar var förhärskande. De gick ut på att även den internationella ekonomin kan styras genom samfälliga ansträngningar och ett samordnat synsätt. Utvecklingen under en stor del av efterkrigstiden var också en triumf för styrning och samordning.

Men minnet är kort. I dag verkar tankar om en samordnad internationell ekonomisk politik helt utopiska. På inget område är detta klarare än på växelkursernas och det internationella valutasamarbetets.

Vi kan i år fira 40-årsjubileum av den konferens som ägde rum i Bretton Woods i New Hampshire i juli 1944 och som

lade grunden för efterkrigstidens valutasamarbete. Bretton Woods-systemet varade fram till 1973, då vi fick det nuvarande systemet — eller, om man så vill, icke-systemet — med rörliga växelkurser.

Tid av optimism

I detta och i det följande kapitlet skall jag beskriva dels Bretton Woods-systemet med dess fördelar och brister och kontrastera det mot dagens system. Jag kommer att driva två grundläggande teser.

En är att systemet med rörliga växelkurser fungerat illa och att mer av övervakning och styrning är nödvändigt. En annan är att de tankar om ett grandios samarbete, av typ gemensam centralbank för industriländerna, som då och då dyker upp, är förfelade. Förändringar är möjliga men de bör vara av begränsad reformistisk typ; här som på så många andra områden gäller att det främst är "provisoriska utopier" som kan ha något egentligt värde.

Den omedelbara efterkrigstiden var en tid av optimism. I de ledande industriländerna som USA och England genomfördes en lagstiftning, som syftade till att garantera sysselsättning för de stora massorna och se till att 30-talets erfarenheter inte upprepades. John Maynard Keynes var en av inspiratörerna bakom Bretton Woods och man förutsåg att de olika staterna skulle driva en aktiv stabiliseringspolitik.

De specifika inslagen hos det nya valutasystem som skisserades var två: dels skulle valutorna ha en fast paritet sinsemellan, dels skulle full konvertibilitet råda, dvs en valuta skulle fritt kunna växlas mot en annan till en förutbestämd fast kurs.

Samtidigt skapades också ett internationellt organ, Internationella valutafonden (IMF), som fick vissa resurser så att den skulle kunna hjälpa länder att brygga över de tillfälliga underskott i bytesbalansen som man förutsåg att enskilda länder kunde få under systemet med fasta kurser.

Från slutet av 40-talet började en expansionsperiod hos världsekonomin som kom att vara ett kvartssekel. Världshan-

deln ökade mycket kraftigt, omkring 8 procent om året i volymtermer, och tillväxttakterna var mycket höga i de västliga industriländerna.

Det tredje kvartsseket på 1900-talet var det ekonomiska miraklets tid. För första gången fick breda folklager i Nordamerika och Västeuropa del av trygghet och ett modest välstånd. Också i åtskilliga nya industriländer började en era av uppsving.

Bretton Woods-systemet kom inte att fungera som grundarna ursprungligen tänkt sig. Valutafonden spelade en undanskynd roll. Den skapade internationell likviditet i mycket begränsad utsträckning och hade föga att säga till om när det gällde huvudaktörerna, de stora industriländerna. Den fick vid denna tid främst ägna sig åt u-ländernas betalningsbalansproblem.

Nyckellandet blev i stället USA. Från 1945 till 1970 ökade världens valuta-reserv med 4,5 procent om året eller med 54 miljarder dollar i absoluta tal. En liten del, eller 13 miljarder dollar, av denna ökning utgjordes av guld, där dock nyproduktionen enbart uppgick till 4 miljarder och resten innebar en omfördelning av guld från USA till resten av världen.

Den helt dominerande ökningen i världsvaluta, eller 30 miljarder dollar, utgjordes just av amerikanska dollar. Den starka ökning i världshandeln som ägde rum under denna tid fordrade en kraftig och jämn tillväxt i världens likviditet eller tillgång på internationella pengar.

Guld ensamt kunde inte spela denna roll. Inte heller hade valutafonden den ställning och auktoritet som kunde ha gjort den till en internationell centralbank. Den rollen kom i stället i praktiken att övertas av Förenta Staterna.

Underförstådd pakt

Utvecklingen från 1945 till 1970 byggde på en underförstådd pakt mellan USA och resten av den industrialiserade världen; jag bortser härvid från Sovjet och Östeuropa som här inte

spelar någon central roll. Förenta staterna skulle å sin sida föra en ekonomisk politik präglad av stabilitet och tillväxt.

Samtidigt skulle andra länder hålla en fast växelkurs mot dollarn och förvärva dollarn som reservvaluta. I teorin kunde länderna visserligen växla in sina dollar mot guld men i praktiken underförstods att så inte skulle ske.

Systemet hade stora fördelar för bägge parter. USA var det dominerande landet och behövde egentligen inte bry sig om sin betalningsbalansposition. USA kunde år efter år ha ett importöverskott som det på ett enkelt sätt finansierade med ett utflöde av dollar. Resten av världen hade samtidigt en tillväxt som var exportledd till följd av att systemet gjorde dollarn övervärderad och hade samtidigt inga problem att bygga upp valutareserver av önskad storlek.

Det fanns emellertid inbyggda motsättningar i systemet som gjorde det sårbart. En hade att göra med det sk förtroendeproblemet. I takt med att USA:s skulder till resten av världen ökade, blev det alltmer tveksamt om dollarn verkligen skulle kunna hålla sitt värde. Skulle den en dag komma att devalveras? Den osäkerheten växte med tiden och gjorde att benägenheten att hålla dollarn sjönk.

Ett annat problem — delvis sammanhängande med förtroendeproblemet — var att spekulation under systemet med fasta kurser tenderade att enbart gå i en riktning och därigenom bli destabiliserande. Om ett land fick underskott i bytesbalansen och valutan ansågs övervärderad tenderade spekulanter att gå ur valutan, vilket ytterligare försvårade problemen.

Det var enkelt att se åt vilket håll en växelkursförändring skulle gå och spekulanter kunde ta hem stora och så gott som riskfria kapitalvinster genom valutaspekulation.

Bröt samman

I början av 70-talet bröt Bretton Woods-systemet samman. De inbyggda spänningar som jag ovan antytt var en av orsakerna. En annan var att USA inte höll sin del av den underförstådda pakten om att föra en stabil politik, utan drev en lätt penning-

politik som ledde till inflation hemma, som sedan genom dollarns ställning spreds till utlandet.

Under sina glansdagar fungerade Bretton Woods-systemet mycket effektivt. Det gav en känsla av stabilitet och säkerhet som var grundläggande för 50- och 60-talens enastående tillväxt. Det blir naturligt att fråga: skulle vi inte kunna finna ett nytt system för samarbete som ger oss fasta växelkurser och mer av internationell stabilitet? Är inte tiden mogen för en genuin internationell centralbank?

Internationell centralbank

Ett förslag i denna riktning framförs i Foreign Affairs, av en känd amerikansk ekonom, professor Richard N Cooper vid Harvard. Cooper förordar här upprättandet av en internationell centralbank som i princip skulle bestämma ökningstakten i internationell penningmängd.

Enskilda länder skulle var och en få sin andel i denna ökning, men måste avstå från att föra en egen penningpolitik. De skulle fortfarande ha möjlighet till finanspolitisk autonomi. Men även den skulle i praktiken bli begränsad.

En regering som vill föra en politik med budgetunderskott skulle inte kunna finansiera denna genom någon inhemsk tryckning av sedlar utan måste finansiera budgetunderskottet på en internationell lånemarknad där normal kreditbedömning skulle tillämpas.

Möjliga samarbetsformer

Coopers förslag kan närmast ses som en idéskiss. Han säger också själv att förslaget kan vara redo för praktisk tillämpning år 2010, en betryggande tidsutdräkt att ta till för envar som på en och samma gång vill framstå som realist och reformator. Att förutsättningar för reformen saknas idag står klart; inga enskilda regeringar skulle vilja avhända sig så mycket ekonomisk makt till en överstatlig organisation.

Men mellan dagens totala brist på valutasamarbete och pro-

påerna om en internationell centralbank finns ett stort fält av möjliga former av samarbete. För att förstå några av dessa möjligheter måste svagheter i systemet med rörliga växelkurser karakteriseras. Dessa problem kommer jag att återvända till i det följande kapitlet.

7. *Hämmad tillväxt och skapad arbetslöshet*

När Bretton Woods-systemet med fasta växelkurser slutgiltigt övergavs 1973 var marknaden väl förberedd för ett nytt system. Under en lång följd av år hade förespråkarna för rörliga växelkurser hamrat hem budskapet om fördelarna hos ett sådant system.

Rörliga växelkurser skulle ge frihet för varje lands ekonomiska politik som nu uteslutande skulle kunna inriktas på inhemska mål. Underskott i bytesbalansen skulle automatiskt utjämnas genom att den egna valutan deprecierades (sjönk i värde i förhållande till andra valutor). Därigenom skulle exporten gynnas, importen minskas och vi på nytt få jämvikt i utlandsaffärerna.

På ett likartat sätt skulle också beroendet av utländska konjunktursvängningar elimineras. Om ett fall i den utländska efterfrågan uppstod, gällde det bara att låta växelkursen falla så att den egna exporten fick den stimulans som var nödvändig för att motverka det utländska efterfrågefallet.

Inga stora svängningar

Inte heller skulle svängningarna i växelkurserna bli särskilt stora enligt proponenterna för rörliga kurser. Den grundläggande teori som styrde växelkurserna var köpkraftsparitetsteorin, den hade för övrigt först lanserats av den svenske ekonomen Gustav Cassel vid första världskrigets slut.

Den lär att en valutas internationella köpkraft bestämmer dess värde. Om ett land har inflation undergrävs valutans värde. Därför var det i princip inflationstakterna i olika länder som bestämde växelkursens värde.

Om vi har två länder, A och B, och B har en stabil prisnivå

under det att A har 10 procents inflation så måste också A:s valuta deprecieras med 10 procent i förhållande till B:s valuta. Så enkelt var det.

Om "grundläggande ekonomiska förhållanden" var stabila skulle också växelkurserna vara fasta, även om de i teorin var rörliga. Det gällde bara för finansministrar och riksbankschefer att se till att den inhemska inflationen inte översteg omvärldens. Gjorde de det kunde de också sova lugnt om natten.

Förhoppningar på skam

Vi har nu elva års erfarenheter av rörliga växelkurser. De flesta förhoppningar som förespråkarna hade på dem har kommit på skam.

Tvärtemot vad förespråkarna påstod kom fluktuationerna i växelkurserna att bli utomordentligt stora. Utvecklingen med mycket starka kast i kurserna började redan under det första året av rörliga kurser, 1973, då den tyska marken under första halvåret steg med 40 procent gentemot dollarn för att under andra halvan av året falla tillbaka med 25 procent.

De starka svängningarna har sedan fortsatt. Fluktuationerna i yen och schweizerfranc har varit stora. Från 1977 till 1980 steg det engelska pundet mycket kraftigt, eller med 60 procent. På senare år är det främst dollarns uppgång som väckt uppmärksamhet. Sedan 1980 har dollarn stigit med 25–30 procent mot ett genomsnitt av industriländernas valutor, med 40 procent mot D-marken och med ungefär 60 procent gentemot den svenska kronan.

Ingen enkel förklaring

Vad är egentligen orsakerna till dessa starka fluktuationer? Någon enkel förklaringsmodell ges inte. Traditionella teorier som köpkraftsparitetsteorin kan uppenbarligen inte förklara exempelvis dollarns uppgång. Inflationstakten i Västtyskland har inte skilt sig särskilt mycket från den i USA, ändock har dollarn kraftigt apprecierats i förhållande till D-marken.

Inte heller teorier som går i termer av skilda produktivitetstrender eller andra hypoteser av "real" typ har något större förklaringsvärde. De teorier som kommit på modet på senare tid är främst sådana som pekar på tillgångsmarknadernas betydelse.

Växelkurser jämförs ofta med aktiekurser. De delar med aktiekurser en tendens till snabba förändringar, särskilt i förhållande till löner och varupriser som är betydligt mer trögrörliga.

Kurserna överanpassas

Ett intressant fenomen i samband med denna teorityp är att den ofta betonar att växelkurserna tenderar att "överanpassas" till följd av enskilda investerares portföljval. En stram penningpolitik — som den som bedrivs i USA — leder till höga räntor vilket ger en inströmning av utländskt kapital, ökad efterfrågan på dollar och en appreciering av dollarkursen.

Poängen är att denna tenderar att bli extrem till följd av "overshooting". I resten av världen — som förlorar kapital — deprecieras växelkursen. För att stävja kapitalflykten måste kursen sjunka mer än vad som köpkraftsparitet eller reala faktorer skulle motivera, därför att enbart därigenom kan investerare förmås att tro att den inhemska valutan — kapitalflyktsvalutan — på nytt skall komma att apprecieras så att de återigen blir villiga att hålla den.

Den egna valutan måste alltså först bli extremt billig innan någon vågar tro att den på nytt skall stiga i värde.

Stora skadeverkningar

Det skulle i detta sammanhang föra för långt att ytterligare gå in på denna problematik. Kort och brutalt är emellertid slutsatsen att de oreglerade marknaderna tenderar att framkalla långt större fluktuationer i växelkurserna än vad som motiveras av krav på real ekonomisk anpassning.

Att överdrivna fluktuationer leder till starka skadeverkning-

ar är uppenbart. Oförutsedda och godtyckliga förändringar i inkomstfördelningen blir följderna. I USA har många exportörer drabbats av den starka dollaruppgången. I andra länder som fått se sin valuta deprecieras har företag i den konkurrensutsatta sektorn starkt gynnats på bekostnad av hemmamarknadsföretag.

Starkt fluktuerande växelkurser skapar ett system med godtyckliga skatter och subsidier. Vissa företag riskerar konkurs medan andra gör oförutsedda vinster.

Inte minst i vårt land har många företag gjort stor kapitalförluster på utländska lån. Många små företag har drabbats hårt därför att de tvingats finansiera investeringar med utländska lån samtidigt som de haft sin försäljning i svenska kronor.

Nationalism i högsätet

Under de drygt tjugo år — från slutet av 40-talet till början av 70-talet — då vi hade fasta växelkurser byggde systemet på en underförstådd pakt om att Förenta Staterna skulle föra en politik präglad av stabilitet och tillväxt mot att resten av den västliga industrivärlden accepterade dollarn som reservvaluta.

En vanlig tankegång är att systemet med rörliga kurser skulle befria både USA och andra länder från de restriktioner som hänsyn till betalningsbalansen pålägger länder under ett system med fasta kurser. Det innebar också för USA att det kunde föra en penning- och finanspolitik som enbart dikterades av inhemska skäl.

Tankegången är enligt min mening felaktig. Det går inte att isolera växelkurssystemet från de olika ländernas — särskilt de stora ländernas — inhemska ekonomiska politik. Under Bretton Woods-eran var önskan om samarbete och styrning förhärskande. Under de senaste dryga tio åren har låt-gå-mentalitet kombinerad med en höggradig nationalism suttit i högsätet.

Negativa följder

USA:s politik under senare år förkroppsligar denna attityd. En

restriktiv penningpolitik har pressat upp räntorna. Samtidigt har man fört en mycket expansiv finanspolitik. Budgetunderskotten förstärker de höga räntorna och uppvärderingen av dollarn.

Privata investeringar trängs undan samtidigt som de höga räntorna lockar fram det inhemska sparande och den kapitalimport som är nödvändig för att finansiera budgetunderskottet. I dagens värld är kapitalmarknaderna integrerade. Politiken i USA pressar upp det totala ränteläget i världen med negativa följder för tillväxt och sysselsättning i hela den industrialiserade världen.

Under senare år har samtidigt andra betydelsefulla länder som Västtyskland och Japan fört en mycket återhållsam finanspolitik vilket gjort att efterfrågan i dessa länder hållits tillbaka, vilket ytterligare befördrat svag tillväxt och hög arbetslöshet.

System med onda cirklar

De starka fluktuationer i växelkurser som funnits sedan 1973 är i stor utsträckning en konsekvens av brist på synkronisering av ekonomisk politik mellan ledande industriländer. I det ekonomiska livet hänger allt samman.

Fluktuationerna i växelkurser har sedan i sin tur skapat osäkerhet och ofta förstärkt negativa effekter. När västtyskarna fått se D-marken sjunka i värde har de därigenom också fått importera inflationsimpulser.

Det har i sin tur motiverat en restriktiv finanspolitik som hämmat tillväxt och skapat arbetslöshet. På detta sätt tenderar en restriktiv politik att få negativa kumulativa effekter och ett system med "onda cirklar" sprider sig.

Gjort ont värre

Vi har nu under drygt tio års tid provat på systemet med rörliga kurser. Det skapade inte den frihet och det oberoende för den ekonomiska politiken som många hoppades på. Tvärt-

om har den inspirerat många länder till en självisk typ av ekonomisk politik som ofta gjort ont värre.

Erfarenheterna från 50- och 60-talen borde ha lärt oss att det går att samordna internationell ekonomisk politik och att också växelkurser kan styras. Det är hög tid att argumenten för samordning och styrning på nytt väcks till liv.

Mot varandra står två helt olika synsätt som egentligen bottenar i två skilda samhällsfilosofier. Den ena tror på att en samordnad politik även på det internationella planet både är möjlig och fruktbar. Den andra betonar att i längden är det enda vi kan hålla oss till det upplysta egenintresset; man menar att interventionism i längden gör mer skada än nytta.

Pendeln svänger

Enligt min mening pekar knappast erfarenheterna av tolv år av rörliga växelkurser hän mot att marknader utan övervakning är särskilt effektiva. Mycket tyder på att pendeln håller på att svänga och att en omvärdering av Bretton Woods-erans erfarenheter är på väg.

Än är kanske de internationella politiska förutsättningarna för mer styrning inte särskilt ljusa. Men oftast föregås politiska förändringar av förändringar i intellektuella attityder, precis som fallet var i början av 70-talet innan systemet med rörliga växelkurser slog igenom.

SVERIGE I UTFÖRSBACKE

8. *Bevarad standard?*

Vid slutet av 60-talet framstod Sverige både som ett mönstersamhälle och som ett samhälle utan egentliga problem. Vid mitten av 80-talet är vårt land präglad av djupgående splittring; gruppintressen gör sig mycket breda och det råder tveksamhet om det finns någon bättring ens på sikt. Jag skall här inte gå in på någon egentlig behandling av orsakerna till svängningen i synsätt. Däremot skall jag hävda att en del av våra nuvarande problem har sin orsak i en aningslös tro på att problemfrihet alltid skulle utgöra vår naturliga form för tillvaro.

Jörgen Westerståhl har, i Göteborgsposten i april 1987, hävdad att folkhemspolitikens tid är förbi och att det nu inte går att skaffa sig röststöd genom nya stora sociala reformer. I en begränsad mening har Westerståhl rätt. På ett mer grundläggande plan är dock hans resonemang vilseledande. Den grundläggande frågan för svensk politik under kommande år är: Kommer vi över huvud taget att kunna bevara den standard som vi uppnått? Kommer vårt sociala system att stå rycken inför de naturliga erosionsmekanismer som obönhörligen kommer att sätta in?

Det parti eller den politiska gruppering som kan ge ett trovärdigt, positivt svar på denna fråga har alla möjligheter att bli vårt lands dominerande politiska kraft.

Tre grundläggande faktorer hotar vårt välstånd: Vårt internationella beroende, den skuldfälla som vår ekonomi hamnat i och den växande oförsonlighet som tycks präglade partier och intresseorganisationer.

Sverige är helt integrerat i den internationella ekonomin. Vi har byggt upp vårt välstånd på att deltaga i den internationella arbetsfördelningen och under lång tid med stor skicklighet utnyttjat våra komparativa fördelar.

Internationell handel utgör dock inte för ett enskilt land någon automatisk källa till välstånd; det har många länder runt om i världen fått erfara. Tvärtom, den internationella handeln är till själva sin natur en utjämnare, en nivellerare. Om två länder har samma teknologiska nivå tjänar de visserligen på att handla med varandra. Men på lång sikt kommer handel att leda till att de får samma standard och samma lönenivå.

Nolltillväxt

Många talar för nolltillväxt. De säger: Låt oss göra idag vad vi gjorde igår. Låt oss göra i morgon vad vi gör idag. Vår standard är hög, låt oss vara nöjda.

De glömmer att den svenska ekonomin är helt integrerad i den internationella. Skall vi ha högre standard än vår omvärld måste vi också till en del ha en bättre teknologi, bättre kunskaper, bättre utbildning. I en värld där andra springer kan inte vi stå stilla och tro att ens vår *absoluta* standard skall tillkomma oss för evigt, blott på grund av våra blå ögon.

De nya industriländernas framväxt under 70-talet visar vad det är fråga om. Länder som Japan, Sydkorea, Taiwan och några till började förstå att tillverka skjortor och skor. Nu gör de båtar, bilar och avancerad elektronisk utrustning.

De har tagit marknadsandelar från oss. Samtidigt har våra reallöner stagnerat under det att deras stiger snabbt. Detta exemplifierar utrikeshandelns roll som utjämnare. Skall vi kunna hålla vår absoluta standard — och än mer: Skall vi kunna fortsätta att tillväxa — måste vi också behålla ett teknologiskt försprång.

När de borgerliga tog över regeringsansvaret 1976 låg statskulden på 70 miljarder. Därefter började den att växa explosivt och var 1982 uppe i 350 miljarder. Samtidigt låg budgetunderskottet på 80 miljarder. Ingen regering kan på kort tid sänka ett så stort budgetunderskott till noll. Eftersom statsskulden alltid kommer att växa med budgetunderskottets storlek, är vi nu inne i en lavinartad utveckling där statsskulden automatiskt ökar mycket kraftigt. Om några år kommer den att vara lika stor som vår bruttonationalprodukt.

Samtidigt kommer realräntorna i framtiden att vara mycket höga. Även om vi skulle kunna återställa tillväxten i den svenska ekonomin och kanske växa i reala termer med tre procent om året, kommer sannolikt reala resurser för mer än hela tillväxten att gå åt till att betala räntorna på statsskulden. Exakt vilka implikationerna av detta förhållande kommer att bli är svårt att säga. Klart står dock att vi är inne i en ny ekonomisk situation.

I skuldfällan

Vårt internationella beroende och det faktum att vår ekonomi sitter fast i skuldfällan lägger snäva ramar för kommande regeringar när det gäller ekonomisk politik, möjligheter att klara sysselsättningen och att lansera nya reformer. På ett helt annat sätt än tidigare kommer ett värnande av redan uppnådd standard att bli centralt. 60-talet lämnade i arv minnet av ett kvartssekels tillväxt, men också en naiv optimism och ett väl ingrott samhällsekonomiskt lättsinne.

Det tar tid att komma ur dåliga vanor. Att se verkligheten sådan den är kan vara smärtsamt. Men det är en nödvändig förutsättning för att vi skall kunna bevara en hög standard.

Vad som främst behövs är en pånyttfödelse för rationellt tänkande och förnuftiga attityder.

Ett omtänkande behövs på många områden. Inte minst är det fallet på skolans och utbildningens område, där så många av ungdomars grundläggande hållning formas. Ett effektivt utbildningssystem är en nödvändighet om vi skall kunna fortleva som en avancerad industrination.

Finns det då förutsättningar för att rationella attityder skall kunna återupprättas?

Vårt väl utvecklade organisationsväsende spelar här en tve tydlig roll. Under många år var fackliga och andra organisationer en av de grundpelare som bar upp den svenska modellen och gjorde välståndsutvecklingen möjlig.

Nu tycks i stället organisationernas roll som företrädare för mycket speciella särintressen komma att överväga; inte minst är den stora arbetsmarknadskonflikten ett exempel på detta.

Stora fackliga organisationer som helt bortser från att de har ett samhällsansvar är en orimlighet. Breder ett sådant beteende ut sig kommer vårt land att bli ostyrbart.

Någon lätt utväg ges inte. Klart är dock att allmänintresset måste stärkas så att det kan överflygla de särintressen som idag har alltför fria tyglar.

Den socialdemokratiska regeringen förde en ovanligt framgångsrik ekonomisk politik fram till mitten av 80-talet och började den saneringsprocess som var nödvändig efter de borgerliga åren. Om den fick förnyat förtroende kunde den bli den kraft som både börjar en upprensning av förlegade attityder och kunde ge rationalitet och allmänintresse det övertag som är nödvändigt om vi någorlunda skall kunna bevara vårt välstånd. Annars är risken stor att vi sjunker ned till att bli ett bättre Uruguay.

9. *Vänstern måste se verkligheten som den är*

80-talets politiska debatt är påfallande vilsen. Denna vilsenhet har sin grund i att de senaste tio åren medfört kraftiga förändringar i vår omgivande verklighet och nya förutsättningar för ekonomi och politik. Det är svårt att orientera sig i denna nya verklighet. Det tar tid att ställa om tankemönster. Inför de intellektuella och de emotionella påfrestningar som uppkommer är det enklast att tillgripa undanflykter och besvärjelser. En av de vanligast förekommande schablonerna är att skylla på politiker, att hänvisa till det välkända politikerföraktet.

Att skylla på politiker i en demokrati är emellertid en dubiös företeelse. Skall beskyllningen få någon halt måste den förses med en specifik och ingående kritik av just demokratins brister. Någon sådan form av analys har jag hittills inte tagit del av.

En av grundtankarna i det förra kapitlet var att ekonomiska realiteter lägger tämligen snäva gränser för våra möjligheter både till att bevara vår nuvarande standard och till att gå vidare. Vårt internationella beroende erbjuder både möjligheter och nackdelar och faror. Under mer än hundra år har de positiva aspekterna dominerat. Kanske kommer nu de problematiska sidorna att skjutas fram på ett helt annat sätt än tidigare.

Framstegstro

Bakom de långvariga framgångarna som kulminerade med kvartsseklet från slutet av 40-talet fram till början av 70-talet låg rationalism och framstegstro. Det var en rationalitet som låg bakom de enskilda människornas uppträdande, där grundprincipen var att om man arbetade och förkovrade sig fick man det också bättre. Men det var också en kollektiv rationalitet, en

vilja till samarbete i större sammanhang och en framtidstro som bar upp expansionen.

Att forma denna kollektiva rationalitet har varit vänsterns stora historiska insats. Denna rationella ansats har tagit sig många olika konkreta uttryck. En var att ta avstånd från bestående klasskillnader där utvecklingsmöjligheter skulle finnas endast för ett fåtal, men för evigt frånhändas andra. En annan var en tro på framsteg, på möjligheterna till social ingenjörskonst. Detta begrepp har nu de nykonservativa försökt att lägga beslag på och förvandla till något manipulativt, negativt. Som det ursprungligen utformades hos Karl Popper innebar det helt enkelt en metod för gradvisa sociala framsteg byggd på vetenskapliga hypoteser.

Som ett exempel på detta slags sociala ingenjörskonst kan ses den av Keynes inspirerade aktiva konjunkturpolitiken. Dess kärnpunkt var en ovilja att acceptera en utbredd arbetslöshet som "naturlig" och att i stället söka styra den aggregerade efterfrågan för att nå ett bättre resursutnyttjande. Den fungerade också utmärkt under det tillväxtens kvartssekel, som innebar det verkliga lyftet för svensk arbetarklass.

Nytt fotfäste

I dag är vänsterns problem att på nytt få fotfäste i realiteterna. Vi kan också se hur denna omorientering internationellt håller på att komma i gång. Ett utmärkt nordiskt exempel utgör Karen Jespersen och Ralf Pittelkows bok *Ett bedre Danmark* och ett engelskt exempel är David Selbournes *Against socialist illusion*. Att en liknande besinning måste komma här hemmavid är enligt min mening också helt nödvändigt.

Gunnar Heckscher och jag har en sak gemensam. Vi har båda ett intresse för och respekt för den verklighet som omger oss. Den stora skiljelinjen oss emellan går på ett annat plan. Jag menar att världen till stora delar styrs av oförnuft, de privilegierades egenintressen, brist på fantasi och rutinmässiga beteenden. Heckscher präglas däremot djupast av högermannens vilja att alltid acceptera det bestående.

Ett exempel må räcka. Under tillväxtens år hade vi en internationellt valutasystem som byggde på vilja till samarbete och förtroende mellan världens ledande industriländer. Sedan 1973 har vi haft ett system med rörliga växelkurser, som ytterst bygger på en tilltro till marknaden som är överdriven och verklighetsfrämmande — se kapitel 6 och 7. Det ledande industrilandet, USA, och dess bundsförvant England har i dag ett politiskt ledarskap som helt vägrar att ta en internationell ansats till frågor som till själva sin grund är internationella. Därav följer också oro och oreda på det internationella valutaområdet som både lett till skarpt fluktuerande valutakurser — som inte har sin grund i reala ekonomiska faktorer — och en skuld kris som hämmar utvecklingen hos många länder, inte minst de som är fattiga och föga utvecklade.

För Heckscher innebär dagens läge något som är givet av högre makter. För mig innebär det en utmaning som måste övervinnas. Men det är givet att alla reformförslag måste fotas i en verklighet som nog måste studeras.

Två krafter

I en artikel i Göteborgsposten i maj 1985 tog Nils Elvander upp ett fundamentalt problem, frågan om särintressens roll och fackets ställning. Elvander menade att jag inte observerat att facket försvagats under 80-talet. Utifrån det mer kortsiktiga, statsvetenskapligt-politiska perspektiv som Elvander har, kan han ha rätt. Min ansats har varit av mer långsiktig strukturell art. I en kapitalistisk marknadsekonomi av den typ som vi lever i finns två stora krafter som står emot varandra: å ena sidan kapitalisterna-företagsledarna, å andra sidan de fackligt organiserade löntagarna.

I vårt genomorganiserade samhälle kan löntagarna i princip på kort sikt bestämma hur stor del av kakan som de vill ha. På lång sikt kan de det däremot inte. Det finns en gyllene regel i vår typ av ekonomi som säger att — om den skall fungera — bör 30 procent av förädlingsvärdet tillfalla kapitalet i vid mening och 70 procent gå till löntagarna. Pressar löntagarna upp sina krav faller kapitalavkastning och investeringskvot.

Sköter kapitalisterna-investerarna sin del i den implicita pakten och återinvesterar merparten av sitt överskott kommer den kapitalistiska ekonomin att drivas framåt, tillväxt uppstår och löntagarna kan räkna med en långsiktig uppgång i reallöner och standard. Så har också historiskt varit fallet i vårt land. Under senare delen av 70-talet pressades löneandelen upp till 80–85 procent i samband med den stagnation som förekom. Följden i form av sjunkande investeringar, avtagande tillväxt och fallande reallöner lät heller inte vänta på sig.

På längre sikt kan naturligtvis denna motsättning upplösas genom att vi tar steget in i en annan form av produktionsordning, kanske i form av en löntagarstyrd ekonomi. På kort eller medellång sikt måste emellertid grundläggande fakta respekteras.

Fel och brister

Vänstern har under 80-talet — inte minst ur ett internationellt perspektiv — pressats tillbaka. Den svenska socialdemokratin höll länge ställningarna relativt väl.

Den traditionella reformvilja som alltid utgjort vänsterns kännemärke måste alltid förnyas. Men det är egentligen inte där som den svenska socialdemokratins problem sitter. Vi socialdemokrater har naturligtvis fel och brister som alla andra. Men vi har också ett förflutet präglad av framgångsrikt reformarbete att visa upp.

En av de mest näraliggande uppgifter som vänstern i dag har att arbeta med är att illusionsfritt se verkligheten sådan som den är och rätt karakterisera de problem som måste övervinnas.

Kärva piller måste, som de flesta är medvetna om, ibland tas. Men det bör finnas goda möjligheter att med en sund realism i botten slå vakt om vad vi uppnått och också — likt fabelns snigel — långsamt men målmedvetet röra oss framåt.

10. Utför från välfärdstoppen

Det är viktigt att ställa frågor så att man ser de verkliga problemen. Om våra universitet vore världsledande, vilket de inte är, om vår sjukvård fungerade, vilket den inte gör, om våra daghem hade plats för alla barn, vilket de inte har, kort sagt: om våra samhällsorgan, om välfärdens institutioner, vore effektiva och humana, skulle koncentrationen på "välbefinnandet" vara mer förståelig.

I stället tycks bristerna och tillkortakommandena vara i tillväxt. Vi lever i revisionismens tid. Vi har bakom oss ett sekel av en mycket stark kraftutveckling hos det svenska samhället. Från 1870 fram till 1914 förvandlades den svenska industrin på ett förbluffande sätt och erhöll på kort tid den exportinriktade struktur som den sedan i stort sett bibehållit. Moderniseringen av universiteten, introduktionen av de tekniska högskolorna, uppbyggnaden av halvstatliga organ som länkade samman vetenskap och industriell tillämpning var inte mindre imponerande. Detta var borgerlighetens gyllene tid. Det var också borgerliga dygder som arbetsamhet, sparsamhet, pålitlighet, familjekänsla som bar upp utvecklingen.

Med 30-talet kom socialdemokratins tid. Utvecklingen fördes vidare mot jämlikhet och social progressivitet. God hälsovård, kollektiv uppfostran, bra bostäder, sexualupplysning var uttryck för en ny samhällssyn, men de framstod också som investeringar i en god och produktiv arbetskraft. Social ingenjörskonst skulle ersätta förlegade traditioner. Makarna Myrdals arbeten från denna tid framstår här som idealtypiska.

Karl Popper

Den sociala ingenjörskonsten kunde ha sina brister. "Kris i befolkningsfrågan" var inte helt fri från vissa rashygienska

inslag. Under senare år har konservativa tänkare velat förkasta hela den ansats som den sociala ingenjörskonsten representerade. Detta vore dock helt missriktat. Det rätta är att använda begreppet på det sätt som det ursprungligen lanserades av Karl Popper i "The Open Society and its Enemies" i början av 40-talet. Popper ställde det som kontrast mot totalitära tänkares historicism. Till den skolan räknade Popper inte enbart Hegel och Marx utan också Platon.

För Popper representerade den sociala ingenjörskonsten just en hållning av rationell prövning när det gällde sociala frågor. Det gällde att gå stegvis framåt och att verkligen undersöka att de reformer som man föreslog just gav de goda resultat som man antog. Om så ej var fallet fick de förkastas. Den vetenskapliga hållningen bestod i respekt för fakta, i viljan att lägga ideologiska fördomar åt sidan och framför allt i den hållning som gick ut på att enbart de hypoteser som inte förkastades vid mötet med fakta lades till grund för social handling.

Länge fungerade den svenska modellen. Därmed menar jag då inte enbart efterkrigstidens utveckling i Saltsjöbadsandan utan i lika stor utsträckning dess fundament: den industriella expansion och institutionella förändring som började åtskilligt tidigare.

Socialdemokratiens genombrott hade givetvis till en del sin udd riktad mot borgerligheten. Men sett ur ett litet större perspektiv är det snarast rimligt att se det socialdemokratiska genombrottet på 30-talet som en logisk och framgångsrik fortsättning på det borgerliga genombrott som ägt rum femtio år tidigare.

Exportindustrin uppmuntrades

En avgörande likhet finns på en mycket viktig punkt: när det gällde synen på utland och internationellt beroende. Det sena 1800-talets ekonomiska tillväxt var exportledd. Dåtidens industriledare och vetenskapsmän insåg att det var i utlandet som de verkliga möjligheterna fanns. Det var enbart genom att tävla och vinna på internationella marknader som de stora vinsterna kunde tas hem.

Socialdemokratin fullföljde under efterkrigstiden den linjen. Vår internationella storindustri uppmuntrades. Frihandel och deltagande i internationell arbetsfördelning blev självklarheter. Vi tog själva intryck från utlandet och var beredda att exportera den "svenska modellen". Intresset för tredje världen fördjupades.

Det råder ingen tvekan om att vår höga levnadsstandard just är en funktion av att vi är integrerade i den internationella ekonomin. Men den har också ett pris som kan bli mycket högt. Rätt tillämpad ekonomisk analys lär oss att vår standard inte enbart är en funktion av vad vi gör. Den är i lika hög grad beroende av omvärlden. Om alla länder har tillgång till samma teknologi lär oss utrikeshandelsteorin att internationell handel leder till utjämning av lönerna. Vårt internationella beroende erbjuder möjligheter, men är samtidigt ett konstant hot. Skall vi ha högre levnadsstandard än Sydkorea, Taiwan och Mexiko, måste vi också på några områden ha en bättre teknologi.

En utförsbacke?

Perioden från 1870 till 1970 kommer kanske att framstå som historiskt unik. Den förde oss upp till en hög nivå och en standard för folk i gemen som tidigare generationer inte kunnat drömma om. Men ingenting varar för evigt. Sannolikt kommer nu standardökningen och de ekonomiska framstegen att flyttas över till andra länder och världsdelar under det att vår standard långsamt men säkert eroderas.

Sverige har under senare år haft en svag tillväxt och tenderat att hamna i botten på tabellen vid internationella jämförelser. Utvecklingen inom den offentliga sektorn har blivit alltmer problematisk. Richard Murray har i en sammanställning för långtidsutredningen visat att produktiviteten inom den offentliga sektorn genomsnittligt sjunkit med 1,5 procent om året från 1970 till 1980. Under samma tid drog vi på oss stora budgetunderskott och en kraftig ökning i statsskulden med 192 miljarder för att finansiera de svällande offentliga utgifterna. Hade produktiviteten inom den offentliga sektorn varit

åtminstone oförändrad, hade denna ökning minskat med 107 miljarder.

Offentliga insatser — politik kort sagt — kan aldrig lösa frågan om den enskildes välbefinnande. Frågor om ensamhet, lycka, oro för ålderdom, anhörigas sjukdom och det oundvikliga slutet kan inte lösas av institutioner. Inför de existentiella problemen står vi ensamma eller tillsammans med några få närstående. Välfärd är dock till en del samhällets sak. Där tror jag inte alls att vi vunnit några slutgiltiga segrar. Jag tror inte att vi blivit fartblinda därför att vi gått för fort fram eller nått för långt. Snarare är det så att vi mer och mer kommer att gripas av förvirring inför att ha passerat ett krön och finner att vi håller på att rutscha ned för den kulle där utsikten en gång var så behaglig.

11. Måste Asea lämna Sverige?

Med året 1987 som utgångspunkt

Vi fick under första halvan av 1987 en förbättring av vårt budgetsaldo som var mycket glädjande. När budgetpropositionen presenterades i januari räknade finansdepartementet med att budgetunderskottet 1986—87 skulle uppgå till 40,5 miljarder. Åtskilliga menade att den siffran var alltför optimistisk. I den kompletteringsproposition som lades fram i slutet av april hade siffran reviderats ned till 33,6 miljarder. Vi sitter nu med facit i hand. I en senare beräkning som riksgälden gjort blev underskottet 14,6 miljarder. Den siffran ändrades något men ett slutgiltigt budgetunderskott runt 15 miljarder blev ett faktum. Det går knappast att komma ifrån att saneringen av statens affärer är på väg att föra oss in i ett nytt ekonomiskt läge.

Under kommande år bör den konsoliderade offentliga sektorn gå med överskott. De överskott som den privata sektorn visat under senare år bör förbytas i underskott. Detta är en utveckling som det finns all anledning att välkomna. Det är normalt att producerande företag finansierar sina investeringar med lån och inte förvandlas till finansbolag samtidigt som hushåll och offentlig sektor kan visa ett visst nettosparande. Om så sker kan vi ta oss ur klippekonomin och åter komma in i mer sunda banor.

När staten nu får bättre affärer kommer det att leda till politiska konsekvenser. Vi kommer att ställas inför valet att expandera den offentliga sektorn eller att minska beskattningen av arbete. I det valet har jag i en debattartikel i Dagens Industri talat för den senare linjen. Med hänsyn till att frågan är viktig och att min artikel till stor del misstolkades är det rimligt att på nytt ta upp saken.

En sänkning av inkomstskatterna är en fråga på halvlång sikt. Det är inte en omedelbar konjunkturstimulans som jag talar om. Tvärtom, det är utomordentligt viktigt att fortsätta att föra en stram finanspolitik. Vad det i grunden handlar om är den politiska inriktningen. En kombination av en fortsatt stram finanspolitik och en viss skatteomläggning bör utan tvivel göra det möjligt att sänka skatterna på arbete om ett eller två år. För att förstå de djupare skälen för min argumentering är det lämpligt att sätta in den i ett vidare samhällsekonomiskt sammanhang.

Den konkurrensutsatta sektorn

Vi tenderar att få en dual ekonomi i vårt land. Å ena sidan har vi en konkurrensutsatt sektor som är mycket effektiv. Det särpräglade för svensk ekonomi är att den leds av ett antal multinationella företag som är ovanligt betydelsefulla och slagkraftiga på den internationella marknaden. Å andra sidan har vi en offentlig sektor som har påtagliga produktivetsproblem. De beräkningar som gjorts och som bla sammanfattats för långtidsutredningen av Richard Murray visade att under åren 1970–80 sjönk produktiviteten inom den offentliga sektorn med i genomsnitt 1,5 procent om året. Inom hälso- och sjukvård, för att ta ett exempel, sjönk den årligen med 1,8 procent.

Eller för att ta ett lokalt exempel. Inom Kopparbergs läns landsting har kostnaderna för sjukvården under senare år stigit drastiskt, enbart under 80-talet med något sådant som 70–80 procent. Det har rests krav på ständigt stigande landstingsskatter. Samtidigt har produktionen, oavsett hur vi mäter den, i antal vård dagar, vårdplatser etc sjunkit. Tar vi gruvan i Grängesberg som motsats, har produktiviteten per anställd där under samma tid fördubblas. Ändock har det aldrig varit tal om att någon landstingsanställd skall avskedas, medan däremot kraven på en snabbavveckling av gruvan varit mycket påtagliga.

Många vill inte göra denna typ av jämförelse. De menar att den är poänglös och opassande. Vissa gör till och med gällande att den är uttryck för bristande solidaritet.

Inget lands ekonomi saknar sin anomalier. Utvecklingen av en dual, eller tvåsidig, ekonomi är ett slående uttryck för en sådan anomali eller ohållbar dubbelsyn. Det land som inte vill låta sig medvetandegöras om sådana anomalier utan försöker sopa dem under mattan är ute på vägar som är mycket farliga. Vi kan ta ett annat uttryck för samma typ av anomali, den nyss slutförda kranförarstrejken i Köping.

Konflikten var svår och plågsam. Det var knappast rimligt att förmåna kranförarna i Köping att slå vakt om sina särskilda förmåner. Men nog ter det sig egendomligt när det plötsligt visar sig att kommunalanställda kranförare har 25 procent bättre löner och förmåner än privatanställda kollegor. En sak är att offentliganställda inte bör halka efter. Men att göra dem till löneledare i en liten, konkurrensutsatt ekonomi som den svenska kan på sikt knappast leda till annat än negativa följder.

Asea och Brown Boveri

I detta sammanhang är det också mycket tänkvärt att betrakta den fusion mellan Asea och Brown Boveri som nu är på väg. Vilka de egentliga motiven för den är kan ingen utanför den innersta kretsen veta. Några bakgrundsfakta kan ändå vara värda att påminna om.

Asea har under många år varit ett företag som tekniskt sett varit världsledande inom vissa nischer. Företagets förmåga att utveckla ny teknik har varit beundransvärd. Lönsamheten har också kraftigt förbättrats under Aseas nuvarande ledning: För orter som Västerås och Ludvika, som eljest inte saknat problem, har företaget under många år burit upp sysselsättningen. Kommer den situationen att bestå också i framtiden?

Läget för Asea har inte enbart varit ljust. Asea har varit ett av de världsledande företagen när det gäller den fredliga användningen av kärnkraften. Securereaktorn skulle ha kunnat löst många länders uppvärmningsproblem om den fått utvecklas. Samtidigt har företaget under många år haft svårt att rekrytera tekniker. I Ludvika skulle man idag omedelbart kunna anställa 70–80 nya civilingenjörer om dessa stod att få.

Vid ett besök för ett drygt år sedan frågade jag en av de två cheferna vid Ludvikaverken hur många verkstadsarbetare som en civilingenjör skulle dra med sig. Svaret blev: tio. Det innebär att man i Ludvika har en expensionspotential om 700–800 personer bara tekniker stod att få. Det säger en del om de utvecklingsmöjligheter som Asea har men i dag inte kan utnyttja.

Om fusionen kommer till stånd vet ingen vad som kan komma att hända med Asea i framtiden. Regeringen gör rätt i att pressa på den nuvarande ledningen och söka få den att lova att huvudkontor och forskning skall behållas i vårt land. Vad som kommer att ske på längre sikt står dock skrivet i stjärnorna.

Det finns i dag inget direkt skäl till pessimism. Visserligen är vi ett litet land i Europas periferi. Men vi har frisk luft, skog och vatten. Skattefrågan kommer dock också här in på ett intressant sätt.

Antag trots allt att huvudkontoret kommer att flyttas till Schweiz. Eller säg åtminstone att väsentliga forskningsfunktioner kommer att flyttas ut och att verkstäderna i Västerås och Ludvika förvandlas till underleverantörer, kanske de också mot slutet av 90-talet blir tämligen umbärliga. Vad skulle kunna finnas för skäl för en sådan utveckling?

Ett är naturligtvis närheten till väsentliga marknader. Under många decennier har Asea klarat av ett perifert läge, men ingen vet om man föredrar ett sådant för alltid. Ett annat har med förståelsen för teknologikutveckling att göra. En omgivning med större förståelse för de delar av modern teknologi som företaget sysslar med torde vara att föredra framför en där förbuden ligger närmare till hands. Ett tredje har just med rekryteringen av forskare och tekniker att göra. På centralt belägna platser i Schweiz kan man erbjuda lockande forskarmiljöer och stimulerande omgivningar för forskare från hela Västeuropa. Sjön Väsman är vacker, men till Ludvika vill ofta inte ens en civilingenjör från Stockholm eller Lund flytta.

Skattesituationen

Kommer härtill så skatteargumentet. Asea måste givetvis kunna erbjuda goda pekuniära villkor för att dra till sig och behålla framstående tekniker. I Schweiz betalar dessa ungefär hälften av vad de betalar i Sverige i skatt. Pengar är inte allt, men lön efter skatt är tvivelsutan ett bland andra argument för att rekrytera kvalificerad personal.

Åtskilliga anser att detta är inget som vi behöver bry oss om. Maj-Lis Lööv och företrädare för vpk menar att frågan om marginalsikten är en "manlig" fråga.

Detta avsnitt är inte enbart ett uttryck för en svårartad form av kortsynthet. Det präglas också av en egoism och en nedlåtenhet mot andra som i grunden är djupt kränkande.

En utveckling om ideologi är här på sin plats. Den store engelske socialisten R H Tawney sade en gång att "socialism handlar om jämlikhet". Detta är fullkomligt riktigt. Men Tawney var också en av de stora ekonomiska historikerna. Han visste att den dynamiska historiska processen har en mångfald drivkrafter och att jämlikhetssträvandena bara är en av dem.

Den demokratiska socialismen handlar också om rationalitet. Den kan aldrig sätta förnuftet i bakvagnen. Den handlar också om frigörelse och växt. Den vill låta alla människor utvecklas efter förmåga. Den är, som Ingvar Carlsson så ofta påpekat, vår tids stora frihetsrörelse. Likhet i möjligheter är den givna utgångspunkten för vår socialdemokratiska strävan. Här skiljer vi oss från konservativa och kommunister, möjligen kan vi slå följe med liberaler. Men försök att hindra en person i hans eller hennes utvecklingsmöjligheter är för den demokratiska socialisten en dödssynd, det gäller för kvinnor som för män.

Vi har i vårt land ett unikt effektivt skattesystem som tar in mer än hälften av alla inkomster till det offentliga. Systemet är fiskalt effektivt, men det är samhällsekonomiskt ineffektivt och slösaktigt. Beskattningen av arbetsinkomster är för hård. Skattesystemet behöver läggas om. Den offentliga sektorn måste effektiviseras.

Ser vi det hela ur ett ideologiskt perspektiv kan vi inte enbart tala om jämlikhet i förmåner. Vi måste också arbeta för rättvisa och jämlikhet i fråga om prestationer och arbetsinsatser. Vi får inte glömma den oerhört viktiga frågan om incitament. Det är uppfinningsrikedom, kunskap och hårt arbete som driver världen framåt. Den som bemödar sig extra måste få ersättning härför. Fundamentalism kan aldrig ersätta sunt förnuft.

Egentligen förefaller mig valet mycket enkelt. Socialdemokratin har under de senaste fem åren genomfört en kraftfull sanering av den svenska ekonomin. Vi kan nu fortsätta framåt, men under bevarande av sans och måtta. Fortsätter vi att upprätthålla kraven på effektivisering av den "andra sektorn", den offentliga, får vi medel över för vissa förbättringar och kan ge våra barn skolböcker. Samtidigt kan vi börja den skattereform som ger oss en mer realistisk beskattning av arbetsinkomster. I dag står vi någorlunda starka. Det är då slentrianen skall brytas och reformarbetet börja.

Ty egentligen är våra valmöjligheter mycket begränsade. Vi är ett litet land i Västeuropas periferi. Vår standard bestäms till betydande del av vad som sker i vår omvärld. Hänger vi inte med sjunker vår nivå långsamt men obönhörligt. Skall vi ha en hög standard måste vi vara ledande på några områden.

Den planerade fusionen mellan Asea och Brown Boveri är utomordentligt tänkvärd. Våra frihetsgrader är i sanning begränsade. Tron att vi kan skapa ett eget reservat med helt egna regler är ohållbar. Fundamentalisterna bör ställas ut i hela sin nakenhet. I valet mellan en förnuftig realism och ideologiska irrbloss kommer säkert invånarna i Ludvika och Västerås att kunna avgöra vad som är bäst för dem.

Den som i dag inte ser skriften på väggen har helt enkelt inga ögon att se med.

OFFENTLIGA SEKTORN

12. *Ta chansen att dra in på folk!*

Varför vann socialdemokraterna valet 1988? Eller annorlunda uttryckt: varför gjorde de borgerliga ett så dåligt val? Vill man söka ett enkelt svar på denna fråga står den att finna i kontrasten mellan borgerlig och socialdemokratisk ekonomisk politik. Medan de borgerliga lät de offentliga utgifterna ohämmat stiga i höjden har socialdemokraterna minskat den offentliga utgiftskvoten och sanerat vår ekonomi.

Det mest intressanta problemet återstår dock: kommer regeringen att orka fortsätta saneringsarbetet? Eller är den sänkta utgiftskvoten snarare uttryck för en optisk illusion, ett engångsnummer som ej kommer åter?

För att besvara frågan är det lämpligt att i en kort tabell sammanfatta de båda senaste decenniernas utveckling.

Den konsoliderade offentliga sektorns utgifter i procent av BNP.

1970	43,9
1980	62,3
1982	67,4
1988	61,3

Tabellen visar entydigt att 70-talet var det svarta årtiondet i svensk ekonomi. Då steg den offentliga sektorns andel av våra totala resurser med otroliga 20 procentandelar. Galoppen fortsatte med ytterligare 5 procentenheter under de båda sista borgerliga åren, i sanning ett groteskt internationellt rekord.

Kostnadsexplosionen 1974–76, oljeprishöjningarna och den internationella krisen med dess stagflation var de tre faktorer som skadade den svenska ekonomin hårt. De borgerliga regeringarna drev "den svenska modellen" in absurdum. De sökte till varje pris slå vakt om sysselsättningen. När 120 000 jobb

försvann i den konkurrensutsatta sektorn under åren 1975–80 ökade sysselsättningen inom den offentliga sektorn under samma tid med 250000 personer.

Den socialdemokratiska saneringspolitiken under 80-talet har i många stycken varit lyckosam. Budgetunderskottet har tagits ned från 80 miljarder till 0. Den konsoliderade offentliga sektorn går idag med överskott. De offentliga utgifternas andel av BNP har minskat med 6 procentenheter. I löpande priser innebär det att utgiftskvoten minskat med 60 miljarder kr. Detta är också liktydigt med en real förbättring; ser vi på den totala offentliga sektorns saldoförbättring uppgår den till drygt 10 procent av BNP eller i runda tal 100 miljarder kr.

Balans

Finns det egentligen något att bekymra sig om? Är det inte bara att fortsätta marschen fyra—fem år till? Då har vi fått ned utgiftskvoten till 55 procent. Genomför vi så den skattereform som står i farstun, har vi på nytt en stark ekonomi i strukturell balans. En bit in på 90-talet kan vi vara åter i 60-talets glada dagar.

Var finns haken? Går man bakom utgiftskvotens sänkning ska man finna att två faktorer spelat en väsentlig roll. Den neddragning av offentliga utgifter som ägt rum har skett medelst osthyvelsprincipen.

Det är främst de offentliga investeringarna som skurits ned. För det andra har de offentliga lönerna sackat efter under 80-talet. Den offentliga konsumtionen har minskat men antalet anställda har varit konstant.

En utveckling av detta slag kan drivas under en viss tid. Men det är svårt att se hur den långvarigt ska kunna behållas. Snart måste det offentliga realkapitalet i vägar, skolor, fastigheter etc underhållas och förnyas. De offentliganställda kan inte i långa loppet hållas som andra klassens folk med lägre löner.

Ska "det svenska problemet" lösas måste därför mer genomgripande insatser till. Centrala är två ting. För det första måste produktiviteten höjas inom den offentliga sektorn. Vidare

måste de offentliga transfereringarna ses över, minskas och göras effektiva och marknadsstimulerande på ett helt annat sätt än vad som är fallet idag.

Stimulans

Produktiviteten inom offentlig sektor kan enbart höjas genom att stimulera de anställda samtidigt som *antalet* sysselsatta inom sektorn minskar. Vi har idag en unik möjlighet till sådana insatser. Idag är det ont om arbetskraft. Den som rationaliseras bort behöver inte riskera att hamna i arbetslöshet.

Om vi alla intar en positiv attityd och inser att högre offentliga löner förutsätter bättre arbetsorganisation, större flexibilitet och färre anställda kan problemet lösas.

När det gäller transfereringarna finns också oerhört mycket att göra. De jättelika subsidierna till bostäder och jordbruk är här givna kandidater. Läger vi om transfereringarna hit i marknadskonform riktning kan vi spara tiotals miljarder samtidigt som dessa sektorer och hela vår ekonomi effektiviseras.

För nya framsteg räcker det dock inte med slentrian och osthylvar. Vi måste gå de verkliga problemen in på livet. Enligt min tolkning fick regeringen inte förnyat förtroende för att slå vakt om status quo utan för att fortsätta 80-talets saneringspolitik i traditionell anda men i nya former.

13. Sverige — dårarnas paradis

Svenskt tänkande och svensk debatt har i ovanligt stor utsträckning haft ideologiska förtecken. En dominerande socialdemokrati har under 60 år haft formuleringsinitiativet. Synen på socialdemokratien som den kraft som skapat det svenska välståndet har varit allmänt accepterad liksom uppfattningen att det är den offentliga sektorn och "det starka samhället" som garanterat välfärden. Man har också ansett att det just är den offentliga sektorns expansion som gett oss jämlikhet.

I detta och i följande kapitel skall jag söka visa att dessa synsätt är felaktiga. Det var den kapitalistiska marknadsekonomin som skapade välståndet. Den svenska ekonomin fungerade väl så länge som den offentliga sektorn var begränsad.

Men när den offentliga sektorn kraftigt expanderade blev följden ekonomisk stagnation parad med hög inflation. Andra effekter blev en kraftig ökning i kapitalvinster och förmögensvärden.

Sverige fick sin variant av två-tredjedelssamhället. En majoritet av medborgarna drabbades av stagnerande reallöner och konsumtionsmöjligheter. Samtidigt kunde en minoritet tillgodogöra sig stora arbetsfria inkomster genom kapitalvinster på aktier och fastigheter.

Vi står nu inför ett paradigmskifte. Det svenska hjulet vänder. Socialdemokratiskt präglade synsätt kommer att ersättas av andra. Faran är då att vi går från en enögdhet till en annan. Därför är det utomordenligt viktigt att försöka se verkligheten som den är.

Regimskiftet 1976

När socialdemokratien förlorade valet 1976 lämnade man efter sig en ekonomi som visserligen befann sig i statsfinansiell ba-

lans men som samhällsekoniskt sett hade en svår strukturell slagsida. De borgerliga regeringar som sedan följde var helt fångade i av socialdemokratisk hegemoni präglade tänkesätt. De borgerliga lyckades visserligen hålla skattetrycket någorlunda oförändrat under sina sex år vid makten, men när det gällde de offentliga utgifterna fanns inga som helst spärrar. Liksom socialdemokraterna tidigare under sju år höjt skattetrycket med fantastiska 10 procent av BNP höjde nu de borgerliga regeringarna under sina sex år utgiftstrycket med ytterligare 10 procent av BNP.

De strukturella obalanser som upparbetats med sådan frensi av det tidiga 70-talets socialdemokratiska regeringar befestes nu av de borgerliga regeringarna. Härtill kom att eftersom de borgerliga höll tillbaka skattetrycket tvangs de nu att lånefinansiera utgiftsexpansionen. Till de samhällsekoniska strukturfelen fogades nu också svåra statsfinansiella obalanser.

Genom kombinationen av socialdemokratisk skatteexpansion och borgerlig utgiftsexpansion utvecklades vårt land i riktning mot ett dårarnas paradis.

Tumskruven dras åt

När socialdemokratin kom tillbaka i regeringsställning 1982 började den ödesdigra tumskruv som fanns runt svensk ekonomi att dras åt några varv till. Som väntat började nu socialdemokraterna åter att kraftigt höja skattetrycket. Från 1982 till 1990 lyckades de socialdemokratiska regeringarna med det inte föraktliga konststycket att höja skattetrycket från 49,3 till 56,6 procent av BNP. De offentliga utgifternas andel av BNP låg kvar på över 60 procent.

Den svenska slängkarusellen, där socialdemokraterna höjde skattetrycket, varpå de borgerliga höjde utgiftstrycket, varpå socialdemokraterna ånyo höjde skattetrycket, gav oss en offentlig sektor som är ungefär 50 procent större än i jämförbara industriländer. Naturligt nog gav det oss också världens högsta skattetryck.

Tillväxten av den offentliga sektorn kombinerades med en

övergripande ekonomisk stagnation och en kraftig relativ tillbakagång. De svenska lönetagarnas privata konsumtion stagnerade och sjönk kraftigt i förhållande till den i andra länder. Från 1975 till 1989 har reallönen efter skatt för en svensk industriarbetare ökat med totalt 4 procent. Det är statistiskt komplett insignifikant och liktydigt med total stagnation.

Den offentliga sektorns vettlösa expansion har tvivelsutan bidragit till stagnationen i svensk ekonomi. Vi har under de senaste tjugo åren haft en svag redovisad tillväxt. Ändock tyder mycket på att våra nationalräkenskaper överskattar tillväxten.

Man antar där oförändrad produktivitet inom den offentliga sektorn. Mer detaljerade studier som gjorts visar att vi i stället haft en kontinuerligt sjunkande produktivitet där. ESO-rapporter uppskattar den genomsnittliga årliga minskningen i produktivitet åren 1970—80 till 1,5 procent. Är dessa beräkningar korrekta överskattas vår redan svaga tillväxt med en halv procent om året eller med 5—6 miljarder om året i absoluta tal.

Obalansen

En modern ekonomi är ett känsligt instrument där incitament måste finnas, priser fungera effektivt som signaler och resurser användas effektivt. I en marknadsekonomi gäller exempelvis att löner måste sättas så att de någorlunda svarar mot en anställds produktivitet. Därigenom används arbetskraften effektivt. Om företaget på marknaden frångår denna princip kommer de snart att konkurreras ut.

På en marknad måste företag kunna täcka sina kostnader, annars slås de ut eller måste minska och förändra sin verksamhet. Genom den rekvisitionsmentalitet som slog igenom på 70-talet kom den offentliga sektorn att sakna egentliga budgetbegränsningar. Kostnader tilläts expandera ohämmat, sysselsättningen ökade snabbt och produktiviteten sjönk.

I planerade sektorer är det utomordentligt svårt att finna kriterier för att använda resurser effektivt och se till att rimliga samband mellan produktivitet och lön upprätthålls.

Att svensk ekonomi nu har så stora problem sammanhänger främst med att dess mikrosida fungerar dåligt. När en tredjedel av arbetskraften är sysselsatt i aktiviteter utan egentliga marknadssignaler och när ytterligare 30 procent av resurserna går till offentliga transfereringar med starka incitamentsförstörande inslag (sjuk- och arbetsskadeförsäkring) är det föga förvånande att tillväxten avtar och stagnationen sätter in.

Att förslösa arvet

Socialdemokratin hade i slutet av 60-talet en utomordentligt stark ställning. Vålfärdsstaten stod i full blom och partiet tog skickligt åt sig äran för dess tillkomst.

Partiet hade vid denna tid byggt upp ett enastående förtroendekapital. 1968 gjorde socialdemokratin ett lysande val och fick för första gången i fredstid en absolut majoritet. Partiet, fackföreningsrörelsen och de olika sidoorganisationerna penetrerade så gott som varje vrå av det svenska samhället. Partiet blev landets helt dominerade politiska kraft. Ambitionerna var också mycket stora. Nu skulle jämlikhetens rike skapas. Den ideologiska bakgrunden utgjordes av tankarna på "det starka samhället". Tilltron och självtilliten fanns där i övermått.

Medlen för omvandlingen utgjordes av den kraftiga utbyggnad av den offentliga sektorn som jag beskrivit.

Den yttersta drivkraften bakom denna utveckling var långt drivna fördelningspolitiska ambitioner. Dessa slog dock slint. Palmegenerationens historiska insats blev i stället att förslösa ett mycket rikt arv. I stället för att nå jämlikhetens rike fördes en stor del av löntagarna in i den inlärda hjälplöshetens land utan egentliga möjligheter att påverka sin egen situation. Obalanserna i ekonomin ledde också till en stark uppgång i förmögenhetsvärden. Det ledde till att de besuttna kunde tillgodoräkna sig stora kapitalvinster. Skillnaderna i levnadsvillkor mellan dem som levde på enbart sin lön och dem som hade tillgångar i form av aktier och fastigheter ökade drastiskt.

14. *S skapade ett klassamhälle*

Den mest grundläggande tankegången inom nationalekonomin utgör tanken på allmän jämvikt. Den lär oss att allt i ekonomin hänger samman. Vad som främst karakteriserat svensk ekonomi under det senaste kvartssekle är den utomordentligt starka expansion av den offentliga sektorn som jag behandlade i mitt förra kapitel.

Den har inte enbart fört oss in i ekonomisk stagnation genom att en stark expansion av sysselsättningen inom sektorn kombinerats med en kontinuerligt sjunkande produktivitet. Avsaknaden av marknadssignaler gör den planerade sektorn, eller "rekvisitionssektorn", ostyrbar; det blir ytterst svårt att finna rimliga kriterier för hur resurser och arbetskraft skall allokeras.

Den offentliga sektorns expansion medförde fram till mitten av 70-talet en viss sammanpressning av löneskillnaderna. Därefter tycks utvecklingen även här ha gått åt motsatt håll. Viktigare är dock dels den ekonomiska stagnation som följt, dels den uppgång i kapitalvinster och förmögenhetsvärden som ägt rum. En majoritet av befolkningen har drabbats av stagnation i reallöner och konsumtionsmöjligheter. Att med eget arbete förkovra sig har blivit svårt eller omöjligt. Desto större roll har tillgångssidan i ekonomin kommit att spela. De hushåll som ägt fastigheter och aktier har kunnat tillgodoräkna sig stora kapitalvinster.

Den mest betydelsefulla förmögenhetsmassan i den svenska ekonomin består av fastigheter. I den mån ett hushåll över huvud taget har några tillgångar är det vanligtvis det egna hemmet, småhuset, som utgör den främsta tillgången.

Betalt för att bo

Jag publicerade 1978 tillsammans med Bo Sandelin boken *Betalt för att bo*. Vi visade där att fastighetspriserna steg kraftigt under 70-talet och att villaboende under 60- och 70-talet varit en lysande affär. Under åren 1972–75 gjorde exempelvis villaägarkollektivet en vinst om 28 miljarder kronor efter det att alla boendekostnader räknats med.

En doktorand i Lund, Katinka Hort, fortsätter studierna av bostadsmarknaden. De kapitalvinster som villaägarna gjorde under 70-talet har fortsatt under 80-talet. En mycket intressant förändring är dock att de regionala olikheterna blivit mycket större under det senaste decenniet. Tabellen ger en sammanfattning av den utveckling som är av relevans för min tes.

Genomsnittlig värdeutveckling för bostadskapital i olika regioner (nominella priser)

Region	Insats (1971) (10% av priset)	Egna bo- stadska- pitalets värde (1980)	Insats (1980) (10% av priset)	Egna bo- stadska- pitalets värde (1989)
Stockholm	17 000	352 000	50 000	620 000
Småland med öarna	9 000	206 000	28 000	135 000
Västsvrige	11 000	227 000	33 000	259 000
Mellersta Norrländ	9 000	204 000	28 000	122 000

Tabellen vilar på antagandet att en köpare, antingen han köpte huset 1971 eller 1980, själv satsade 10 procent av köpeskillingen. I övrigt grundar sig tabellen på de faktiska genomsnittliga ingångsvärden för småhus som fanns i de olika regionerna och den genomsnittliga prisutveckling som uppmätts.

Under 70-talet var utvecklingen tämligen likartad i olika delar av landet. Den genomsnittlige villaägaren gjorde sig en kapitalvinst runt 200 000 kronor, även om den i Stockholm redan då uppgick till 335 000 kronor (352 000–17 000).

Under 80-talet har däremot de regionala skillnaderna varit mycket stora. Medan den genomsnittlige villaägaren gjort sig en vinst om 570 000 kronor i Stockholmsregionen har exempelvis småhusägare i Småland eller mellersta Norrland enbart gjort sig vinster om 107 000 kronor respektive 94 000 kronor under decenniet.

Skattetrycket och utgiftsexpansion

Det är viktigt att inse att det är höjningen av skattetrycket och den offentliga utgiftsexpansionen som på ett avgörande sätt ligger bakom denna utveckling. Det tidiga 70-talets socialdemokratiska regeringar var besatta av jämlikhetssträvanden. Marginalskatter och skatteprogressivitet höjdes för att klämma åt inkomsttagare med högre inkomster och gynna arbetarklassen.

Men kombinationen av höga marginalskatter och fri avdragsrätt gjorde det billigt att bo i eget hem: höginkomsttagarna betalade vid denna tid 15 procent av sin kapitalkostnad och staten stod för 85 procent. Efterfrågan på villor och villapriser steg till följd därav. Det paradoxala blev att utfallet blev motsatt avsikterna. De rika som ägde fastigheter blev bara rikare; ju större fastigheter och ju finare villaområden desto större kapitalvinster. Den stora grupp av befolkningen som bodde i hyrda lägenheter och i glesbygd fick inget med av det hela utan föstes in i stagnation och inlärd hjälplöshet. För dem blev så småningom utvägen att manipulera försäkringssystemen och minska sitt arbetsutbud genom sjukskrivning. Eftersom de ändå inte kunde påverka sin välfärd genom ökat arbete och förkovran kunde den egna välfärden bara höjas genom ökad fritid och svartarbete.

Det som sedan betecknade slutet av 70-talet och början av 80-talet var den oerhört starka utgiftsexpansion som de borgerliga regeringarna stod för. Eftersom skattetrycket låg stilla fick den lånefinansieras. Under några få år steg enbart den inhemska statsskulden från 70 till 350 miljarder kronor. Det var en utveckling som var helt enastående i fredstid.

Också denna sida av den offentliga sektorns expansion fick viktiga konsekvenser för tillgångssidan i den svenska ekonomin. Staten tvangs på några få år att låna upp närmare 300 miljarder kronor enbart på den inhemska marknaden. Riksgäldskontoret fick i sanning arbeta för högtryck. Genom höga räntor lyckades staten prångla ut obligationer och statskuldsväxlar till dessa gigantiska belopp. Detta medförde en jättelik likvidisering av vår ekonomi. Men placerare — oavsett om de är små eller stora — vill inte sitta med övervägande statspapper, även om de ger bra avkastning, utan vill ha en balanserad portfölj.

Alternativa placeringsobjekt

Detta ledde till att efterfrågan på alternativa placeringsobjekt, i första hand aktier och fastigheter, kraftigt ökade. Inflationsbrasan hölls vid liv och fastighetsägare kunde fortsätta att kamma hem kapitalvinster.

Vi fick en stagnation i den reala sidan av den svenska ekonomin. Den lilla ökning av resurser som förekom, och mer därtill, fördes över till den offentliga sektorn som samtidigt fungerade allt sämre. Den trendmässiga ökningen av antalet sysselsatta i den offentliga sektorn var oerhört kraftig. Från 1965 till 1980 ökade antalet sysselsatta där från 700 000 till 1,5 miljoner. Med 80-talets ingång stod det fullkomligt klart att vår konkurrenssutsatta sektor var för liten. Underskotten i våra utrikes affärer tenderade trots kraftiga devalveringar att permanentas.

1982 inleddes en lysande och långvarig internationell högkonjunktur. Svensk industri började också att gå bra. Läget blev överhettat. Den konkurrenssutsatta sektorn ropade efter arbetskraft.

Aldrig någonsin hade ett bättre tillfälle givits att rätta till systemfelen och nå en grundläggande balans i vår ekonomi. De socialdemokratiska regeringarna föll dock undan för populism och spelade bort tillfällena. Den offentliga sektorns gargantuanska glupskhet stod inte att hejda.

Den offentliga sektorn växer ytterligare

Den offentliga sektorn fortsatte att expandera med ytterligare 170 000 anställda från 1980 till 1988. Samtidigt expanderade transfereringarna över alla bräddar. Kostnaderna för sjukförsäkringen steg under 80-talet från 22 till 41 miljarder och de för arbetsskadeförsäkringen från 1 till 10 miljarder. Bristen på arbetskraft kombinerad med systemfelen i socialförsäkrings-systemet medförde att den svaga tillväxten och den höga inflationen permanentades.

De negativa effekterna på inkomst- och förmögenhetsfördelningen uteblev inte. Den genomsnittlige industriarbetaren fick totalt sett sin reallön höjd med någon tusenlapp under en femtonårsperiod under det att den genomsnittlige villaägaren i Stockholmsregionen såg sin förmögenhet öka med drygt en halv miljon under samma tid.

Den väsentliga att inse är att det är de offentliga utgifternas ohämmade expansion som har utgjort motorn i denna olyckliga utveckling. Inga sk goda avsikter, ingen populism, inga bortförklaringar skall få oss att bortse från detta.

Stora delar av arbetarklassens och de lägre tjänstemännens barn som saknar tillgångar och förmögenheter eller bor i glesbygd står i dag sämre rustade än vad deras föräldrar gjorde för ett kvartssekel sedan. I 90-talets Sverige är det mycket viktigt att man valt de rätta föräldrarna, de som kunnat tillgodogöra sig frukterna av kapitalvinster och förmögenhetsackumulation. Livschanserna för den obesuttna arbetarklassens och den välbeställda medelklassens barn är i dag helt olika. Det är dit som LO-populismen och det socialdemokratiska frasmakeriet fört oss.

1991 års finansplan

Årets finansplan inleds med följande makalösa uttryck för ett halvmedvetet understatement; "Den svenska ekonomin präglas i dag av allvarliga problem". Det mesta pekar på att socialdemokratins tid är ute. Vi får se om de borgerliga partier som

nu med stor sannolikhet får ta över har lärt något av de senaste tjugo årens utveckling. Har de kraft och kurage att banta och effektivisera den offentliga sektorn?

De senaste decenniernas svenska historia måste skrivas om. Gårdagens politiska hjältar kommer då att framstå som morgondagens narrar.

Skall socialdemokratin kunna fortleva som en positiv politisk kraft att räkna med måste den aktivt delta i denna process. Också den måste lära sig förstå och acceptera marknadsekonomins roll – som den faktist gjorde under hela sin historia fram till mitten av 60-talet.

Orkar partiet inte med denna omprövning kommer det att marginaliseras och bli ett missnöjesparti på vänsterkanten utan egentlig relevans för det framtida Sveriges utveckling.

SKATTEREFORMEN

15. Förödande utjämningspolitik

Det brukar heta att vägen till helvetet är stensatt med goda avsikter. Inte minst gäller detta i politikens och ekonomins värld. Önsknings — ofta av populistiskt slag — att snabbt skapa utjämning slår ofta över i sin motsats och leder till katastrofala konsekvenser.

Latinamerika är den kontinent som kan leverera åtskilliga illustrationer till denna tes. Chile under Allende är ett exempel. Ett första år av efterfrågeexpansion var lyckosamt. Men snart inställde sig problemen. Priskontroller och socialiseringsförsök löste inte produktionens problem. Brist på varor och köer blev följden. En övervärderad valuta och en expansiv penningpolitik förvärrade problemen. Redan på tredje året rådde ekonomiskt kaos och inflationen var galopperande. En populistisk men inkompetent ekonomisk politik förd under de goda intentionernas baner banade sedan väg för den diktatur som nu snart i 16 år plågat Chile.

Peru under Alan Garcia har under de senaste åren prövat en politik som mycket påminner om Allendes. Den första tiden efter Garcias maktövertagande 1985 tycktes lyckosamma med efterfrågeexpansion, stigande reallöner och inställda avbetalningar på utlandslån. 1987 stod man dock vid vägens ände. I dag är Perus ekonomi kaotisk med tömda utlandsreserver och en inflation som i början av året uppgick till 6000 procent. De som verkligen drabbas i slutändan är arbetarklassen och de fattiga. Reallönen är i dag knappt 50 procent av vad den var i början av 1980-talet.

Jag har anfört dessa exempel för att belysa min tes om att goda avsikter ingalunda är någon garanti för en rättvis och framgångsrik ekonomisk politik.

Ingen kan förneka att Allende var eller Garcia är ledare med

betydande folkligt stöd som strävat efter utjämning. Ändock har deras politik lett till kaos. En närsynt koncentration på utjämning under bortseende av elementära ekonomiska sammanhang och begränsningar leder ofta till resultat som står i motsats till de avsedda. Chile och Peru är inte de enda länder som är exempel på detta. Sverige är inte ett halv- eller underutvecklat land med ensidig inriktning av ekonomin. Men inte ens i vårt land saknas exempel på hur populistiska önskemål om ökad utjämning lett till sin motsats.

Sverige är i början av 1990-talet inte ett land som är mer jämlikt eller erbjuder sina medborgare större möjligheter till självförverkligande eller ekonomiska framsteg än vad fallet var i slutet av 1960-talet. Snarare är det tvärtom. Vi hade stora svårigheter att parera 1970-talets internationella ekonomiska kris. Vår politik präglades av oförmåga till anpassning och vi drog på oss en stor statsskuld och en betydande utlandsskuld. Obalanserna skapade underlag för stora förmögenhetsklyftor som sedan befästs av den devalveringspolitik med höga företagsvinster som regeringen tvingats föra.

Populistiska bostadssubventioner

Vänsterpopulismen tog också sin tull. Ett exempel må här räcka. Vi har länge ägnat oss åt att föra en så kallad social bostadspolitik. Dess kärnpunkt har varit mycket stora subventioner till byggande och boende. Dessa uppgår i år till 38 miljarder netto räknat eller fyra procent av vår bruttonationalprodukt. Det har gjort det relativt billigt att bo men medfört ett stort resursslöseri. Bostadsinvesteringar har trängt undan andra investeringar och bidragit till att vi har en bland Västeuropas lägsta tillväxttakter. De konstlat låga hyrorna medför att bostadsbeståndet utnyttjas mycket ineffektivt. Trots att vi har Västeuropas största bostadsbestånd per huvud räknat råder svår bostadsbrist i våra storstadsregioner. Svarta pengar och helt godtyckliga fördelningseffekter har blivit det vanliga.

Våra "goda avsikter" drev upp marginalskatterna kraftigt

under 1970-talet. En oförutsedd effekt av detta blev att fastighetspriserna — inte minst på småhus — drevs i höjden. Fördelningseffekterna blev helt motsatta de avsedda och de verkliga vinnarna blev fastighetsägarna i medel- och överklassen.

Vid slutet av 1960-talet var Sverige måhända världens rikaste land per huvud räknat. I dag är den privata konsumtionen per person mycket lägre i Sverige än i exempelvis USA och Schweiz. OECD-jämförelser visar att ett svenskt industriarbetarhushåll har en disponibel inkomst som är lägre än motsvarande till och med i länder som Frankrike, Italien och Spanien.

Låg tillväxt

Detta är den utgångspunkt som varje meningsfull diskussion av ekonomisk politik måste acceptera. Sverige toppar inte längre några tabeller. De senaste femton åren har vi kunnat bevittna ett trendbrott. Vi har en tillväxt runt 1,5 procent om året. Vi kan inte längre bevara vår relativa standard. Om vår förmåga till förnyelse och anpassning fortsätter att avta finns det en stor risk att vårt utrikeshandelsberoende kommer att medföra att också vår absoluta standard minskar.

Det råder enligt min mening föga tvivel om att svensk ekonomi lider av vissa systemfel som bidragit till vår svaga utveckling. Ett av dessa systemfel har vi nu möjligheter att åtgärda genom en stor skattereform. Det är då centralt att inte bedöma denna reform ur enbart ett snävt fördelningsperspektiv.

Skattereformens effekter

Fördelningsfrågor är viktiga. Men ännu viktigare är en skattereforms effekter på faktorer som incitament och arbetsutbud. Det är enbart om effektiviteten hos vår ekonomi kan höjas som vi långsiktigt kan skapa en rättvis fördelningsprofil. Det var seklet från början av 1870-talet till slutet av 1960-talet som innebar det verkliga lyftet för Sveriges arbetande befolkning. De senaste tjugo åren har för vanliga löntagare medfört stagnation och en relativ tillbakagång.

Det är ur detta perspektiv som skattereformen måste bedömas. Dess centrala byggsten är den nya skatteskalan. För inkomster upp till 200 000 kronor ska enbart en kommunalskatt om i princip 30 procent utgå och därefter följer en statlig inkomstskatt om 20 procent så att den totala skatten uppgår till 50 procent.

Före den historiska presskonferensen den 23 november 1988 då riktlinjerna för den nya reformen presenterades, hade ingen kunnat tro att sådana skatteskalor skulle kunna bli möjliga i vårt land. De var sensationella av flera skäl. Ett är det uppenbara: en medelinkomsttagare (med inkomster från 140 000 till 190 000) får sin skatt sänkt från 60 till 30 procent och en höginkomsttagare får sin skatt sänkt från 70 till 50 procent. Vidare leder de till automatiska basbreddningar, de minskar drastiskt intresse för och möjligheter till skatteplanering och de har lagt grunden till det mycket kraftfulla och snabba reformarbete som särskilt inkomstskattekommittén och dess sekretariat presterat det senaste halvåret.

Den helt centrala frågan från realekonomisk synpunkt blir dock: Vilka blir de så kallade dynamiska effekterna? Hur kommer funktionsförmågan hos svensk ekonomi att påverkas? Eller enklare uttryckt: Hur kommer i första hand arbetsutbudet att påverkas?

Denna fråga är inte helt enkel att besvara. Flera studier har gjorts. De kommer till om inte motstridiga, så dock något olika resultat. Frågan är också av hypotetisk karaktär eftersom det trots allt handlar om vilka de framtida effekterna av en reform blir. Att arbetsbudet kommer att öka torde stå utom all tvivel. Frågan är bara: hur mycket?

En studie som gjorts av tre norrmän, Habegger, Ström och Wennemo, är den som visar den lägsta effekten. En granskning som Brita Schwarz och Kjell Nyman vid handelshögskolan gjort klagör dock att norrmännen misstolkat det svenska statistiska materialet varför deras resultat måste tillmätas ett begränsat värde. Tar man andra studier, bland andra av professor Sören Holmquist, får man betydande effekter. En sammanvägning av hans och andras undersökningar tyder snarast på en långsiktig effekt i storleksordningen 8–10 procent.

De totala inkomsterna i vårt land uppgår till runda tal 1 000 miljarder. Av dessa går 70 procent eller 700 miljarder till arbetsinkomster och resten går till kapital och företagsledning.

En bit in på 90-talet skulle därför arbetsinkomsterna kunna vara 70–80 miljarder större än vad de är i dag till följd av skattereformen. Hälften av den ökningen skulle gå till dem som arbetar ihop den och hälften till den offentliga sektorn via ökade skatteintäkter.

Arbetstiden

Vi har också mycket att ta av när det gäller ett potentiellt ökat arbetsutbud. Den genomsnittliga arbetstiden en vecka uppgår till ungefär 30 timmar. När det gäller genomsnittligt arbetad tid per person torde vi arbeta minst av alla bland industriländerna.

Sedan början av 1970-talet har antalet sysselsatta inom sjukvården ökat från 25 000 personer till 475 000. Antal arbetade timmar har dock ökat mycket mindre därför att de anställda i vården i genomsnitt enbart arbetar 160 dagar om året. En svensk läkare arbetar i genomsnitt 1 600 timmar om året medan en amerikansk läkare arbetar 2 800 timmar. Arbetade en svensk läkare lika mycket som en amerikansk skulle vi ha ytterligare 15 000 läkare utöver de 20 000 som verkligen finns. Det kan vara något för alla de patienter som står i de långsamt ringlande köerna till våra operations-salar att tänka på.

Skulle läkare och sjuksköterska arbeta något mer vid drastiskt sänkta skatter? Skulle vi alla i genomsnitt arbeta tre timmar mer i veckan om vi fick behålla mycket mer av vår lön? Det är en fråga för var och en att fundera över.

Frågan om ökat arbetsutbud är också central för fördelningsaspekten.

Om man tar hänsyn till en mycket måttlig dynamisk effekt om 4–5 procent tyder undersökningar som gjorts för inkomstskattekommittén på att inkomsterna för praktiskt taget alla inkomstgrupper ökar med 5–8 procent till följd av skattereformen (då har alla effekter i form av ny bostadsbeskattning,

omläggning av momsens med mera tagits med i kalkylen). Den enda grupp som förlorar är märkligt nog den med de två procent högsta inkomsterna (runt 400 000 kronor och mer) som förlorar cirka 25 000 om året. Det beror på de regler om avdragsbegränsning och kvotering av reaförluster som finns i det nya förslaget till kapitalbeskattning.

Det är enbart om man ser helt statistiskt på tillvaron och tror att skattereformen är ett "nollsummespel" som lägre inkomsttagare inte kommer att tjäna på reformen. För ett sådant synsätt finns dock inget sakligt fundament.

Till slut bör påpekas att en ökning av arbetsutbudet inte utgör något "tvång" för den enskilde. Tvärtom innebär det att individerna till följd av de nya skatteskalorna nu får ökad frihet och ökade möjligheter och förverkliga sig själva genom en ökad arbetsinsats och höjd standard. Det kommer att löna sig att studera och förkovra sig på ett helt annat sätt än i dag. Den som inte längre vill stå kvar vid sin maskin utan söka nya arbetsuppgifter får också mycket större incitament att göra så.

Det är utomordentligt viktigt att skattereformen sätts in i sitt större sammanhang. Att stirra sig blind på de statistiska, kortsiktiga fördelningseffekterna och lägga det till grund för ett avståndstagande från reformen vore mycket olyckligt.

Vi får hoppas att vänstern kan se bort från en kortsiktig populism och se till reformens verkliga karaktär. Den öppnar en stor möjlighet till att återge våra löntagare en tilltro till framtiden och ge dem ökade möjligheter att själva bestämma hur den egna personliga ekonomin ska utvecklas. Därigenom blir skattereformen också en reform för ökad frihet.

16. En seger över populismen

Den traditionella reformansatsen av socialdemokratiskt slag har numera spelat ut sin roll. Reformen av 60-talsslag, som enbart bygger på "mer av samma slag", är inte längre gångbara. Regeringens misslyckande med att infria 1988 års vallöften visar detta ännu en gång. Samtidigt visar den skattereform som nu läggs fram för riksdagen och dess förhistoria hur traditionsinriktade krafter till vänster och höger gemensamt söker blockera viktiga politiska framsteg. Det kan vara lärorikt att påminna sig detta när man söker bedöma vilka möjligheter till verkliga reformer som kan finnas under kommande år.

De tre stora kommittéer som förberedde skattereformen tillsattes redan 1987. Den viktigaste av de tre, kommittén för reformerad inkomstbeskattning (Rink), hade sitt första sammanträde i augusti 1987. Under kommitténs första verksamhetsår hände inte mycket. En del intressant bakgrundsmaterial togs fram, men i grunden trampade kommittén vatten.

Skälet till detta var 1988 års val. Den socialdemokratiska regeringen hade visserligen tillsatt de tre kommittéerna. Men ännu hade inte socialdemokratins ledning bestämt sig för om man ville ha en verklig reform. I 1988 års valrörelse friade partiledningen starkt till traditionella fördomar. Även mycket måttliga förslag till marginalskattesänkningar framställdes som dråpslag mot välfärdens Sverige. Det faktum att skattesystemet var ett av de grundläggande systemfelen i svensk ekonomi berördes knappast.

Det skulle dock snart visa sig att en av socialdemokratins främsta inspiratörer under valrörelsen varit Machiavelli.

Det nya budskapet

Efter valet hände något mycket intressant. Den 23 november gav dåvarande finansministern Feldt en presskonferens. Vid sin sida hade han för säkerhets skull en annan av arbetarrörelsens ledande gestalter, LO-ordföranden Stig Malm, som garanterade för vad han skulle komma att säga.

Feldts budskap var i sanning sensationellt. Nu var det inte längre fråga om någon uppvisning i självberöm. Tvärtom, med en mun förklarade de två att vårt skattesystem var "ruttet". Men Feldt hade också något på fötterna. Han presenterade två alternativa skalor som skulle läggas till grund för det fortsatta reformarbetet. Den mest radikala av dessa var den skala som vi nu känner så väl, en skala av "flat-rate"-typ med 30 procents skatt upp till inkomster på 200 000 kronor och en enhetsskatt om totalt 50 procent däröver. Sverige var på väg att kopiera den amerikanska skattereformen.

När väl detta budskap var givet hade också startskottet för det egentliga kommittéarbetet gått. Skälet till detta var enkelt. Det går inte att konstruera ett nytt skattesystem om man inte vet vilka skalor som skall ligga till grund för reformarbetet. Rink var en liten kommitté. Den bestod enbart av sju ledamöter, tre socialdemokrater, en vpk-are och en från vart och ett av de tre borgerliga partierna, plus Erik Åsbrink som ordförande. Ett par av ledamöterna visade också ett tämligen förstrött intresse för arbetet.

Men kommittén hade ett stort och mycket kompetent sekretariat. Från slutet av november 1988 gick arbetet för högtryck och i juni 1989 presenterade kommittén ett betänkande i fyra delar om 1 500 sidor, inklusive förslag till lagtexter. Grunden till den största skattereformen vårt land känner sedan 1928 års kommunalskattereform var därmed lagd.

Reaktionerna på skatteförslaget

Det är mycket intressant att studera reaktionerna på skatteförslaget. Det kom att fungera som ett lackmuspapper. De tre

mer udda partierna i riksdagen, centern, vpk och miljöpartiet, hade en tämligen likartad typ av kritik mot förslaget. Man var tveksam till de mycket kraftigt sänkta marginalsatser som förslaget byggde på, man ogillade försöken till enhetlighet och talade för bevarande av åtskilliga avdragsmöjligheter, exempelvis i samband med resor och boende. Kritiken var i grunden helt populistiskt präglad.

Intressant var också att moderaterna var mot förslaget. Detta kunde tyckas egendomligt eftersom de grupper som moderater normalt anses företräda, som medelklass och personer med relativt goda inkomster, tveklöst hör till skattereformens vinnare. Reformen har träffande karaktäriserats som en reform som i första hand gynnar den "hederliga medelklassen". Ur saklig synpunkt kunde därför den moderata kritiken vara svår att förstå.

Förklaringen till moderaternas negativism har nog dess värre inte mycket med sakpolitik att skaffa. Moderaterna hade tidigt helt enkelt bestämt sig för att distansera sig från reformen eftersom socialdemokraterna var inblandade. Ur ett renodlat politiskt perspektiv blev därför deras konsekvent kritiska hållning inte svår att förstå.

LO:s massiva kritik

Den mest massiva kritiken mot reformen kom dock från annat håll. Den kom från LO. Ur sakliga synpunkter har LO:s kritik inte alls fått den granskning som den förtjänar. Den är också intressant ur ett politiskt perspektiv. Därför förtjänar den en viss analys.

Det centrala dokumentet för LO:s kritik var organisationens sk fördelningsstudie som publicerades i början av september 1989. LO trumpetade här triumferande ut att 1 950 000 löntagare, eller 47 procent av samtliga inkomsttagare, skulle komma att förlora på reformen. Den genomsnittliga köpkraftsförlusten skulle komma att uppgå till 2 225 kronor.

Det fanns således ingen brist på precision i LO-studiens siffror. Dessa siffror var överraskande och stred helt mot ett par

oberoende studier som utförts åt Rink och som visade att även med mycket måttliga antaganden om ökat arbetsutbud skulle alla grupper komma att tjäna på reformen.

När man senare skärskådade LO-rapporten kom dock åtskilliga egenheter i dagen. Det gällde både de mer grundläggande antaganden som måste till för att en studie av detta slag skall kunna genomföras och de mer tekniska antaganden som studien byggde på. Man vägrade att förutsätta att reformen skulle få någon som helst positiv effekt på arbetsutbudet. Tvärtom lät man varje individs nettointkomst minska med en procent eftersom man ansåg att reformen var "underfinansierad". En integrerad del av skattereformen var en kraftig höjning av barnbidragen (den hade medräknats av Rink på reformens kostnadsida).

LO bortsåg helt från denna. Kort sagt, LO-studien bortsåg helt från reformens positiva aspekter, samtidigt som man fann på extra imaginära kostnader. Men det räckte inte. Man hittade på ett 20-tal egna antaganden om hur reformen skulle komma att verka.

En viktig aspekt är att skilja på de skatteeffekter som träffar löpande inkomster och de som träffar kapitaltillgångar. LO-studien blandade i stället samman dessa och lät exempelvis den skärpta reavinstskatten på fastigheter (som vanligen betalas en gång i livet) leda till sänkta löpande inkomster för låginkomsttagare. När det gällde hushåll där en är höginkomsttagare och en låginkomsttagare lät man exempelvis låginkomsttagaren drabbas av de skärpningar av kapitalbeskattningen som sker därför att skatteplanering inom hushåll ibland kan ge detta intryck.

De kraftigt negativa konsekvenser som LO-studien kom fram till fanns enbart på sk individnivå, dvs om man bortser från den verkliga verkligheten där individer lever i hushåll. LO kompletterade dock senare den delen av studien med en hushållsstudie.

Den gav emellertid helt andra resultat och visade att reformen även med LO:s mycket speciella antaganden praktiskt taget inte hade några förlorare. Men den delen av studien kom

i skymundan och användes sedan enbart helt alibistiskt av LO-studiens förespråkare. När de någon gång klämdes i fråga om antaganden hänvisades så till denna del av studien utan att dess helt annorlunda resultat nämndes. På detta sätt blandades korten bort fullständigt.

LO-studien mottogs till övervägande del med jubel. Stig Malm hänvisade till den som till Bibeln; nu fanns sanningen äntligen till hands. Riksdagens tre minsta partier grep efter den som halmstrået som skulle rättfärdiga deras populism. Studiens största tillskyndare var dock moderaterna. Nu hade dessa äntligen fått den ammunition de så länge sökt. Förlorare var inte enbart två miljoner låginkomsttagare. Till dessa fick också läggas villaägare, bilåkare, restaurangbesökare, innehavare av mangårdsbyggnader och miljontals andra personer. Till slut uppgick summan av förlorare till ett betydligt större antal än summan av landets invånare.

Man kan fråga sig: Hur kunde LO-studien få det genomslag som den fick? Svaret har att göra med att LO är vårt lands mäktigaste organisation. Men det beror också på att vi saknar undersökande journalistik och att fristående bevakare denna gång knappast skötte sin viktiga uppgift.

De negativa krafterna nådde dock inte ända fram eftersom reformen nu kommer att genomföras. Ett par negativa konsekvenser fick dock LO-kritiken: brytpunkten drogs ned från 200 000 till 180 000 kronor och den sk LO-rabatten med dess komplicering av skatteskalen och extra marginaleffekter infördes.

Som helhet var dock utgången av spelet runt skattereformen mycket uppmuntrande. Ett viktigt systemfel kommer att rättas till. Ger det oss också gott hopp för framtiden?

Det brukar heta att i politikens värld är det intresset som styr. Framgången för skattereformen är ett exempel på motsatsen. Det är inte särintressena utan allmänintresset som nu är på väg att vinna en oomtvistlig seger.

Till stor del beror detta på att skattereformen hade ett mycket starkt intellektuellt fundament. Problemen runt skattereformen analyserades i detalj. Alternativen var klara. Det

gick att tydligt se hur reformen skulle komma att verka. Det bidrog starkt till att minska kritikens trovärdighet.

90-talets politik

Det pekar hän mot ett par intressanta slutsatser för 90-talets politik. Förnuftets tid är ingalunda förbi. Populismen behöver inte med nödvändighet bli 90-talets dominerande ideologi. Individerna behöver inte slaviskt underkasta sig organisationernas diktat. Ett viktigt moment i kommande års reformsträvanden blir just att intellektuellt analysera våra problem för att finna konkreta lösningar.

Detta är ett viktigt budskap från debatten om skatterefor-
men.

FÖRSKOLA OCH UTBILDNING

17. Gör högskolan konsumentstyrd

Det finns böcker som i och för sig kan vara ganska dåliga men som trots det får en stor betydelse. Det kan bero på att de är skrivna med en särskild känsla eller att de tar upp ett problem som plötsligt skjuts i förgrunden. De ligger helt enkelt "rätt i tiden". En sådan bok är Ulf af Trolles "Mot en internationellt konkurrenskraftig akademisk utbildning".

Det är ingen tvekan om att af Trolles bok är skriven i opposition. Den innebär en förkastelse över de senaste tjugo årens utbildningspolitik. Även om boken är oformlig går det inte att ta fel på det grundläggande budskapet. Vår högskolepolitik har varit ett mischmasch av missriktade demokratiska ambitioner, ointresse för den egentliga verksamheten, byråkratisk ihållighet och politiskt översitteri.

På många av samhällets områden lossnar nu fjällen från våra ögon. Högskola och forskning är ett område som i tjugo års tid svårt misshandlats och levat på halvsvält. Detta är fakta som vi nu äntligen börjar att bli varse. Ulf af Trolle bidrar med sin bok på ett viktigt sätt att byta synsätt.

Hur många avlägger examen?

Av någon anledning är högskolan ett område där man med stor frenesi försöker att blanda bort korten. Definitioner av vad som är högskoleutbildning är godtyckliga och skiljer sig åt mellan länder. Detta har gjort att vi länge kunnat dölja elementära fakta för oss. Givetvis har myndigheterna med frenesi bidragit till denna trafik och försökt lära oss att vi lever i den bästa av världar.

Men det gör vi inte. Jag skall peka på ett par grundläggande problem. Det totala antalet ungdomar i en årskull uppgår i vårt

land till ungefär 100 000 personer. Det brukar heta att 25 000 eller 25 procent av dessa genomgår en färdig högskoleutbildning. Redan här sätter svindlerierna in, i varje fall om man ser det i ett internationellt perspektiv. Vi kallar nämligen i vårt land en mängd utbildningar, av sjuksköterskor, fritidspedagoger och annat för högskoleutbildning. Det är i och för sig inget fel i dessa utbildningar.

Begränsar vi oss i stället till att tala om vad som internationellt brukar kallas för "university-type education" blir läget ett helt annat. Då halveras våra siffror och vi får årligen cirka 12 000—13 000 personer som avlägger högskoleexamen. Går vi sedan till forskarutbildningen blir läget än mer avslöjande. På forskarnivån avläggs cirka 1 000 examina om året. Sverige har alltså inte råd med att ge mer än 1 procent av varje årskull en verkligt kvalificerad utbildning.

Sverige satsar minst

Af Trolle hänvisar till en fransk komparativ studie. Enligt den lägger länder som Kanada och Holland ned tre gånger så mycket av sina totala resurser på universitet och forskning som vi och även ett land som Danmark spenderar i relativa termer ungefär det dubbla mot oss. När det gäller kronor per invånare spenderar Holland 879, Tyskland 686, Norge 673 och Sverige 316. När man rensar tabellerna och koncentrerar uppmärksamheten till verklig högskoleutbildning och forskning tenderar Sverige hela tiden att hamna långt ner eller sist i dessa.

Det är nyttigt att bli påmind om dessa sammanhang. När det gäller verklig universitetsutbildning är det ungefär 12 000 personer som varje år kan ta hem den formella frukten av sina studier. Men lika många eller fler avstängs från utbildning. Högskolan är ett område där planekonomin under 20 år fått härja fritt. Här har det inte varit tal om att tillfredsställa några individuella val eller att göra utbildningen konsumentstyrd. Nej, här har storebror alltid vetat bäst. Här är det "totaldimensioneringen" som gällt.

Om vi systematiskt år ut och år in skulle hindra tiotusen

människor från att köpa det bilmärke som de önskar eller från att bosätta sig var de vill, skulle ett ramaskri uppstå. Men när det gäller det som är helt grundläggande för unga människors välfärd, utveckling och möjlighet att realisera ett verkligt eget liv, då slår fällan igen. Vad kan vara mera brutalt än att årligen hindra 10 000 ungdomar från att få en högre utbildning?

Så ser verkligheten bakom de vackra fraserna om jämställdhetens och förträfflighetens samhälle ut. En insikt om att allt inte står rätt till börjar att sprida sig. Då måste en variant av Orwells "newspeak" tillgripas. Den som beredvilligt finns till hands för att fylla denna funktion är statssekreteraren i utbildningsdepartementet, Sverker Gustafsson.

Begreppet avlänkning

I en artikel i Svenska Dagbladet söndagen den 25 november 1990 — som på sitt sätt förtjänar att bli klassisk — introducerar han begreppet "avlänkning". Av rädsla för att akademiker skulle bli arbetslösa har storebror tänkt till. Vi får lära oss att utbildningspolitiken under 80-talet som ett huvudsyfte haft "avlänkning", dvs att försöka se till att inte alltför många ungdomar söker sig till högskolan, i varje fall inte till dess mer teoretiska och krävande delar.

En väsentlig förutsättning härför har varit att först se till att så många ungdomar som möjligt i gymnasiet får en mer "praktiskt" utformad undervisning som inte gör dem vare sig skickade eller hågade för olämpliga upptåg som universitetsstudier. När denna avlänkingsprocedur ändå inte räckt till har mer hårdföra åtgärder tvingats fram. Man har helt enkelt fått förbjuda tiotusentals ungdomar möjligheter till högre studier.

Forskarutbildningen

Statsmakterna har också lyckats. Vi har i dag universitet som är underdimensionerade och billiga. Dessutom har vi en forskarutbildning som är helt otillräcklig. Samtidigt börjar man nu tydligen inse att man gått för långt. Man hör från utbildnings-

departementet tal om att forskarutbildningen bör fördubblas. Men man tycks alls inte begripa varför vi hamnat i en situation där bara en procent av en årskull når doktorsexamen. Här kan man verkligen tala om att den högra handen inte vet vad den vänstra gör.

De kvalitativa problemen

I ett kort kapitel går det inte att beröra mer än ett par enstaka av de problem som högskolan står inför. De kvalitativa problemen är också stora. Sverige befinner sig i en situation där man som enda västland har en ordning där den största — och kanske viktigaste — gruppen på högskolan, universitetslektorerna, hittills inte haft några krav på forskning på sig.

Vidare gäller att 48 procent av lärarna vid högskolan inte har disputerat. Det säger sig självt att ett land som organiserar sina universitet så har betydande kvalitetsproblem framför sig när det gäller att ge våra ungdomar en högklassig utbildning. Nu hör det till pjäsen att genom årets forskningsproposition har klargjorts att universitetslektorer skall ha krav om forskning i sin tjänst. Detta är utmärkt. Betecknande är att ännu inte en enda krona anslagits för detta ändamål.

Problemen inom högskolan är många. I långa loppet är kvalitetsproblemen de största. Men i dagens läge kommer vi ingen vart om vi inte snabbt ger högskolan ökade resurser. Få eller inga problem kommer i längden att kunna lösas om inte kvantitetsaspekten beaktas.

Det är — ur statsfinansiell och samhällsekonomisk synvinkel — nålpenngar som det handlar om. För en ekonom känns det snart genant att behöva påminna om enkla fakta, som att all högre undervisning och forskning kostar 11 miljarder under det att barnomsorgen drar 27. Eller att enbart *ökningen* i kostnaderna för sjuk- och arbetsskadeförsäkring under de senaste två åren kostat lika mycket som hela högskolans budget. Eller att införandet av en enda karensdag skulle ge de fyra miljarder som skulle räcka till en helt genomgripande upprustning av högskola och forskning.

Med 80-talet gick en tidsålder i graven. 1989 blev det stora revolutionsåret, det som lät hundratals miljoner människor i Europa vakna upp ur en ond dröm. Är det inte på tiden att vi också i vårt land börjar nyktra till inför det 90-tal som nu börjat? Ett avancerat industriland klarar sig inte i långa loppet utan ett någorlunda effektivt system för högre undervisning och forskning.

18. *Ryck upp universiteten!*

Universitet och högskolor är inga homogena företeelser. De står och faller med sina byggstenar, de enskilda vetenskapliga institutionerna. Att generalisera om kvaliteten på en högskola kan därför vara farligt. Likväl är naturligtvis universiteten beroende av det klimat som de verkar i.

Stöd och anslag är viktiga. Än större betydelse har den interna organisation som gäller för högskolorna. Svenska universitet lämnar här mycket övrigt att önska. Det går knappast att komma ifrån att de senaste femton åren inneburit en förfallsperiod för våra universitet.

Det finns åtskilliga tecken på att utvecklingen nått sin botten och att vi har möjligheter att vända trenden och på nytt gå uppåt. En förutsättning för mer varaktiga reformer är dock att man förstår universitetens egenart och äntligen börjar rensa i den bråte som samlats under årens lopp.

Universitet är svåra att styra. Till sin natur måste institutionerna ha ett stort mått av självstyre. Fungerar den enskilda institutionen fungerar också den i särklass viktigaste byggstenen i högskolan. Ligger institutionen däremot i lägervall är det utomordentligt svårt att reformera den från utsidan.

Naturlig skiljelinje

Vad som här behövs är i första hand en incitamentsstruktur som fungerar. Den saknas i dag. Vi måste dra en klar gräns mellan de studerande och den färdige forskaren-läraren. Den naturliga skiljelinjen utgörs av doktorsexamen. Att börja tala om trygghet för doktoranden är enligt min mening idioti. Inte heller är det lyckligt att ha flera lärarkategorier vid universiteten.

Vi bör i princip ha en grupp lärare-forskare som vi gärna kan kalla för professorer. För den gruppen är det sedan rimligt att det finns en karriärstege. Det väsentliga är dock att man får tillträde till denna grupp först efter det att man disputerat och efter det att man passerat ett ansökningsförfarande.

När man sedan kommit in i denna kategori kan man börja att tala om trygghetsfrågor. En första anställning behöver inte nödvändigtvis medföra livslång anställning. Efter en initialperiod om säg 4–6 år är det dock rimligt att en bedömning med avseende på anställningstrygghet ("tenure") äger rum.

Det är denna lärargrupp, "professorerna", som är kärngruppen vid universiteten. När det gäller rekrytering till den och vidare avancemang inom den måste enkla och klara incitament finnas. Det naturliga är att låta universitetsstadgans klassiska begrepp, "vetenskaplig skicklighet", vara grundkriteriet för avancemang.

Andra sidokriterier, som pedagogisk förmåga och kanske administrativ talang, kan också tillämpas. Men det bör aldrig vara minsta tvivel om vilket det grundläggande kriteriet för en vetenskaplig karriär är.

Forskning i centrum

En omorganisation efter dessa linjer skjuter naturligen fram forskningen i centrum. Det är enbart genom att producera forskningsresultat och vetenskapliga skrifter av olika slag som man kan göra en karriär. Inte heller kommer det att finnas olika lärarkategorier vid högskolan så att en stor grupp — som i dag — förutsätts enbart harva med elementär undervisning under det att andra främst skall forska.

Gruppen lärare/forskare skall *både* undervisa och forska. Det borde vara naturligt att ingen har större undervisningsbörda än sex timmar i veckan. Jag tror att det knappast är några större problem att lösa detta redan inom nuvarande resursramar, bara man organiserar verksamheten effektivt.

Den som forskar bör också ha ett naturligt intresse av att undervisa. Inte heller går det att dra några konstlade gränser

mellan forskning och pedagogik. Undantag finns, men som regel gäller att den bästa forskaren också är den bästa läraren.

Det finns en naiv tro på att alla som i dag är verksamma inom universiteten också har ett gemensamt intresse av att de blir så bra som möjligt. Det är ingalunda fallet. Det finns stora grupper som i allt väsentligt ser högskolorna som en försörjningsinrättning, medan intresset för vetenskap och det egna ämnets utveckling är mycket perifert.

Facket destruktivt

De fackliga organisationerna spelar inte sällan en destruktiv roll. I stället för att se till hela organisationens bästa ser de på vissa medlemsgruppers kortsiktiga intressen. LÄTU-reformen var enligt min mening ett exempel på detta. Det var olyckligt att slå sönder den viktiga incitamentsväg som forskarassistent-docent-professor utgjorde enbart för universitetslektoreernas mycket tveksamma egenintresse.

Den nya förordning som innebär att projektanställda vid högskolorna får en orimlig förtur till lärartjänster är ett annat exempel på dödgräveri. Det kan inte vara rimligt att en person skall få förtur därför att han som huvudsaklig merit råkar ha två misslyckade forskningsprojekt bakom sig. Vid en ren incitamentsstruktur av det slag som jag förordar blir alla sådana dumheter och extravaganser omöjliga.

En väl fungerande högskola är inte enbart i forskningens och de etablerade lärarnas intresse. Den är också i hög grad i de studerandes, inte minst forskarstuderandes, intresse. Vad doktoranden främst behöver är ordentlig undervisning och effektiv handledning.

Efter en kort provotid bör helst fastställas om vederbörande har forskartalang. Finns den skall klara tidsangivelser gälla och doktoranden skall veta att han efter en ordentlig arbetsinsats når sitt mål inom rimlig tid.

Ingen långrotning

Inget är mer demoraliserande och förkastligt än långrotning. Det är då mycket mer humant och också effektivt för den enskilde att någorlunda snabbt ramla av vagnen. Vi skall komma ihåg att det här rör sig om personer som ofta är mycket kvalificerade och sällan sjunker djupt. Med en puff åt rätt håll, bara det går snabbt, kan de ofta välja en annan bana som är mer lämplig för dem det gäller.

En av mina kamrater från licentandseminariet i national-ekonomi i Uppsala på 50-talet är nu en lysande minister, jag tror inte att han valde fel. Att däremot sätta trygghet för doktorander i förgrunden kan få de mest förödande långsiktiga effekter.

Hittills har jag inte sagt ett ord om att det behövs mer resurser för att få fart på våra universitet. Detta är medvetet gjort. Resurser är viktiga, och i längden naturligtvis nödvändiga, men utan klara incitament och en effektiv organisation får vi ändå aldrig bra universitet. Reformen av det slag som jag förordar kommer alls inte att vara populära bland alla inom universiteten. Många föredrar den nuvarande lunken framför att få krav om publicering ställda på sig.

Till en del har den svenska medelklassen proletariserats under efterkrigstiden. Det ämbetsmannansvar som tidigare var en självklar del av den övre medelklassens etos har holkats ur. Stora grupper har svarat på proletariseringen med undanhållning och apati. Ett utvecklat samhälle som vårt kommer dock aldrig att fungera om inte den offentligt anställda professionella klassen fungerar. Universiteten kan aldrig räddas utan de anställdas medverkan.

Positiv trend

Dessbättre har på den allra senaste tiden vissa goda tecken kunnat skönjas. Forskningens betydelse kan inte ens kommunalpolitiker längre bortse från. Universiteten får mer resurser. Professorernas löner är på väg uppåt. Fortsätter den positiva

trenden några år till kommer universiteten att bli mer konkurrenskraftiga när det gäller att dra till sig och behålla goda krafter.

Ett trumfkort kommer universiteten alltid att ha. Forskning och intellektuell möda är en av de mest fascinerande sysslor som någon kan ägna sig åt. Det gäller dock att se till att universiteten får en organisation som frigör skaparmödan.

Det är inte allsköns administration som universiteten är till för. Det är forskning och undervisning som är deras enda centrala uppgift.

19. *Skolan intresserar inte skolministern*

Den konflikt som nu pågår inom skolans område belyser på ett mycket intressant sätt svagheterna hos den socialdemokratiska utbildningspolitiken. Produktiviteten inom svensk skola har fallit drastiskt under de senaste 25 åren. I mitten av 60-talet gick det tio elever på en vuxen anställd vid en grundskola i Stockholm. I dag har det antalet sjunkit till fem. Om en lärare undervisade lika effektivt i dag som för 25 år sedan, skulle hans lön kunna vara 100 000 kronor högre om året än vad den är utan att samhället skulle behöva lägga ned några extra resurser på skolan.

Samtidigt är verksamheten i skolan ofta långt ifrån vad den borde vara. Det går inte att hävda att kvaliteten i undervisningen på något sätt skulle vara högre än på 60-talet.

Ser man det hela kvalitetsmässigt, är tveklöst problemen störst på grundskolans högstadium och i gymnasiet. En viktig faktor är helt enkelt att gymnasielärarnas utbildning är alldeles för kort. Ofta är de läromedel som de har att arbeta med — exempelvis inom samhällslärens område — också av torftig art.

Systemfelen i skolan

Det är viktigt att här påpeka att detta inte är de enskilda lärarnas fel. De har fallit offer för systemfelen.

En grundläggande brist hos våra gymnasielärare är att de helt enkelt har för dåliga kunskaper och för kort utbildning. Undervisning på gymnasiet är en utomordentligt krävande uppgift. En lärare som har två terminers studier i franska bakom sig kan — om han inte är ett absolut språkgeni — knappast ha tillräcklig bakgrund för att effektivt undervisa i språket. En lärare i samhällskunskap som har två tre terminers studier i sam-

hällsvetenskapliga ämnen bakom sig har en mycket bräcklig grund att stå på när det gäller att överbringa kunskaper grundade på samhällsvetenskaplig analys till dagens 17–18-åringar.

Det finns därför tre mycket angelägna reformer som dagens skola kräver.

- För det första: försök att se till att de lärare som är kapabla därtill ges incitament att undervisa effektivt i relativt stora klasser och ge dem belöning härför!
- För det andra: gradera upp utbildning och kunskapsnivå för i första hand högstadiets och gymnasieskolans lärare och gör det lönsamt för dem att fortbilda sig!
- För det tredje: förläng studierna för gymnasielärare, återinför doktorsexamen som en särskild och viktig meriteringsgrund och ge dessa lärare en lön som motsvarar deras kunskaper och ansvar.

I framtidens kunskapssamhälle måste vi värdera upp utbildning och inte prioritera ned den.

Vad gör vår utbildningsminister, Göran Persson, ställd inför skolans verklighet? Hans intresse för verksamhetens innehåll är obefintligt. Han försökte på mygelvägar, och i realiteten vid sidan av riksdagen, driva igenom en kommunalisering. Hur den ska kunna leda till förbättrad verksamhet tycks han däremot inte vara särskilt intresserad av.

Han ligger ytterst bakom ett förslag som syftar till att ge en lågstadielärare 16 400 kronor i slutlön och en gymnasieadjunkt 16 900 kronor i slutlön.

Problemet med produktiviteten

Till slut det allra mest både patetiska och absurda inslaget: han vill tvinga i första hand högstadie- och gymnasielärare att vistas i skolan ett antal timmar utöver lektionstid. Persson framhäver i en intervju i Expressen 17/9 1989 att "det ställer ökade krav på kommunerna att ordna arbetsplatser i skolan". Men, tillägger han så på sitt byråkratspråk, "vad som kommit bort i diskussionen är att om kommunerna inte har lokaler som gör att den arbetsplatsförlagda tiden kan utnyttjas meningsfullt bör den minskas".

För Göran Persson tycks därför den centrala frågan bli om kommunerna ska kunna förse lärarna med extra arbetsrum eller ej, arbetsrum som de inte vare sig krävt eller är intresserade av. Hans tycks däremot inte fatta att den avgörande frågan i stället är den som handlar om lärarnas produktivitet och förmåga att förmedla kunskaper. Den frågan har inte ett dyft att göra med var de förbereder sina lektioner. För Göran Persson blir däremot det centrala att försöka förvandla lärarna till ett slags kontorsslavar.

Göran Persson vill inte alls satsa på nyckelgrupperna i dagens svenska skola. Det han erbjuder är relativt försämrade löner och en totalt meningslös bindning till arbetsplatsen som enbart kan skapa irritation.

Skolan har länge utgjort ett av systemfelen i det svenska samhället. Göran Persson visar att han inte lärt ett dyft av det förgångnas misstag. Med sömngångarens säkerhet sällar han sig likt senare tidens utbildningsministrar till skaran av systemfelens överstepräster.

20. Kasta ut gökungen

Den daghemsdebatt som förts 1986 har tänt hoppets och rationalitetens gnista, som lyser än idag. Än står vi dock långt från den brasa som skall rensa bort all bråte och lämna fältet fritt för ett system som kan ge alla barn undervisning samtidigt som den ger dem en omtänksam och human tillsyn. Även om vägen är lång börjar dock vagnen äntligen rulla i gång. Debatten domineras dock ännu av ryggmärgstänkande och elementära missförstånd. Inslag av pompös illvilja är vanliga. Låt oss därför på nytt klara ut några av de mest grundläggande missförstånden.

Det finns i dag i runt tal 800 000 småbarnsföräldrar i vårt land. Ungefär 250 000 av dessa har vunnit första pris i barnomsorgslotteriet. De har fått in sina barn på dagis. Därigenom får de också en subvention på drygt 60 000 kronor om året. Ytterligare ungefär 150 000 småbarnsföräldrar har vunnit ett mindre pris, de har fått in sina barn hos en kommunal dagmamma. De allra flesta småbarnsföräldrar, eller drygt 400 000 personer, får ingenting. De får klara sin barnomsorg bäst de kan. De får enbart nöjet att först direkt betala sin egen barnomsorg och sedan indirekt via skattsedeln betala de andras.

Hälften av föräldrarna utan stöd

Dessa fakta går inte att förneka. Ställd inför dessa fakta, framförda 1986, betedde sig Maj-Lis Lööv på ett egendomligt sätt. Hon sökte fly verkligheten genom att tala om annat. Hon hävdade att min argumentering saknade relevans därför att *ekonomen* (M-L L:s kursivering) framför dem. Men varför skulle fakta bli mindre sanna därför att en ekonom framförde dem?

Maj-Lis Lööv och jag tillhör båda socialdemokraternas riks-

dagsgrupp. Det är svårt att begripa hur vare sig hon eller jag skall kunna försvara ett system som lämnar hälften av våra småbarn och deras föräldrar i sticket. Jag har utomordentligt svårt att tänka mig att socialdemokratin i en central fråga i längden kan föra en politik som inte tar hänsyn till majoritetens intresse.

Maj-Lis Lööw försökte också hävda det gamla argumentet att daghem skulle vara samhällsekonomiskt lönsamma. Det är inte korrekt. De gamla cost benefit-studier som gjordes under 70-talet ger helt falska slutsatser. De byggde bl a på förutsättningen att de kvinnor som gick ut på arbetsmarknaden genom att deras barn fick daghemsplats eljest skulle ha stannat hemma och vaktat sina barn. Detta är en helt orealistisk förutsättning. De undersökningar som anses "bevisa" att daghem är lönsamma är hopplöst föråldrade och felaktiga. Realistiskt genomförda studier i dag skulle visa att daghem är orimligt ineffektiva från kostnadssynpunkt och att varje annan tillsynsform i varje fall från ekonomisk synpunkt är att föredra.

19 miljarder i barnomsorg

En fortsättning på nuvarande politik erbjuder ingen lösning. Vi lägger i år ned 19 miljarder på barnomsorg. Därav slukar daghemmen 12,2 miljarder. Som en jämförelse kan nämnas att kostnaderna för universitet, högskolor och forskning enbart uppgår till drygt en tredjedel av kostnaderna för barnomsorgen. En daghemsplats är i dag så dyrbar att mer än en ytterst marginell utbyggnad av daghemmen är otänkbar. Även om vi slog igen alla högskolor och skrotade all forskning och i stället satsade de resurserna på daghem skulle vi inte få plats för mer än 45 procent av våra småbarn i daghem.

Alla är lovade plats 1991

Riksdagen har i den proposition som antogs i följ högtidligen lovat att alla barn skulle få plats i kommunal barnomsorg 1991. Detta löfte kommer aldrig någonsin att kunna uppfyllas i nå-

gon som helst rimlig mening. Som Sten Johansson visat i en studie kommer ett mycket stort antal barn att lämnas därhän eller på sin höjd få tillgång till en mycket rudimentär form av förskoleverksamhet.

Ty vad är det regeringen har att erbjuda? De som inte får plats i daghem kan möjligen från fyra års ålder få plats i deltidsförskola eller så kallad öppen förskola. Deltidsförskolan har socialdemokratin hittills sett ned på och försökt att svälta ut. Även om den kan ha vissa förtjänster är den otillräcklig. Tre timmars undervisning om dagen är pedagogiskt otillräckligt. Givetvis löser den heller inte barntillsynens problem. Den öppna förskolan innebär att en förälder eller vårdare under 2–3 timmar får besöka en kommunal lokal i kvarteret med sitt eller sina barn. Att se det som ett alternativ till en genomförd barntillsyn eller fostran är snarast ett utslag av skämtsamhet.

Nej, vi står ordentligt inne i återvändsgränderna och kan med nuvarande metodik inte komma ut ur den. Skälet är att daghemmen är gökungen i barnomsorgen. Den slukar så mycket resurser att det bara blir smulor över till annat. Så länge vi satsar på daghem som kungslinjen i barnomsorgen kommer nuvarande system att fortsätta, dvs lyx för ett mindretal och sekunda varor för majoriteten.

Lösningen

Lösningen ligger i en genomförd småbarnsskola från tre års ålder. Men varför skulle då en sådan vara så bra? Maj-Lis Lööv och många med henne har utomordentligt svårt att tänka i termer av en alternativ organisation. Heltidsförskolan bygger på en annan pedagogisk metod än daghemmen. De senare har byggts upp runt den sk dialogpedagogiken och vill imitera hemmet.

Småbarnsskolan bygger på direktpedagogiska metoder. Begrepp som mognad, inläring och utveckling är centrala i den. I 20-minuterspass utvecklas barnens sinne för motorik, färg och form och stor omsorg läggs ned på att utveckla deras språk – och talförmåga. Daghemmen är en institution men låtsas vara

ett hem. Småbarnsskolan är en institution och låtsas heller inte vara något annat. Genom den utvecklade pedagogik som används är det inga svårigheter för den välutbildade förskolläraren att ta hand om en grupp barn på 12—18 individer. På dagens daghem klarar en vuxen på sin höjd 3—4 barn, oftast enbart med yttersta ansträngning. Småbarnsskolan blir därför mycket kostnadseffektiv, och vi kan räkna med en kostnadsfaktor på 4:1 mellan daghem och småbarnsskola. En plats på daghem kostar 65 000—70 000 kronor. Motsvarande kostnad för en plats i småbarnsskolan är 15 000—20 000 kronor.

Gör tankeexperimentet att vi omvandlar våra daghem till småbarnsskolor. Om vi tar drygt hälften av det som våra nuvarande daghem kostar, dvs 6—7 miljarder, och i stället satsar dem på småbarnsskolor från tre års ålder kan vi nå 300 000—350 000 barn med högklassig fostran och tillsyn 6 timmar om dagen. Det blir 80—90 procent av alla barn i åldern 3—6 år. Det innebär att i praktiken alla barn som så önskar kan få gå, kostnadsfritt, i den helt genomförda småbarnsskolan.

De resurser som blir över, dvs 5—6 miljarder, kan så satsas på andra former av barntillsyn. En del av resurserna kan satsas på tillsyn för de barn som behöver komma till förskolan före kl 8.30 och stanna där efter 15.30. Av någon egendomlig anledning har vissa debattörer, däribland Inga Lantz, fått för sig att sådan passning inte skulle kunna ordnas i anslutning till småbarnsskolan. Det är fullständigt nonsens! Inget är lättare än att ha kringpersonal som klarar tillsynen före 8.30 och efter 15.30, just genom att barnen i småbarnsskolan där får sitt behov av pedagogisk fostran tillsett.

Naturligtvis kommer en omvandling av detta slag enbart att kunna ske genom stora och målmedvetna insatser från stat och kommun. Anpassning och vidareutbildning av nuvarande personal måste ske. Våra lärarhögskolor måste omorganiseras så att de kan utbilda förskollärare av det slag som småbarnsskolan kräver. En kulturrevolution måste initieras så att alla goda krafter kan samlas runt fältropet: "Förskola åt alla!"

En förutsättning för varje reform är dock insikten att våra nuvarande daghem är så dyra och kostnadsineffektiva att de

hindrar alla vettiga reformer. Det är först när vi lämpat den gökunge som daghem innebär ur boet som reformer blir möjliga.

Utländska förebilder

Men är då inte tanken på småbarnsskolor något som enbart runnit upp i ett par professorers överhettade hjärnor? Nej, dess bättre inte. I Frankrike går 95 procent av alla barn över 3 år i småbarnsskola, i Västtyskland gäller samma om 75 procent, i England går majoriteten av barnen i olika former av nursery schools och i Sovjet och öststaterna går så gott som samtliga barn i den genomförda småbarnsskolan. Kort sagt, i så gott som samtliga länder utom Sverige är småbarnsskolan den helt dominerande formen för fostran och barntillsyn. Det är de som ståndaktigt försöker hävda att svenska småbarn är oemottagliga för en pedagogisk fostran som har den verkliga bevisbördan på sig.

Så ett par ord om pedagogik. Pedagogisk forskning i all ära, men sunt förnuft och beprövad internationell erfarenhet bör nog tillmätas ännu större värde.

Amerikansk forskning, bland annat av Iving Lazar och Richard Darlington, har visat mycket positiva bestående effekter av småbarnsskoleutbildning hos slumbarn som undervisats i sk head start-projekt. Rent generellt tycks nu den internationella pedagogiska forskningen luta mot att strukturerad undervisning är överlägsen alla former av sk dialog-pedagogik, fri fostran och annat (se exempelvis J A Stallings & D Stipek, i "The Handbook of Research on Education", 1986).

Bengt Erik Andersson har i ett inlägg sökt visa att daghemsbarn klarar sig bättre än barn som varit hos dagmammor eller inte fått någon undervisning alls. Såvitt jag förstår strider de resultaten inte mot huvudlinjen i den internationella forskningen. Men givetvis säger de alls inget om hur pedagogiskt effektiv en småbarnsskola är i förhållande till daghemmen.

Vi får heller inte glömma bort att andra forskningsresultat, som de som redovisats av Gunni Kärrby och av Siv Boalt-

Boëthius i hennes doktorsavhandling från 1983, tyder på att det finns stora samarbetsproblem bland personalen på våra daghem och att när man försökt tillämpa arbetslagsprincipen "den minsta gemensamma nämnarens princip" så har den minst ambitiöse eller kompetente blivit riktkarl eller riktkvinna för arbetslagets prestation. Att tro att man hos den rudimentära svenska pedagogiska forskning som finns skall kunna få något entydigt svar om daghems pedagogiska för- eller nackdelar tror jag är fåfängt.

Att få en fullständigt genomförd småbarnsskola i vårt land torde komma att ta lång tid. Det är dock mycket angeläget att experimentverksamhet kommer till stånd. I en TV-debatt har biträdande socialminister Bengt Lindqvist antytt att han inte såg några hinder för mångfald i barnomsorgen utan att kommuner redan i dag borde kunna starta småbarnsskolor om de så önskar.

Om det skall bli möjligt måste det dock vara konkurrens på lika villkor. I år uppgår det statliga stödet till daghemmen till 28 750 kronor per plats. Samma bidrag bör kunna lämnas till en plats i en kommunal småbarnsskola (samma krav på närvaro kan krävas här som i daghemmen). Det finns inget skäl att staten skall inta annat än en neutral attityd och ge samma förutsättningar för fostran i småbarnsskola som på daghem. Vidare måste också någon eller några av våra lärarhögskolor, som utbildar förskollärare, också få i uppdrag att ge förskollärarytbildningen en uppläggning som passar småbarnsskolan.

Sker detta kommer säkert åtskilliga framsynta kommunalpolitiker att ta chansen och starta en experimentverksamhet som för oss ut ur den återvändsgränd där vi i dag hamnat.

KÄRNKRAFT

21. *Ni har lovat att ta ned månen*

En stor del av 1900-talets tänkande har präglats av en orimlig övertro på politiken. Richard Nixon lovade i 1972 års valkampanj att utrota cancer. I dag lovar åtskilliga svenska politiker att kärnkraften kan avskaffas utan att det kostar något. De lovar oss — utan tillstymmelse till bevis — att nya, billiga alternativ finns runt hörnet.

Nixon kunde som bekant inte hålla sitt löfte. Finns det skäl att tro att våra inhemska löftespolitiker skall kunna hålla sina löften? Kan vi verkligen börja förtidsavveckla kärnkraften 1995 och avveckla den helt från och med år 2010 utan att det kostar något? Nej, sådana löften bygger på rena falsarier och på en felaktig verklighetsuppfattning. Kärnkraften spelar i dag en mycket central roll i vår ekonomi. Den kan inte avskaffas utan att följderna för vår levnadsstandard blir mycket negativa.

En vanlig föreställning i samband med kärnkraft, som legitimerats genom den förra energiministern Birgitta Dahls insatser, är att kärnkraften måste avvecklas därför att vi måste ta människors oro på allvar. En stunds eftertanke får oss att inse att detta argument inte är hållbart.

Människor har varit och är oroliga för många företeelser. Hit hör häxor, avkristningen, rösträtt för egendomslösa klasser och invandring. Få är i grunden beredda att hävda att vi skall ta människors oro på allvar i dessa frågor. Tvärtom, vi har inte bara rätt utan är skyldiga att analysera om oron är berättigad. Motsatt ståndpunkt är främmande för en tradition av upplysning och rationalitet. Makthungriga politiker bör inte tillåtas att exploatera människors oro för sina mycket speciella syften.

Slutdatumet

Men har inte en majoritet redan beslutat att kärnkraften skall avskaffas år 2010? Kärnkraftsmotståndarna vill gärna hävda att det är odemokratiskt att argumentera för fortsatt användning av kärnkraft efter detta datum. Längst har som vanligt vår förra energiminister gått när hon trumfat igenom ett beslut som skulle förbjuda forskning och utveckling på detta område.

Detta är emellertid en felsyn. Linje 1 och 2 fick gemensamt majoritet i folkomröstningen. De nämnde inget slutdatum för kärnkraftens användning, utan hävdade tvärtom att en kärnkraftsavveckling inte fick äventyra välfärd och sysselsättning.

Tanken på att avskaffa kärnkraften år 2010 bygger på ett uttalande av riksdagen. Det innebar enbart en speciell tolkning av folkomröstningsresultatet som gick ut på att de tolv reaktorerna skulle användas i 25 år. Det sk bortre parentestecknet sattes helt godtyckligt till år 2010 därför att de sist färdigställda reaktorerna då skulle fylla 25 år. Riksdagen har blandat samman reaktorernas verkliga tekniska livslängd med den 25-åriga avskrivningsperiod som kraftföretagen råkade använda i sin bokföring.

Att försöka tysta en diskussion om kärnkraftens vara och kärnkraftsaggregatens livslängd är helt främmande för en rationell och demokratisk opinionsbildning. Riksdagen kan därför också, utan att på något sätt gå emot folkomröstningsbeslutet, göra bedömningen att riksdagsuttalandet om 2010 vilade på felaktig grund och att kärnkraftverken bör drivas efter detta datum. Detta vore, som jag strax skall återkomma till, en korrekt tolkning av folkomröstningsbeslutet. Ty om så inte sker förgriper man sig på folkomröstningens grundläggande postulat om att välfärd och sysselsättning inte får äventyras.

Den svenska politiken

Det finns i svensk debatt en föreställning om att kärnkraften internationellt sett skulle ha spelat ut sin roll. Inget kan vara mer missvisande. Under 80-talet har kärnkraften ökat sin an-

del av världens totala energiförsörjning från 2,2 till 5 procent. Vi bör då också komma ihåg att kärnkraftverk producerar den mest användbara och högvärdiga form av energi som finns, elkraft. Antalet reaktorer i drift uppgår nu till 434. Ytterligare 97 är under byggnad. Kärnkraft för fredliga ändamål är installerad i 27 länder. I nästan hälften av dessa svarar den för mer än en tredjedel av den totala kraftproduktionen. Under 1989 ökade den totala kärnkraftproduktionen i världen med 7 000 MW, vilket är ungefär 70 procent av den totala svenska kapaciteten. Det är en ganska säker förutsägelse att världens kärnkraftskapacitet kommer att öka med ungefär ett totalt svenskt kärnkraftsprogram per år under 90-talet.

Detta belyser på ett utmärkt sätt huvudlösheten i den svenska hållningen.

Det finns inget som helst skäl att tro att världen i övrigt ändrar sin kärnkraftspolitik ett jota därför att vi lägger ned vår kärnkraft. Svensk kärnkraft är mycket central för svensk ekonomi och svensk välfärd. Men från global synpunkt är den marginell. Speciellt gäller att den inte på något sätt påverkar den totala säkerhetsbilden på området. Det enda resultatet blir att vi på ett genomgripande, sannolikt helt fatalt, sätt skadar vår egen ekonomi och möjligheterna att upprätthålla den levnadsstandard som vi har vant oss vid.

Ledande politiker och en dominerande opinionsbildning har sökt intala det svenska folket att det finns billiga, enkla och lättillgängliga alternativa energikällor som kan ersätta kärnkraften. Vid folkomröstningen 1980 var det många som trodde på detta budskap. Förnybara kommersiella energikällor har under 80-talet ökat sin andel av världens energiförsörjning från 0,04 till 0,11 procent. Det är då inte i första hand sol och vind som tillkommit, utan heta källor, vilket inte är särskilt hoppgivande för ett land som Sverige. Richard Nixon kunde inte utrota cancer. Våra inhemska politiker och opinionsbildare har trots fagra löften inte heller kunnat trolla fram nya energikällor.

Kärnkraftens betydelse för svensk ekonomi sammanhänger med att det är en mycket kostnadseffektiv källa för att produ-

cera el. All expertis är numera enig om att ett kärnkraftverk minst kan drivas i 40 år, det vill säga lika länge som ett kolkondensverk. I själva verket kan det drivas lönsamt i 50–60 år med rimliga ersättningsinvesteringar, men det kan vi bortse från här. Stänger vi av våra kärnkraftverk år 2010, stänger vi därför av dem åtminstone 15 år för tidigt. Det är lätt att beräkna värdet av en sådan kapitalförstöring. Den uppgår till 180 miljarder kronor.

För att förstå kärnkraftens verkliga roll i den svenska ekonomin måste den dock sättas in i ett historiskt och internationellt perspektiv. Jag har tidigare visat att den stora genombrottsperioden i svensk ekonomi var åren 1890–1913. De flesta av våra stora multinationella företag började byggas upp under den tiden. Förvånansvärt få innovationsföretag har vuxit fram under efterkrigstiden; de två ledande som har gjort detta, Ikea och Tetrapak, har för övrigt lämnat vårt land. Styrkan hos våra storföretag har inte legat i utvecklandet av nya, högteknologiska produkter. Där släpar vi efter. Nej, den har i stället legat i den gradvisa utvecklingen och ständiga förbättringen av vad man redan är duktig på.

Svensk kärnkraftsteknologi är världsledande

Har detta någon relevans för kärnkraftsfrågan? Ja, i högsta grad. Kärnkraften är en av de få teknologier där svensk industri hör till de världsledande. Vi har en utpräglad komparativ fördel både när det gäller att konstruera och bygga kärnkraftverk och att producera el via kärnkraft. Det är denna unika tillgång som vi nu tänker beröva oss själva.

Det kommer i så fall inte att ske ostraffat. Utrikeshandels-teorin lär oss att om ett land skall vara med i täten när det gäller standard, måste det också ha tillgång till någon form av teknik där man hör till de främsta. Annars sackar man hopplöst efter, och inte enbart den relativa utan även den absoluta standarden kommer att urholkas och på sikt sjunka.

Det är därför kärnkraften blir så unikt betydelsefull för svensk industri, för svensk ekonomi och för vår standard.

Mot denna bakgrund framstår riksdagens beslut i december 1986 att förbjuda allt utvecklingsarbete runt kärnkraften som ytterligt bisarrt och komplett destruktivt. Naturligtvis kommer kärnkraften att utvecklas internationellt mot allt större säkerhet och effektivitet. Den är en av vår tids centrala energikällor. Normalt skulle svenska företag — inte minst på grund av lång historisk erfarenhet — ha befunnit sig i ledningen för denna process.

Detta kommer sannolikt inte att bli fallet. Vi har låtit oss ledas av politiker som lovat att ta ned månen. De har intagit ståndpunkter som ställt naturlagar och grundläggande ekonomiska sammanhang på huvudet. Snart skall räkningen börja betalas. Särskilt socialdemokratin har försatt sig i en svår, för att inte säga omöjlig, situation.

Som jag har antytt är kärnkraften ett av våra ytterligt få exempel på en lyckad industripolitisk satsning i modern tid. Den bars upp av tidigare socialdemokratiska regeringar. I slutet av 70-talet övergav partiet en politik präglad av utvecklingsoptimism och förnuftstro när det gällde kärnkraften. I stället föll man i realiteten undan för en populistiskt präglad teknikfientlighet. Opinionstrycket blev för starkt. Man sökte kortsiktigt ansluta sig till en våg av "miljöopinion" utan att riktigt inse konsekvenserna av detta handlande. Därmed övergav också partiet sitt kanske djupaste källsprång, det om tilltro till de rationalitetens krafter som byggt upp vårt moderna svenska samhälle.

Socialdemokratin har därmed satt sig själv och det svenska samhället i ett, som det tycks, olösligt dilemma. Antingen fortsätter man avvecklingslinjen, men tillfogar då landet en djup och kanske obotlig skada. Eller också försöker man vända och återgå till en tidigare linje av tilltro till teknik och ekonomisk rationalitet. Frågan är bara om partiet med sin nuvarande ledning orkar med en sådan ansiktslyftning.

22. "Dahl måste bort"

Det har varit svårt att föra en debatt i sak om kärnkraften. I stället för att diskutera sakfrågor har många debattörer hänvisat till "människors oro". Det har underlättats av att de verkliga följderna av en kärnkraftsavveckling legat i framtiden. Statsrådet Birgitta Dahl har också legitimerat denna trafik genom att själv just spela på människors oro. Vidare har Birgitta Dahl hårt drivit linjen att alla problem kan lösas genom riksdagsbeslut alldeles oavsett om dessa beslut haft någon verklighetsförankring eller ej.

Men nu går det inte längre att enbart hantera frågan om kärnkraftens avveckling som en framtidsfråga. Sanningens minut närmar sig. I höst skall riksdagen besluta om huruvida två kärnkraftsaggregat skall förtidsavvecklas eller ej. Nu måste våra politiska partier börja att tala verkligt klarspråk.

Jag har i en tidigare DN-artikel, här i kapitel 21, visat kärnkraftens centrala roll i svensk ekonomi. Den är en av våra spjutspetsteknologier som vi svårligen kan undvara. Politiker av Birgitta Dahls typ har ställt ut helt orealistiska löften som de nu inte kan infria. En förtida kärnkraftsavveckling kommer att innebära en stor kapitalförstöring som svårt kommer att drabba det svenska samhället.

Spelar på människors oro

Birgitta Dahl har naturligt nog tagit illa vid sig av mitt inlägg. Det svar hon presterat på DN Debatt 28/8 1990 är mycket betecknande för hennes tänkande och hennes mentalitet. Hon undvek sorgfälligt att ta upp sakfrågor. I den mån sakpåståenden av mycket implicit slag kan utläsas ur hennes artikel är de ogrundade eller helt horribla. Men framför allt fortsätter Birgitta Dahl att spela på människors oro.

Birgitta Dahl fortsätter mytbildningen runt Tjernobyl. Ett grundläggande faktum är att svenska reaktorer och reaktorerna i Tjernobyl är av helt olika konstruktion. De ryska reaktorerna var grafitmodererade och saknade inneslutning. Den konstruktionen kan ge upphov till ett "skenande" förlopp. Ett sådant kan helt enkelt inte komma till stånd i det svenska fallet. Dahl kunde i stället ha talat om olyckan vid Three Mile Island. Där skedde en svår olycka med en lättvattenreaktor. Men genom de säkerhetsanordningar som fanns kom ingen enda människa till skada.

I anslutning till Tjernobyl påstår hon vidare att "rapporter talar om en mycket dramatisk ökning av cancer och andra följsjukdomar bland barn och vuxna i stora delar av främst Ukraina och Vitryssland". Dess bättre är hennes påstående inte sanna, vilket också rapporten från Röda korsets expertdelegation visat. Strålskyddsinstitutet (SSI), som är en myndighet som lyder under miljödepartementet, känner väl till dessa fakta. Birgitta Dahl borde också känna till dem. Men i stället torgför hon felaktiga påstående för att, bokstavligen talat till varje pris, vidmakthålla människors oro för kärnkraften.

Världens dyraste slag i luften

Birgitta Dahl tycks också leva i föreställningen att om bara vi börjar att förtidsavveckla vår kärnkraft så skall också "Frankrike, Tyskland, Belgien och det tätbefolkade Japan" följa efter. Finns det någon grund för denna tro? Nej, ingen alls. Om vi tror att vi till en kostnad av 30 miljarder kan ge en signal till omvärlden att avskaffa kärnkraften lär det enbart bli världens dyraste slag i luften.

Allra mest ironiskt blir det dock när Birgitta Dahl försöker hävda att socialdemokratins linje i kärnkraftsfrågan är "glasklar". Samtidigt beskyller hon mig för att "gå borgerlighetens ärenden". Korrektivet kom redan två dagar efter en artikel Dahl publicerade i Dagens Nyheter då Stig Malm förklarade att LO bestämt motsätter sig en förtida avveckling av två aggregat.

Sanningen är i stället den att verkligheten nu håller på att komma ifatt Birgitta Dahl och hennes kärnkraftspolitik. Då avslöjas obarmhärtigt det ohållbara i hennes linje. Då visar det sig att det är socialdemokratin som står tomhänt och inte kan ge besked i kärnkraftsfrågan.

Det politiska läget börjar klarna

Det politiska läget börjar nu bli helt klart. Tre partier, centern, vänsterpartiet och miljöpartiet, är för en förtida avveckling av kärnkraften. Två partier, folkpartiet och moderaterna, är mot. Socialdemokratin håller därför nyckeln. Vilket beslut regeringen än tar finns en säker parlamentarisk majoritet för dess beslut. Men regeringen tvekar och kan inte lämna besked. Man kan förtidsavveckla. Men det är liktydigt med en svår kapitalförstöring, med att 30 miljarder slängs i sjön i ett läge där tiderna blir sämre och arbetslösheten stiger. Eller också kan man fortsätta att driva samtliga verk. Men då har Birgitta Dahls kärnkraftspolitik totalt havererat.

Det mesta tyder på att det är den senare linjen som kommer att segra. Allt som då återstår för Birgitta Dahl är då att försöka kamouflera återtåget och komma med nya bortförklaringar.

Som socialdemokrater måste vi till slut ställa den oundvikliga följdfrågan: har vi verkligen råd att ha politiker som Birgitta Dahl i socialdemokratins ledning?

INTERNATIONELLA FRÅGOR

23. *Vi skall inte förblindas av revolutionsromantik*

Mellanamerika var länge USA:s bakgård, där en samling diktaturer ofta på ett hänsynslöst sätt förtryckte befolkningen. Levnadsstandarden var låg och inkomstfördelningen mycket ojämn, även om en viss tillväxt förekom under 60-talet och början av 70-talet.

Denna traditionella bild förändrades — i varje fall i politiskt hänseende — mycket snabbt efter sandinisternas revolt och maktövertagande i Nicaragua 1979. Nu är Mellanamerika i focus för världens intresse.

Det är lätt att förstå varför så är fallet. USA:s geopolitiska intressen tillåter inte att fler kommunistiskt dominerade regimer upprättas i regionen. Helst vill man också ha bort den nuvarande regimen i Nicaragua.

Häremot står sandinisternas önskan om att slå vakt om vad man uppnått. Det råder knappast tvekan om att sandinisterna är beredda att slåss hårt för att bevara sin regim. Följderna av en väpnad konflikt i området kan bli ödesdiga.

Stilla idyll

Det finns dock ett land i området som enligt min mening alltid erbjuder ett stort intresse, både för att regeringsformen där så starkt avviker från gängse högerdiktaturer som de i Guatemala och El Salvador och för att den dominerande vänstern saknar kommunistiska böjelser. Det är Costa Rica.

Men av någon anledning har Costa Rica aldrig framstått som glamoröst eller eldande för vare sig höger- eller vänstergrupper. Det är i stället snarare en slags gråsosseriets stilla idyll, där demokratiska regler tillämpas på ett snarast pedantiskt sätt — inte vare sig president eller riksdagsledamöter har rätt att ställa

upp till omval efter en fyraårsperiod —, där mänskliga rättigheter respekteras fullt ut, och där de ekonomiska framstegen varit aktningsvärda.

Socialdemokratisk prägel

Den dominerande politiska kraften i Costa Rica utgörs av Partido Liberacion Nacional som har en socialdemokratisk prägel. Det bildades 1948, efter en kortvarig revolution som ledde till att demokratin slutgiltigt befästes — även om den demokratiska traditionen i Costa Rica är betydligt äldre — och medförde att armén avskaffades.

Just det faktum att landet numera enbart har en polisstyrka om några tusen personer är ett annat inslag som ger landet dess särprägel. Costa Rica har en förhållandevis jämn inkomstfördelning, en utbyggd social omvårdnad och har vidare en betydande statlig sektor, där bl a försäkringsbolag och banker ingår.

Framgångsrik inflationsbekämpning

Jag besökte Costa Rica första gången 1967. Då styrdes landet av president Tréjos, en fd matematikprofessor av liberal-konservativ inriktning. Som chef för plankommissionen fungerade en av mina gamla elever från min tid som gästprofessor vid University of California i Berkeley.

Han var den förste nyliberal som jag lärde känna och en något osannolik uppenbarelse i studentrevoltens Berkeley, men en briljant student. Hans främsta uppgift som plankommissionens ledare var att inte planera.

När jag på nytt träffar honom under mitt besök i landet i januari i år är han en välbeställd affärsman. Sedan maj 1982 är Liberacion Nacional på nytt i regeringsställning under ledning av president Luis Alberto Monge.

Min gode vän är givetvis motståndare till regeringen, i själva verket motståndargrupperingens främste ekonom. Men han kan inte undgå att uttrycka en viss beundran för regeringens mycket energiska och framgångsrika inflationsbekämpning.

Strategiskt val

När regeringen Monge trädde till i maj 1982 var inflationen uppe i 90 procent och fyra månader senare nådde den en topp av 110 procent. Detta var helt exceptionellt för Costa Rica som är ett av de få länder i denna del av världen som alltid haft låg inflationstakt.

Den galopperande inflationen berodde dels på att den internationella krisen drabbade landet hårt med minskad export, en starkt försämrad bytesrelation till följd av fallande exportpriser och starkt ökad internationell skuldsättning. Men den berodde också på att den tidigare presidenten Carazo (1978–82) och hans regering helt tappade greppet om den ekonomiska utvecklingen och inte var mäktiga att föra någon konsistent ekonomisk politik.

När den nya socialdemokratiska regeringen trädde till 1982 stod den inför ett strategiskt val: antingen återföra inflationen till en traditionellt låg nivå, eller också försöka lära sig att leva med en inflationstakt av tvåsiffrigt slag. Regeringen valde det förra alternativet. Detta innebar också att man måste föra en starkt restriktiv politik för att lyckas.

Minskat underskott

Riksbankschefen Castillo, huvudarkitekten bakom denna politik, beskrev ingående för mig hur man gått till väga. En viktig faktor var att man inom loppet av ett år minskade det statliga budgetunderskottet från 12 procent av BNP till 4 procent. För att lyckas härmed måste man skära ned vissa utgifter. Men framför allt höjde man taxor och skatter. Det senare gjorde man i sådan omfattning att statsinkomsterna under loppet av ett år ökade med 62 procent!

Man höjde sålunda omedelbart bensinpriser, eltaxor och också andra avgifter med 100 procent. När man därefter ytterligare sökte höja eltaxorna uppstod dock kraftiga protester som gjorde att man delvis fick reva seglen och i fortsättningen gå försiktigare fram.

Det centrala är dock att inflationsbekämpningen lyckades och att man inom loppet av ett år helt bröt inflationsförväntningarna och fick ned inflationen till 10 procent vid det senaste årsskiftet.

Fruktad utveckling

Både till följd av exportsvårigheterna och terms of trade-försämringen, till följd av den utländska skuldsättningen (när regeringen Monge trädde till hade Costa Rica 240 miljoner dollar i obetalda räntor på utlandsskulden) och till följd av den inhemska åtstramningen har levnadsstandarden på 3—4 år sjunkit med ungefär 30 procent. Nu har man dock läget under kontroll och kan på nytt börja med en försiktig expansionspolitik.

Under ett långt samtal som jag hade med president Monge frågade jag hur man kunde få politisk acceptans för en så hårdför ekonomisk politik. Monge är en folklig politiker, en stillsam f d fackföreningsman. Hans svar är öppna och klara. Han menade att man egentligen inte haft något val: en restriktiv politik var nödvändig för att få läget under kontroll, alternativet till åtstramning var kaos.

En viktig förklaring fanns också i Nicaragua. Befolkningen i Costa Rica fruktade för egen del samma utveckling som i Nicaragua. Presidenten sade: i sitt undermedvetna var folk villiga att acceptera en sådan åtstramning därför att de fruktade att krafter som skulle föra till diktatur annars kunde släppas lösa.

Nicaragua kommunistisk diktatur

Det är uppenbart att utvecklingen i Nicaragua följs mycket noga i Costa Rica. Den politiska ledningen i Liberacion Nacional är i stort sett skeptisk till utvecklingen i Nicaragua. De allra flesta hälsade sandinisternas revolution 1979 med stor tillfredsställelse. Den följande utvecklingen har dock lett till alltmer ökad skepsis och på sina håll direkt fientlighet.

Det grundläggande skälet är att man i Costa Rica anser att Nicaragua idag är en renodlad kommunistisk diktatur. "Och kommunister brukar aldrig vara villiga att uppge den makt de en gång erövrat", som utrikesministern i Costa Rica uttryckte saken i ett samtal.

De nio commandantes som leder regeringen i Nicaragua är alla marxist-leninister. De har också byggt upp den kommunistiska kontrollapparaten mycket systematiskt efter kubanskt mönster, där ransoneringskort, arbetstillstånd och övervakningskommittéer för revolutionens försvar på arbetsplatser och i bostadsområden utgör betydelsefulla inslag.

Praktiskt taget ingen som jag talade med på ansvarig nivå i Costa Rica trodde heller på möjligheten av fria val i Nicaragua.

Även om de ledande i Costa Rica inte direkt befarade någon invasion från Nicaragua, påtalade dock flera att former av infiltration förekommit, med bla försök att med hjälp av inhemska kommunister få till stånd strejker. Propagandan mot Costa Rica från sandinistiskt håll var särskilt aggressiv just vid Monges makttillträde i maj 1982.

Inget stöd från Sverige

Situationen i Mellanamerika är tämligen komplicerad. Det leder mig till slut fram till frågan om svenska hjälpinsatser i området. Sverige har sedan 1979 stött sandinistregeringen i Nicaragua med några hundra miljoner kronor.

Däremot har vi praktiskt taget inte lämnat något stöd till Costa Rica. Contadorgruppen söker nu arbeta fram ett integrerat trepunktsprogram för hela Mellanamerika. Den första punkten skall garantera internationell säkerhet i området; att denna punkt genomförs är givetvis Nicaragua starkt intresserat av, den är deras främsta skydd mot en amerikansk invasion.

Men Contadorgruppen insisterar också på att fria val och en viss demokratisk pluralism samtidigt måste införas. Ekonomiskt stöd utgör den tredje punkten i Contadorgruppens program.

Diskvalificerar demokratier

Denna ansats gör att det fortfarande finns hopp om en demokratisk utveckling inte bara i Nicaragua utan också i El Salvador och möjligen Guatemala. Så länge som denna möjlighet finns är det enligt min mening också logiskt att fortsätta det svenska stödet till Nicaragua.

Men vi borde också, enligt min mening, stödja Costa Rica i det utsatta läget som landet idag befinner sig i. Det hävdas ibland att Sverige inte bör stödja ett land som Costa Rica, därför att där också en högerregering eventuellt kan komma till makten.

Detta argument är märkligt. Det förutsätter, såvitt jag förstår, att vi diskvalificerar alla demokratier från hjälp; folk kan ju vara så enfaldiga att de röstar fram ett högerparti till makten.

Inte slumpa bort demokratin

Naturligtvis kan byråkratiska och andra SIDA-betonade argument också riktas mot stöd till Costa Rica; landet har för hög per capitainkomst, vi bör inte utvidga antalet biståndsländer etc. Allt detta var dock inte något bärkraftigt argument — och enligt min mening med full rätt — när vi satsade på stöd till sandinisterna 1979. De bör heller inte vara det inför ett stöd till Costa Rica, i dess nuvarande utsatta läge.

Inte minst bör ett stöd till Costa Rica te sig naturligt för socialdemokrater. Liberacion Nacional står för i stort samma värderingar som svensk socialdemokrati. Den demokratiska socialismen sitter idag trångt litet varstans. Kanske är socialdemokratin också internationellt sett litet grå och vardagsartad.

Men vi skall akta oss för att förblindas av revolutionsromantik. Demokratins principer har också internationellt en mycket stark bärkraft. Dem skall vi inte slumpa bort för en vattvälling på vänstermilitarismens och revolutionsromantikens altare.

24. *Ljus framtid för Chile*

Chile har varit ett utomordentligt svårt land att diskutera. Inte minst gäller det debatten i Sverige. Hos oss har debatten varit absurd ideologiserad. Färgen på glasögonen har helt tenderat att bestämma verklighetsuppfattningen. Inför de starka förändringar som 80-talet medfört går det knappast längre att låta revolutionsromantiken dominera tänkandet.

Palmeerans enögdhet bör nu vara ett passerat stadium. Vi bör nu kunna grunda en ekonomisk och politisk analys av omvärlden på en rimlig grad av objektivitet.

Inte minst viktigt blir att låta en verklighet som är komplicerad och motsägelsefull skildras som sådan och inte försöka pressa in den i ett förutbestämt schema som leder till vrångbilder som ingen rimligt informerad person längre kan acceptera.

För nordiska observatörer kan Latinamerika ofta vara svårt att förstå. De sociala villkoren för olika grupper är ofta så groteskt olika, inkomstfördelningen så sned, att det hela verkar osannolikt. Denna bakgrund har i sin tur i olika länder som Argentina, Chile, Brasilien och Peru gett upphov till populistiska försök att snabbt ändra villkoren som alla slutat i katastrof. Allendeåren i Chile, Perons politik i Argentina och Alan Garcias linje i Peru i dag är alla exempel på sådana försök som totalt misslyckats. Samtidigt har också andra, högerbetonade regimer eller militärdiktaturer fört en politik som präglats av enorma misstag. Inte minst 80-talets utveckling, med dess kombination av stagnation och skuldskris i en eljest blomstrande världsekonomi ger talrika exempel på detta.

Ekonomiskt mirakel?

Chile har på senare år kommit att framhållas som undantaget i den latinamerikanska stagnationen. Allt oftare hör vi talas om

Chile som ett "ekonomiskt mirakel". Hur förhåller det sig egentligen? Har Pinochets militärdiktatur verkligen lyckats lösa problem som tidigare demokratiska regimer gått bet på?

Nej, det går verkligen inte att ge ett okvalificerat jakande svar på denna fråga. Före årets besök var jag senast i Chile för sex år sedan, i början av 1984. Då hade landet just genomgått en djup ekonomisk kris. I dag befinner sig Chile i en ovanligt lång fas av stark ekonomisk uppgång. Det är naturligt att detta påverkar en bedömares perspektiv. Ojämligheterna i dagens Chile är lika stora som någonsin och i vissa fall större än vad de var för exempelvis 20 år sedan.

Samtidigt har 80-talets utveckling, efter en svår kris 1982–83, präglats av tillväxt och sanering. Chile har tveklöst haft den bästa utvecklingen av Latinamerikas länder under 80-talet. Vid en jämförelse med exempelvis Argentina framstår utvecklingen i Chile i mycket ljusa dager.

Ironiskt nog har militärdiktaturen lagt en ovanligt god grund för ekonomin som nu de demokratiska krafterna som tar över har möjlighet att bygga vidare på.

Ensidig export

För att förstå den situation som präglar dagens Chile bör den ses mot en historisk bakgrund. Under tiden från 1880 till 1930 var nitrater den exportprodukt som helt dominerade Chiles ekonomi. Under åren från 1920 till 1970 har den helt dominerande exportprodukten varit koppar. Under den tiden uppgick kopparexporten till i runt tal 75 procent av de totala exportinkomsterna.

Det ensidiga beroendet av en enda exportprodukt fick flera olyckliga följder för den chilenska ekonomin. Till en del var det som att vinna på lotteri. En stark komparativ fördel i produktionen av en naturresurs som koppar kan ses som en långvarig och kontinuerlig "windfall gain". Utan att egentligen anstränga sig hade Chile under alla dessa år tillgång till en kontinuerlig ström av utländsk valuta.

Det finns en seglivad myt av vänsterkaraktär som går ut på

att därför att de dominerande gruvorna fram till 1970 ägdes av amerikanska intressen så kom inte vinsten från verksamheten Chile till godo. Detta är inte korrekt. Redan under 1950-talet gick 61 procent av produktionsvärdet till Chile, och under 60-talet steg den siffran till 66 procent; att de som drev gruvorna måste få någon ersättning för att driva dem och för nedlagt kapital går inte att bortse från.

Problemet runt den ensidiga exportinriktningen var av annat slag. En sådan var att kopparriserna fluktuerade starkt och gav en slagsida av osäkerhet och konjunkturell instabilitet. Ett annat var att de lättförtjänta pengarna till stor del slösades bort på att föda en improduktiv byråkrati. Ett tredje var att den gav upphov till en politik av importsubstitution som fick mycket negativa verkningar.

Importsubstitution

Latinamerika är den kontinent som specialiserat sig på importsubstitution. En sådan politik går ut på att mot bakgrund av stark protektionism och höga tullar söka få fart på och skydda inhemsk industri. En sådan har också växt upp över hela Latinamerika. Tyvärr har den visat sig vara mycket ineffektivt. I skydd av de höga tullarna gör sig de inhemska industrialisterna lättförtjänta pengar trots att de är ineffektiva. Kvantitativa restriktioner, importlicenser och liknande leder till ökad ineffektivitet och ofta till korrupktion. Det faktiska importberoendet minskar inte, utan ökar tvärtom därför att den inhemska industrin blir helt beroende av importerade maskiner och reservdelar. Trots detta hade dock de flesta latinamerikanska länder en hygglig ekonomisk tillväxt fram till början av 1980-talet. Från 1950 till 1985 växte exempelvis Chile i totala BNP-termer med nästan exakt samma siffra som Sverige, eller i båda fallen 3 procent om året.

En väsentlig skillnad är dock att befolkningsökningen i Chile uppgick till 2 procent om året under det att den i vårt land uppgick till 0,5 procent. Det ledde till att inkomstökningen per huvud hos oss blev 2,6 procent om året under det att den i

Chile stannade på 0,9 procent per år. När en så svag tillväxt paras med ojämn fördelning medför den att stora grupper av landets befolkning får leva i fattigdom och stagnation utan slut.

I ett historiskt perspektiv framstår 60-talet, under den kristdemokratiske presidenten Freis ledning, som landets mest harmoniska period. Efter det kom experimentet med Unidad Popular under 1970–73. Allenderegeringen drev en ohöljt populistisk politik. Första året steg reallöner och konsumtion. Sedan gick dock politiken snabbt överstyr med kaos i ekonomin, starka ideologiska motsättningar, varubrist och en okontrollerad inflation som följde.

I det följande kapitlet skall jag närmare gå in på dagens politiska situation i Chile. Det är dock viktigt att ha denna historiska minnesbild aktuell, ty utan den går det knappast att förstå dagens politiska läge och morgondagens demokratiska möjligheter.

Ändrad politik

Pinochetregimen lämnar många olösta problem efter sig. På ett område har den dock åstadkommit ett strukturellt genombrott i den chilenska ekonomin. Det har just att göra med utrikeshandelssidan. Det tidigare mönstret av importsubstitution är nu brutet. De gamla osundheterna och snedvridningarna i ekonomin är borta. Man har i dag en enhetlig låg tull om 15 procent och likaså en enhetlig realistisk växelkurs. Chiles ekonomi är därför för första gången någonsin på ett effektivt sätt länkad till den internationella ekonomin.

Den nya linjen med frihandel och avbyråkratisering har frambragt starka positiva krafter i landets ekonomi. En ny klass av entreprenörer håller på att växa fram. Tillväxten är exportledd och exportvärdet har mer än fördubblats under 80-talet. Exporten har breddats till nya, icke-traditionella produkter där de viktigaste utgörs av fiskprodukter, jordbruksvaror, trä och papper och massa. Det gamla beroendet av en enda exportprodukt är nu definitivt brutet. Chiles exportandel av BNP låg på 60-talet på 12 procent. I dag har den vuxit till 27 procent.

Chile är det enda land i Latinamerika som lyckats kapa det gamla ödesdigra beroendet av en inåtblickande politik. Att det skett under ett 80-tal som eljest varit en katastrof för Latinamerika gör inte saken mindre intressant eller imponerande.

Omläggningen av politiken har inte skett utan brutalitet och kostnader för stora grupper i det chilenska samhället. Likväl torde få insiktsfulla bedömare i dag förneka att Chiles framtid efter den demokratiska valsegern på nytt ser hoppfull ut.

25. Orimligt ge Chile bistånd

Var det chilenska valet i december 1989 en framgång eller en motgång för demokratin? Frågan kan synas enfaldig. Den demokratiska presidentkandidaten, Patricio Aylwin, fick 55 procent av rösterna. Är detta inte en övertygande seger? Så kan tyckas. Vid en närmare analys inställer sig dock en hel del frågetecken.

Chile har sexton år av hård och repressiv diktatur bakom sig. Likafullt får anhängarna till — eller i varje fall de som tolererar — denna diktatur 45 procent av rösterna i ett val utan tvångsinslag. Är inte detta något egendomligt? Vi kan ju exempelvis jämföra med öststaterna, där kommunistpartiet i Polen i fria val praktiskt taget inte fick något stöd alls.

Politisk amnesti?

Pinochetregimen har många synder på sitt samvete. Undertryckandet av mänskliga rättigheter har varit både effektivt och brutalt. Många har förföljts och hamnat i fängelse på rent politiska grunder. Åtminstone 900 personer har försvunnit. I denna avskyvärda hantering var dock den argentinska militärdiktaturen långt mer bestialisk. I Argentina finns åtminstone 10 000 fall av försvinnanden under åren 1976—82 belagda, och vissa menar att siffran på försvinnanden är så hög som 30 000.

Man kan fråga sig: Kommer de demokratiska krafterna att ställa militärregimen till ansvar för dessa brott? I Argentina vet vi att så inte blivit fallet. De fem högsta ansvariga för Falklandskriget sitter visserligen i dag i fängelse. De övriga har dock försetts med "indulto", ett slags blandning av åtalseftergift och amnesti.

De företrädare för MR-organisationer som jag talade med i

Chile uttryckte sig också försiktigt. Deras strävan var i första hand att få brotten mot mänskliga rättigheter och omständigheterna kring försvinnandena klarlagda. Tanken på att de skyldiga skall kunna bestraffas tycks knappast realistisk. Vi måste komma ihåg att den chilenska militären alltså har en mycket stark ställning, betydligt starkare än vad som gäller för deras bröder i Argentina.

Ett grundläggande inslag i latinamerikansk ekonomi är den utomordentligt ojämna inkomstfördelningen. Den har på intet sätt förbättrats under de senaste årens utveckling i Chile. En beräkning visar exempelvis att hushållen med de 10 procent högsta inkomsterna har 25 gånger så hög genomsnittlig månadslön som de med de 10 procent lägsta månadsinkomsterna. Detta gör sedan att det blir mycket billigt för medel- och överklassen att hålla sig med tjänstefolk av alla de slag. Den chilenska övre medelklassen lever därför i realiteten på en betydligt högre standard än vad motsvarande grupper i Sverige gör. Det råder heller inget tvivel om att inkomstfördelningen mot slutet av 80-talet blivit ännu mer ojämn än vad den var för 20 år sedan.

Skuldsättningen

I samband med tillväxt och inkomstfördelning i Latinamerika är det nödvändigt att beröra den kraftigt ökande utländska skuldsättning som förekommit. Under åren 1978–82 ökade skuldsättningen explosionsartat i både Chile och Argentina. Samma grundläggande mekanismer var verksamma i båda länderna. Man hade på en och samma gång en kraftigt övervärderad valuta och fria kapitalrörelser.

I Argentina medförde det att över- och medelklassen fritt kunde byta till sig dollar mot inhemsk valuta. Samma dollar lånades sedan upp av centralbanken i utländska banker. Det innebar att pengarna ofta aldrig lämnade de amerikanska bankerna, men att samma summa som den argentinska staten stod i skuld för fanns som tillgångar hos rika argentinare. Denna fullständigt vanvettiga politik ledde till att rent flyktingkapital

i storleksordningen 30 miljarder dollar tillfördes den argentinska överklassen och placerades utomlands. Följden har blivit att de rika har tillgångarna och folket skulderna.

I Chile användes i stället medlen till en ohämmad import av bilar och konsumtionskapitalvaror. Skuldsättningen nådde aldrig riktigt argentinska proportioner, men när karusellen slutade i början av 80-talet hade den chilenska staten dragit på sig en utlandsskuld om 20 miljarder dollar.

Konsekvenserna i Argentina har blivit fullständigt förödande. Landet har ingen möjlighet att klara sin skuldbörda. I stället har man hamnat i en karusell av stagnation och hyperinflation som lämnat argentinsk ekonomi i totalt kaos.

Chile har däremot genom sin starka exportutveckling hittills lyckats bemästra situationen. En tung skuldbörda vilade dock på landet och ett visst nettoutflöde av resurser har förekommit under senare år.

Odemokratiska inslag

Trots skuldbördan har dock den chilenska ekonomin i motsats till den argentinska visat mycket kraftig tillväxt sedan 1983. Detta år uppgick arbetslösheten till 30 procent. Den har i dag sjunkit till strax under 7 procent.

Den politiska situationen för den nu tillträdande demokratiska regimen ter sig mot denna bakgrund tämligen prekär. Dess handlingsmöjligheter begränsas också av den författning som Pinochet trumfade igenom 1980 och som har starka antidemokratiska inslag.

Hit hör exempelvis en vallag som gett mycket egendomliga utslag. De betydelsefulla 38 platserna till senaten väljs i tvåmansvalkretsar. För att få båda platserna måste en lista ha 67 procent av rösterna. Eljest går plats nummer 2 till den lista som har näst flest röster. I senatsvalet i Santiago ledde det exempelvis till att den demokratiska alliansens lista förlorade ett mandat trots stark röstövertikt. Dess segrande mandat togs av kristdemokraternas ordförande Andrés Saldivar, som fick 410 000 röster. Socialdemokraternas kanske ledande namn, Ri-

cardo Lagos, slogs ut trots att han fick 399 000 röster. I stället togs mandatet av högerens kandidat Jaime Guzmán, som enbart erhöll 230 000 röster.

Ett annat odemokratiskt inslag i författningen är att enbart 38 av senatens medlemmar väljs i allmänna val. Nio övriga utses i korporativ form, varav fyra av militären. För att få majoritet hade därför den demokratiska alliansen (*Concertación*) behövt erhålla 24 mandat. I själva verket fick man i valet 22 mandat. Det innebär att man inte ens har enkel majoritet i senaten. De demokratiska krafternas framgång i valet hade därför sina begränsningar.

Ser man till fördelningen inom det demokratiska lägret, var det mitten- och högerkrafterna, i första hand kristdemokraterna, som var valets segrare med 35 procent av rösterna. Betecknande är att en son, en dotter och en brorson till 60-talets store kristdemokratiska ledare Eduardo Frei valdes in till senaten med stor majoritet. Vänstern klarade sig sämre. Kommunisterna tycks ha fått 7–8 procent av rösterna (de ställde inte upp i alla valkretsar), och totalt fick vänstern något över 20 procent av rösterna.

Valet tycks alltså ha gett det paradoxala resultatet att efter 16 år av diktatur samlar högern i Chile drygt dubbelt så många röster som den traditionella vänstern som en gång stödde Allende.

Mot denna bakgrund är det inte svårt att förstå att den nya regeringen och de demokratiska krafter som stöder den manövrerar mycket försiktigt. De chilenska ekonomer (däribland den nye finansministern Alejandro Foxley) som jag talade med betonade alla att det inte skulle bli några kraftiga kursändringar i den ekonomiska politiken. Den linje som dominerat den ekonomiska politiken under senare år, det vill säga en politik av privatiseringar kombinerad med satsning på export, som gett kraftig tillväxt, kommer inte att ändras.

Vad man söker göra är att något höja beskattningen för att få en del nya resurser för att satsa på de fattigaste. Man planerar sålunda att höja vinstskatten för företag som i dag i princip är noll till att ligga på 10–15 procent. Inte heller tänker man

sänka den mycket betydande andel av budgeten som i dag går till militären. Det är alltså en något kringkuren och i grunden mycket försiktig regering som nu söker restaurera demokratin i Chile samtidigt som man satsar på en fortsatt tillväxt i ekonomiskt starkt liberala former. Tanken är att en fortsatt tillväxt skall lägga grunden för den utjämning som förr eller senare måste komma.

Bistånd är onödigt

Var hamnar svenskt bistånd i denna situation? Regeringens planer tycks vara att ge ungefär 100 miljoner om året till Chile i tre år.

Enligt min mening är det knappast rimligt att Sverige i det något längre perspektivet skall ge bistånd till ett relativt utvecklade land som Chile. Landet måste helt enkelt ta itu med sin fullständigt orimliga inkomstfördelning. Den chilenska överklassen och övre medelklassen lever på en långt högre standard än de flesta svenskar. Men under en övergångsperiod kan det vara rimligt att ge ett visst bistånd till Chiles fattiga. Detta bör då snarast få karaktären av en morgongåva till den pånyttfödda chilenska demokratin.

BOSTADSPOLITIK

26. Bostadspolitikens problem

Bostadspolitikerna har varit ett centralt instrument för en generell välfärdspolitik. Men det har samtidigt blivit ett av de systemfel jag tidigare har berört i kapitel 2. Till en del är bostadsmarknaden hårt reglerad och styrd. Till en del, det gäller främst småhus och bostadsrätter, är den också starkt marknadsinfluerad.

Det konstitutiva för bostäder är deras varaktighet och egenskaperna att de inte går att flytta. Den årliga ökningen till den befintliga stocken som ett års produktion ger är alltid begränsad. Vår bostadspolitik har under åtskilliga år präglats av en höggradig konservatism. Detta och marknadens karaktär gör att det tar lång tid att med politiska åtgärder påverka boende och bostadsstandard.

Ett grundläggande skäl till att studera bostadspolitikerna är de totala bostadssubventionernas storlek. Dessa innebär ett stort samhällsekonomiskt slöseri som tillåts pågå år efter år. Detta ensamt meriterar en studie av bostadspolitikerna. Härtill kommer emellertid de fördelningspolitiska och regionalpolitiska aspekterna.

Om det vore så, att bostadsstödet gick till de mest utsatta grupperna och de svagaste regionerna i vårt land kunde det måhända tolereras, även om det skulle innebära ett samhällsekonomiskt slöseri totalt sett. Så är emellertid inte fallet. Det är redan välbeställda grupper som kammar hem de stora vinstlotter som bostadspolitikerna skänker. Regionalpolitiskt sett har bostadssubventionerna starkt negativa konsekvenser.

Bostadsinvesteringarnas utveckling

Under 1970- och 80-talen har de *totala* bostadsinvesteringarna varit påfallande stabila. Under 50- och 60-talen spelade bo-

stadsbyggandet en viktig roll som stabiliserande element i konjunkturpolitiken. Detta har inte varit fallet under de senaste femton åren.

Ännu vid slutet av 70-talet utgjorde nybyggnationen den helt dominerande delen av de totala bostadsinvesteringarna. Med 80-talet började ombyggnads- och underhållsverksamhet att öka kraftigt. Under de allra senaste åren har de senare båda inslagen svarat för två tredjedelar av de totala bostadsinvesteringarna.

Ett slående drag hos dessa investeringar är deras totala konstans. Under de senaste tio åren har de varierat mellan 33 och 37 miljarder räknat i fasta priser (i 1980 års penningvärde). Efter miljonprogrammets genomförande var bostadsmarknaden i stort sett mättad. I vissa regioner fanns även ett överskottsutbud av bostäder. Till den svaga efterfrågeutvecklingen bidrog en ogynnsam ekonomisk utveckling med fallande reallöner. Den skattereform som genomfördes 1982, där en avdragsbegränsning ingick som ett väsentligt inslag, bidrog också till att efterfrågan på i första hand småhus avtog.

Likafullt är det påfallande hur väl de totala bostadsinvesteringarna hölls uppe. Starka påtryckningsgrupper i form av representanter för byggnadsindustrin, byggföretagen, allmännyttan, bostadskooperationen och hyresgästerna finns på marknaden. Dessa har uppenbarligen väl lyckats hävda bostadsbyggandets intressen.

Statsmakterna har därtill varit villiga att upprätthålla en hög subventionsgrad. När utrymmet för stöd till nybyggnationen av naturliga skäl minskade, gick man i stället över till ett frikostigt stöd till ombyggnad och energisparverksamhet och när denna typ av aktivitet inte kunde fylla tomrummet efter den sviktande nyproduktionen sattes i stället först underhållslån och sedan det stora ROT-programmet i sjön med dess koncentration på underhållsarbeten.

Av betydelse för en karakteristik av bostadsmarknaden är också antalet outhyrda lägenheter. I början av 80-talet var detta antal i stadigt stigande. I mars 1981 hade sålunda de allmännyttiga bostadsföretagen i det närmaste 15 000 outhyr-

da lägenheter. I september 1983 hade denna siffra stigit till 34 000. Sedan dess har antalet minskat påtagligt och uppgick i september 1986 till 12 600. Dessa siffror ger också ett indirekt belägg för att den svenska bostadsmarknaden i grova drag är "mättad" och befinner sig i balans. Undantaget härifrån är — som jag senare skall återkomma till — vissa av våra storstadsregioner och universitetsorter.

Årgångar och subventioner

Som redan påpekats är det utmärkande för bostäder deras långa livslängd. Det för med sig viktiga ekonomiska konsekvenser som är svåra både att genomskåda och att ekonomiskt styra och parera.

Den svenska bostadsmarknaden har generellt drag av att vara "mättad" eller mogen. Det hindrar inte att det råder stor bostadsbrist på vissa delmarknader som i Stockholm. Denna brist är dock i betydande utsträckning framkallad av en felaktig prispolitik. Den kan, som jag skall återkomma till, inte lösas med nuvarande generella subventionspolitik.

Vidare utmärks bostadsmarknaden av att likvärdiga bostäder kan ha helt olika hyror beroende på när de byggts och var de ligger. Småhuskonsumenter kan få betala helt olika boendekostnader för exempelvis radhus, som ligger bredvid varandra på samma gata och som i princip är identiska bostäder. Ett skäl till detta har med fastigheters långa livslängd och med produktivtetsutvecklingen att göra. Ju snabbare denna utveckling är inom en sektor, desto lägre blir på lång sikt priserna. Syn för sägen bär åtskilliga elektroniska produkter och TV-apparater, vars relativa pris långsiktigt sjunkit.

Nu är det emellertid så — som bl a Bo Sandelin och jag visade i boken *Betalt för att bo* (Rabén & Sjögren 1978) — att inom byggnadssektorn har produktivtetsutvecklingen varit ovanligt långsam. Mellan 1950—1976 ökade produktiviteten här med 1,2 procent om året, medan den i tillverkningsindustrin ökade med ungefär 4 procent årligen. Detta leder till att nyare bostäder eller senare årgångar blir allt dyrare. Därigenom kan bo-

stadskonsumenter som bor i äldre hyreshus och bostadsrätter — som dessutom inte sällan har ett bra läge — ofta tillgodogöra sig det som ekonomer brukar kalla för en konsumentränta, och fastighetsägare — antingen det rör sig om ägare till småhus eller hyresfastigheter — kan göra sig värdestegringsvinster. Den här mekanismen var särskilt verksam under 60- och 70-talen, då inte minst småhusägare skar guld med täljkniv.

Inflationens betydelse

En annan faktor som bidrar till att komplicera förhållandena på bostadsmarknaden är inflationen. Vi lever i en nominell ekonomi, där inte minst fastighetslån alltid är utställda i nominella belopp. Vid en inflationsutveckling av det slag som vi haft under de senaste femton åren ställde stigande nominella priser till med stor oreda på en marknad, där objekten har så stor livslängd. Åtskilliga av de vinster och förmögenhetsöverföringar, som uppstått där har orsakats av inflationen, men de blir därför i och för sig inte mindre viktiga.

De rationella argument, som finns för det subventionssystem vi har på bostadsmarknaden, har just med viljan att jämna ut mellan årgångar att göra. Det skulle knappast vara rimligt och rationellt att helt lämna denna marknad till marknadskrafterna. Vi kan räkna med att produktionskostnaden per kvadratmeter i dag ligger runt 7 000 kronor. En normal trerummare drar därför en sådan kostnad runt 500 000 kronor. Enbart den årliga kapitalkostnaden skulle i fallet utan subventioner ligga på 60 000 kronor. Att använda någon utjämningsmekanism blir därför naturligt. *Hur* en sådan skall utformas är den stora frågan. Låt oss först hastigt se på hur dagens subventionssystem är utformat.

Den stora och dyrbara subventionsformen till nybyggnation utgörs av räntesubventioner. För hyresfastigheter och bostadsrätter gäller, att de det första året av lånetiden har en ränta om 2,15 procentenheter, som sedan trappas upp med 0,25 procentenheter årligen. Eftersom marknadsräntan i dag ligger runt 10—12 procent innebär det, att fastigheterna subventioneras

under ungefär 30 år i mycket betydande omfattning. I realiteten innebär det, att staten subventionerar bort ungefär hälften av den verkliga kapitalkostnaden.

För egnahem är subventionsgraden något lägre. Här utgör första årets garanterade räntesats 4,8 procent och upptrappningen sker med 0,5 procentenheter per år. Vi får dock inte glömma bort, att egnahemsägare också har ytterligare subvention genom ränteavdragen.

Följande tabell visar storleken av olika former av bostadssubventioner under senare år.

Bostadssubventioner och intäkter av fastighetsskatt och hyreshusavgiften 1980–1987. Miljarder kr, löpande priser.

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Subventioner								
Bostadsbidrag	6,0	6,0	6,3	6,8	6,9	7,1	7,2	7,5
Räntebidrag	5,0	7,2	8,9	9,9	10,5	12,3	14,1	12,4
Skattesubvention till egnahemsägare	7,9	9,9	10,3	10,9	10,7	13,0	13,5	13,2
Summa	18,9	23,1	25,5	27,6	28,1	32,4	34,8	33,1
Intäkter								
Fastighetsskatt	—	—	—	—	—	—	3,9	4,9
Hyreshusavgift	—	—	—	—	0,7	1,0	—	—
Summa	—	—	—	—	0,7	1,0	3,9	4,9
Netto (subventioner minus intäkter)	18,9	23,1	25,5	27,6	27,4	31,4	30,9	28,2

Källa: Bilaga 13 till budgetpropositionen 1987 s 15.

Någon form av utjämning av hyror och kostnader över tiden är befogad. Därav följer dock inte att dagens utomordentligt stora subventioner är motiverade.

Tabellen blandar i viss mån samman äpplen och päron. Vad som är av störst direkt intresse för oss är de direkta räntebidragen. Skattesubventionerna till egnahemsägare är också av ett visst intresse i sammanhanget, även om de därtill har skattemässiga aspekter, som det här skulle gå för långt att gå in på.

Bostadsbidragen slutligen är av betydelse som stöd till bostads-
efterfrågan, men de spelar analytiskt sett en annorlunda roll än
räntebidragen och kan därför inte direkt jämföras med dessa.

Hyresutjämning

Under en lång följd av år har de massiva räntebidragen dels
spelat en central roll för att hålla bostadsproduktionen uppe,
dels lett till att hyresnivåerna långsiktigt hållits på lägre nivåer
än som eljest skulle varit fallet. Det finns emellertid andra
medel, som till mycket lägre statsfinansiella kostnader kan lösa
det första problemet, inte minst just en utjämning av hyrorna i
beståndet, så att äldre årgångar får lämna ett visst överskott
som sedan används för att hålla nere hyrorna hos unga årgång-
ar.

Ur ideologisk synvinkel är de allmännyttiga bostadsföre-
tagen alldeles utmärkta medel för att föra en sådan politik, just
genom att de ofta äger stora bestånd med stor tidsmässig
spridning. Tyvärr har de generellt sett inte lyckats, och det av
flera skäl. Hit hör bristande ägaransvar och alltför långtgående
eftergifter till hyresgästintressena.

För att fullt ut förstå att de nuvarande räntesubventionerna
spelat ut sin roll, bör man dock anlägga ett mer regionalt färgat
perspektiv. Vi har egentligen inte *en* utan ett stort antal lokala
bostadsmarknader. Vårt nuvarande system bygger på enhetlig-
het. Oavsett ekonomiskt läge och oavsett efterfrågesituation är
bidragsreglerna ensartade över hela landet. Det leder som vi nu
skall se till konsekvenser som är ohållbara.

Lägets betydelse och S-faktorn

En fastighets värde bestäms på ett avgörande sätt av dess
belägenhet. I Stockholms innerstad har den ett helt annat
värde än i Borlänge. En gammal bil med osäker körförmåga kan
givetvis erbjuda samma transporttjänst som en ny och bekväm.
Likafullt skulle ingen kräva att den nya bilen skulle betinga
samma pris som den gamla. På ett likartat sätt kan en lägenhet i

glesbygden erbjuda samma boendetjänst som en i Gamla Stan. Likafullt är det två helt skilda produkter det rör sig om. Det unika för bostaden är nämligen att den inte går att flytta. Detta visas också av marknadens sätt att värdera de olika bostäderna.

När det gäller bilar rör det sig om produkter, vars värde är helt marknadsbestämt. Ingen kommer på tanken att en ny Porsche skall betinga samma pris som en gammal folkvagn. När det gäller bostäder är saker mer komplicerade. Beträffande småhus och bostadsrätter är prisbildningen i stort sett marknadsbestämd. I fråga om hyressättningen på andra bostäder är inslaget av styrning och kontroll mycket starkare.

Vad avser subventioner till bostäder har statsmakterna hittills i princip bortsett från att en bostadsmarknad verkligen finns. Det är en grundläggande orsak till att i dag en stor del av subventionerna går till fastigheter som inga sådana behöver. För att få ett bättre grepp om problemen är det tid att introducera S-faktorn.

Generellt gäller för alla tillgångar, att det för att det skall vara lönsamt att investera i dem fordras att deras marknadsvärde måste vara minst lika stort som deras reproduktionsvärde. Om detta inte är fallet, kommer inga investeringar till stånd.

Vad är i dag produktionskostnaden för en lägenhet? Även om vissa lokala variationer förekommer, kan vi med betryggande grad av säkerhet påstå att den ligger runt 7 000 kronor per kvadratmeter.

Vad är då en fastighets marknadsvärde? Det beror i stor utsträckning på var den ligger. Låt oss här exemplifiera med bostadsrätter, som i dag är av mycket stor betydelse. I Stockholms innerstad betingar en bostadsrätt ett marknadspris av i runt tal 15 000 kronor per kvadratmeter. Vi definierar S-faktorn som kvoten mellan marknadspris och produktionskostnad, dvs

$$S = \frac{\text{Marknadspris}}{\text{produktionskostnad}}$$

Vi finner då att i Stockholm ligger S runt 2. Vad är motsvaran-

de värde i Borlänge? Låt oss anta (detta är inte av central betydelse för resonemanget) att produktionsvärdet också där ligger på 7 000 kronor per kvadratmeter. Men säg att saluvärdet av ett småhus eller en bostadsrätt enbart uppgår till 4 000 kronor per kvadratmeter. Vi finner då att

$$S = \frac{4\,000}{7\,000}$$

eller att S-faktorn här har värdet 0,57.

Om S-faktorn har ett värde som är lägre än ett, visar det att det inte lönar sig att investera i produktion av tillgången i fråga, eftersom marknadspriset inte täcker investerings- eller produktionskostnaderna. Om faktorn har värdet ett, täcker intäkterna precis kostnaderna, och om S-faktorn är större än ett, kommer marknaden alltid att se till att tillgången i fråga reproduceras.

Felaktiga subventioner

Den tankegång som ligger till grund för ovanstående analys är helt fundamental. På åtskilliga av bostadsmarknaden delmarknader har S-faktorn ett värde, som är större än ett. Det gäller exempelvis för bostadsrätter i storstadsregionerna, ledda av Stockholm. Att dela ut subventioner till denna typ av byggande är rena idiotin. Samhällsekonomiskt är det lika förnuftigt som att ställa sig i duschen och riva sönder hundralappar.

Bostadsmarknaden har alltid styrts av regionala faktorer. Den typ av enhetliga regler som gäller för bostadssubventioner ser helt bort från detta grundläggande faktum. Problemet har kraftigt ökat under senare tid, inte minst till följd av den satsning på bostadsbyggande i storstadsregioner, som nu äger rum. Detta leder till destruktiva regionala följder och horribla fördelningsmässiga konsekvenser.

I dagens Sverige blir skorstenarna allt färre. Storstads- och universitetsregionerna gynnas utbildningsmässigt kraftigt. I

kunskapssamhället får dessa regioner ett naturligt övertag. Befolkningsströmmarna vänds ditåt och flyttlassen går till storstäderna.

I ett sådant läge kunde man tycka att andra faktorer, som stödet till bostadsbyggandet, borde utformas så att det motverkar dessa tendenser och i stället gynnar sysselsättningsvaga regioner. Bostadssubventionerna har i dag en kraftfull verkan av precis motsatt slag. De stimulerar den ekonomiska aktiviteten i redan överhettade regioner och omintetgör effekterna av en välmenande men illa genomtänkt regionalpolitik.

Bostadspolitikens regionala konsekvenser

Vi kan nu bygga på vår tidigare framställning och visa i detalj hur de bakvända effekterna kommer till stånd. Låt oss för att konkretisera ta en enskild lägenhet som exempel. Antag att produktionskostnaden ligger på 7 000 kronor per kvadratmeter och att lägenheten omfattar 70 kvadratmeter. Byggkostnaden blir då i runt tal 500 000 kronor. Det är dock endast ungefär hälften av denna kostnad, som bärs av byggherrar/hyresgäster. Resten betalar staten genom räntesubventioner.

En illustration kan vara på sin plats. Säg att marknadsräntan ligger på 10 procent. Den kapitalkostnad som denna ränta implicerar slår inte igenom i hyran. Lägenheten belastas med en ränta om 2,15 procent som sedan stiger med 0,25 procentenheter årligen. Av den totala kapitalkostnaden om 50 000 kronor betalar staten första året 40 000 och hyresgästen enbart 10 000. Den statliga delen sjunker sedan men utgör även efter 10 år mer än hälften av den verkliga kapitalkostnaden. Därefter fortsätter subventionen, men med lägre belopp i ytterligare 20 år.

Förvandlar vi den statliga subventionsströmmen till ett sk nuvärde, kommer vi i vårt exempel fram till ett belopp på ungefär 250 000 kronor. Det innebär att hälften av produktionskostnaden hos en lägenhet med ett värde av 500 000 kronor betalas av staten och hälften av ägaren/hyresgästen.

De sneda regionala effekterna sammanhänger med att stor-

stadsregionerna i dag är kraftigt överrepresenterade inom bostadsbyggandet. Om planerna för i år går i lås kommer 60—70 procent av det totala byggandet att ske där. I år planeras ett byggande om 12 000—14 000 lägenheter enbart i Stockholmsregionen. Det innebär att i år 3 miljarder kronor skall plöjas ned där i form av stöd till bostadsbyggande! Med de multiplikator-effekter som är förenade med byggandet leder detta naturligtvis till ett våldsamt uppsving i sådana områden. Det är ingen slump att storstadsregionerna överhettas och resten av landet utarmas på deras bekostnad. Som kontrast kan nämnas det sk Bergslagspaketet där 420 miljoner satsas på ett trettiotal bergslagskommuner under tre år.

Men, säger någon, är det inte bostadsbrist i storstäderna? Måste inte byggandet koncentreras dit? Svaret på denna fråga ligger i den analys runt S-faktorn som tidigare förts. Det innebär att om mark- och planfrågor löses, kommer byggandet där till stånd på rent marknadsmässiga villkor, och några jättelika subventioner är helt onödiga.

Vi kan illustrera vår tes med bostadsrätter som exempel. Under senare år har i Stockholmsregionen 2 000 nya bostadsrätter byggts årligen. Den ökade satsning på storstadsbyggandet, som sker i år, skall fördubbla denna siffra. Det innebär, att 4 000 hushåll i Stockholm, som är tursamma nog att stå först i bostadsrättslotteriet, skall erhålla en statlig subvention om 250 000 kronor i genomsnitt.

Är denna subvention nödvändig? Skulle byggandet av bostadsrätter upphöra om invånarna i resten av landet upphörde att skänka förstagångsägarna till bostadsrätter i Stockholm 1 miljard kronor årligen? Naturligtvis inte! Bostadsrätter i Stockholm betingar i dag ett värde som ligger långt över produktionskostnaden. Den byggmästare, som i dag finge rätt att fylla igen Nybroviken och bygga bostadsrätter där, skulle göra en lysande affär utan varje form av subvention.

Eller tag ett konkret exempel: HSB byggde i början av 80-talet ett antal bostadsrätter i Hammarbyhamnen i södra Stockholm. Tack vare subventionerna betingade dessa en insats av 70 000—80 000 kronor. I dag säljs de utan vidare för tiodubbla

beloppet, en subventionspolitik av detta slag är ett hån mot all anständighet. Den har definitivt ställt alla rimliga fördelningsprinciper på huvudet.

Några politiska slutsatser

Om min analys är riktig torde ett antal slutsatser ligga i öppen dag. En är att det inte längre är möjligt att ha ett generellt subventionsprogram. Vi måste helt enkelt börja ta hänsyn till de olika ekonomiska förutsättningar som finns i olika delar av landet och som fångas av analysen runt S-faktorn.

Folk måste vänja sig vid, att om de vill bo i centrala lägen i storstäder eller universitetsorter, måste de vara beredda att betala en högre hyra än om de bor i landsorten. Till en del sker detta i dag. Bostadsrätter i Stockholm betingar i dag skyhöga priser när det gäller andrahandsmarknaden. En villa på Lidingö kostar åtminstone dubbelt mot en motsvarande villa i landsorten. Detta är inte mycket att beskärma sig över. Tanken att vi skulle kunna avskärma bostadsmarknaden från resten av vår marknadsekonomi är inte hållbar.

Subventioner till bostadsrätter och egnahem i attraktiva lägen i storstadsregionerna måste trappas av eller helt upphöra. En rätt tillämpad ekonomisk analys kan ge en god vägledning i frågan huruvida subventioner behövs eller ej och i vilken utsträckning de bör finnas.

Hyrorna i storstadsregionerna måste tillåtas stiga, i första hand i innerstäderna och andra attraktiva områden. De allmännyttiga bostadsföretagen måste börja föra en lång kraftfullare hyrespolitik än vad som hittills varit fallet. Hyrorna i attraktiva lägen måste tillåtas stiga. De överskott som skapas bör sedan användas till att sänka hyrorna i mindre attraktiva områden. Det måste kosta mer att bo vid Östermalmstorg än att ha en lägenhet i Brandbergen.

Skatteinstrumentet måste aktiveras och förfinas. När hyrorna i privata fastigheter med goda lägen stiger bör hyreshusavgifter och andra skatter brukas för att dra in överskotten till statskassan.

En politik av det slag som jag förordar kommer givetvis att få vissa omfördelande effekter. Men de kommer att vara av positivt slag. Det kommer på lång sikt att bli dyrare att bo i storstadsregionerna och billigare att bo i landsorten. Men det är precis som det bör vara. Storstadsregionerna är i dag redan kraftigt gynnade. De har en mångfald och ett kulturutbud som landet i övrigt inte kan konkurrera med. Utbildning, museer, opera, konserthus, teatrar, alla kraftigt subventionerade, samlas där. I framtidens kunskapssamhälle kommer storstädernas övertag att bli än mer markant. Det är på hög tid att den tysta majoriteten ute i landet står upp och säger att det får vara nog.

Principer som överlevt sig själva

Saken har också en moralisk-politisk sida. När dagens bostadspolitiska principer formades för drygt fyrtio år sedan svarade de mot sociala realiteter och ett socialt behov. Nu har dessa principer överlevt sig själva. Omärkligt har rättvisans och det sociala framstegets principer glidit över i sin motsats. I dag skapar bostadspolitiken orimliga förmåner för små gynnade grupper. Den är våldsamt slösaktig och leder till perversa regionala effekter. Tiden för reformer är sannerligen inne.

En förändring av bostadspolitiken i den riktning som jag förordar kan inte undgå att få negativa konsekvenser för vissa. De som idag orimligt gynnas av dagens subventionspolitik kommer att få stigande boendekostnader. En försiktig omläggning av politiken ger dock inga större skadeverkningar. Tvärtom, de resurser som frigörs kan just till en del användas för stöd och riktade insatser till sådana, som verkligen behöver stöd. Den socialt inriktade bostadspolitiken skall inriktas mot behövande grupper och individer, inte mot byggandet som sådant.

I första hand är bostadspolitiken en sak för oss socialdemokrater. Det är vi som utformat den. Det är också vår plikt att reformera den. Många grupper som står socialdemokratin nära har starka intressen att bevara det bestående. Men om vi inte kan förnya vårt tänkande kommer ingen förnyelse till stånd. Förnyelsen måste komma inifrån vårt eget parti.

27. *Beskattning av småhus alltför generös*

Skatter påverkar både den ekonomiska aktiviteten och hur vi använder våra resurser. Traditionellt är det den första aspekten som vägt tyngst. Att skatter och finanspolitik kan användas för att styra aktivitetsnivån och påverka sysselsättningen var kärnpunkten i keynesianskt inspirerad ekonomisk analys.

Men många har också velat påstå att själva höjden på skattetrycket och vilken form beskattningen tar sig är av stor betydelse för hur effektivt en ekonomi fungerar.

Reagan till makten

När Reagan kom till makten i januari 1981 var hans främsta programpunkt — vid sidan av att stärka försvaret — att sänka skatterna. Ett ambitiöst skattesänkingsprogram sattes också snart i sjön. Företrädarna för den sk utbudsekonomin försäkrade, att de sänkta skatterna snart skulle sätta sådan fart på den amerikanska ekonomin att statsinkomsterna i själva verket skulle komma att öka.

Vissa bedömare menade, att det verkliga ideologiska motivet bakom Reagans skattesänkingsprogram var en önskan att minska den offentliga sektorn. Att försöka uppnå det målet genom direkta utgiftsnedskärningar var dock inte möjligt. Att minska inkomsterna genom skattesänkningar var däremot en framkomlig väg. De budgetunderskott som sedan följde skulle så i sin tur framtvinga utgiftsnedskärningar och leda till en minskad offentlig sektor.

Friedman bakom

Utvecklingen verkar bekräfta denna tes. I december i fjol beslöt kongressen att anta den sk Gramm-Rudmanlagen som på

fem år, från 1987, skall sänka det amerikanska budgetunderskottet från 200 miljarder till noll. Milton Friedman brukar anges som en av de ekonomiska inspiratörerna bakom denna strategi. Det ser ut som om den Reagan-Friedmanska strategin är på väg att lyckas, när man via Gramm-Rudmanlagen sänker statsutgifterna.

Den omedelbara effekten av Reagans första skattesänkingsprogram blev utomordentligt stora budgetunderskott. Den objektiva effekten av dessa blev en stark stimulans av den amerikanska ekonomin. Sedan slutet av 1982 har vi också haft en period av mycket stark tillväxt i USA.

När det gäller effektivitetsaspekten av Reagans första skattesänkingsprogram tyder dock ekonometriska studier som gjorts på att dessa är mycket begränsade. Visserligen gick förslaget ut på att i viss mån bredda skattebasen och gör kapitalbeskattningen mer likformig. De potentiella effektivitetsvinsterna uppgick dock på sin höjd till tre till fyra procent av bruttonationalprodukten.

Ronald Reagan är en mycket konservativ president. När det gäller skatter har han dock visat en större reformiver än någon annan president under detta århundrade. Under efterkrigstiden har begränsade skattereformer genomförts 1954, 1964 och 1976. 1985 kom så det nya förslaget till ytterligare genomgripande reformer, som syftade till att sänka de högsta marginalskatterna till 35 procent och bredda skattebasen genom att radikalt minska möjligheter till avdrag och olika former av kryphål. Vidare syftade reformen till att göra kapitalbeskattningen likformig.

Stora välfärdsvinster

Det nya skatteförslaget har ännu inte slutbehandlats av kongressen; vi känner dock till att representanthuset föreslagit åtskilliga modifieringar. Hur mycket som kommer att återstå av det ursprungliga förslaget när kongressen slutbehandlat det vet ingen. Poängen är dock att det nya skatteförslaget åtminstone potentiellt tycks innehålla mycket stora välfärdsvinster.

Under senare tid har debatten om skattesystemet både här hemma och utomlands i stor utsträckning kommit att handla om skattesystemets snedvridande effekter. Begrepp som "skatteklilar" och olika former av "distortions" är numera högsta mode när det gäller skatteanalys och skatteforskning.

Ett problem har dock varit att de försök att empiriskt mäta de negativa effekterna av olika beskattningsregler för olika former av kapital som hittills gjorts har visat på tämligen begränsade effekter.

En av världens ledande ekonometriker, professor Dale W. Jorgenson vid Harvarduniversitetet, har med sina medarbetare konstruerat en modell som på ett mer övergripande sätt försöker fånga dessa effekter.

De nya resultaten är uppseendeväckande. Professor Jorgenson har presenterat en del av dem i samband med en diskussion på Nationalekonomiska föreningen i Stockholm. De har publicerats i en artikel i *Scandinavian Journal of Economics*.

Enligt Jorgensons kalkyler skulle en utjämning av beskattningen mellan olika former av kapital erbjuda mycket stora allokeringvinster. Det skulle också en likformighet mellan beskattningen av olika typer av företag — som storföretag och familjeföretag — erbjuda.

Tillsammans skulle en "strömlinjeformning" av beskattningen kombinerad med övergång till någon form av mer konsumtionsbetonad beskattning leda till välfärdsvinster i storleken 30—40 procent av BNP.

Intressant är också att det nya skatteförslag som president Reagans administration presenterat och som har behandlats av kongressen i mycket högre grad än tidigare just uppfyller effektivitetskriterier av det slag som professor Jorgenson uppställer i sina modeller. Därigenom erbjuder de också mycket stora potentiella välfärdsvinster.

Man kan fråga sig: Vem skulle vinna och vem skulle förlora på mer effektivt utformad kapitalbeskattning? Eftersom de här refererade studierna i första hand sysslar med effektivitetsaspekter är fördelningsfrågan inte central och några helt specifika svar härpå ges inte. Klart står dock att åtskilliga storföretag skulle klämmas åt.

Hit hör ett jätteföretag som General Electric, som har tiotusentals anställda och som år efter år redovisat miljardvinster. Likväl har företaget inte alls betalat någon skatt till följd av de fördelaktiga avskrivningsregler m. m. som finns; tvärtom har det fått direkta subventioner från det amerikanska finansdepartementet.

Andra förlorare skulle bli småföretagare med förmånliga avskrivningsregler för bilar och datorer och villaägare. Vinnare skulle i första hand bli företag med produktiva investeringar av lång varaktighet.

Skatt på arbete

I vårt land är beskattningen av arbete betydligt hårdare än beskattningen av kapital. Översiktliga undersökningar som gjorts tyder på att våra totala skatteintäkter uppgår till 47,3 procent av BNP (en viss avräkning för försäkringsavgifter har härvid skett). Härav kommer 2,2 procent från skatter på kapital medan 45,1 procent består av skatter på arbete.

En enkel jämförelse ger vid handen att beskattningen av arbete är ungefär tre gånger så hög som beskattningen av kapital. När det gäller viss kapitalbeskattning, främst personlig inkomstskatt för kapitalinkomster, är den till och med negativ. Det beror i första hand på villabeskattningens utformning, där värdet av avdragen är större än de skattepliktiga inkomsterna. Om staten helt avstod från att beskatta villor, men heller inte tillät ränteavdrag på småhus, skulle staten tjäna på den affären.

Också i vårt land har en diskussion av beskattningens effek-

Också i vårt land har en diskussion av beskattningens effektivitet kommit i gång. Inte minst tack vare en SNS-rapport, publicerad i januari 1986, leker man med tanken på att avskaffa beskattningen av kapitalinkomster och kapitalvinster och ersätta den med en proportionell förmögenhetsbeskattning.

Slår olika

Även hos oss tyder studier på att kapitalbeskattningen slår mycket olika. Investeringar i byggnader och lager är betydligt hårdare beskattade än investeringar i maskiner. Vidare beskattas tillverkningsindustrin betydligt mildare än övrig industri.

Också ägarformer diskrimineras så att försäkringsbolag kommer lindrigt undan och skattebefriade institutioner till och med har negativ skatt, dvs får direkta subventioner.

Det är viktigt att forskning om skattesystemets effektivitet intensifieras också hos oss. Ännu har vi inga studier av samma typ som den amerikanska som jag hänvisat till. Genom att den offentliga sektorn hos oss är betydligt större än i de flesta andra länder är vårt behov av skatter större och skatteinkomsternas effektivitetsaspekt ett ännu mer relevant problem.

Ökad effektivitet

Vissa slutsatser lär vi nog redan nu kunna dra. Det är att beskattningen av bostäder i allmänhet och småhus i synnerhet är alltför generös och leder till effektivitetsförluster. När "den underbara nattens" skattereform genomfördes bedömdes den uteslutande ur fördelningspolitiska motiv. Ingen tycktes då ha tänkt på att den också hade en effektivitetsaspekt. Genom den avdragsbegränsning som infördes ledde den med all säkerhet till större likhet i fråga om beskattningen av kapital. Därigenom bidrog den också till att ge vårt skattesystem en mer effektiv och tillväxtbefrämjande utformning.

Ibland kan en fördelningsmässigt grundad intuition leda till att reformer som höjer skattesystemets effektivitet genomförs. I längden är det dock bättre att direkt studera effektivitetsaspekten hos förändringar i skattesystemet. Först då kan man vara relativt säker på att de reformer som man vill genomföra också verkar i tillväxtbefrämjande riktning.

28. *Stapla subventioner är slöseri med skattemedel*

Regeringen har sedan 1982 fört en framgångsrik stabiliseringspolitik som fått svensk ekonomi på fötter. Aktningsvärda regionalpolitiska insatser har också gjorts. Däremot har samordningen mellan tre betydelsefulla områden, stabiliserings-, regional- och bostadspolitik varit svag.

I en marknadsekonomi som den svenska uppträder koncentrationsfenomen som gör att vissa regioner starkt expanderar medan andra utarmas. Därför behövs ekonomisk styrning. Den vänstra handen tycks dock knappast veta vad den högra gör: den bostadspolitik som nu drivs tenderar att helt skölja bort alla vällovliga regionalpolitiska insatser. Problemen aktualiseras starkt genom den proposition om bostadspolitik som regeringen just lagt med dess kraftiga satsning på bostadsbyggande i storstadsregionerna.

Orimligt stöd

Hittills har storstadsregionerna varit kraftigt överrepresenterade när det gäller bostadsbyggandet; under 1985 byggdes 40 procent av alla lägenheter i storstadsområdena; när propositionen sitt syfte, kommer den siffran att stiga till 60 procent. Genom det sätt på vilket bostadssubventionerna är utformade, innebär det en mycket kraftig investeringsinjektion i storstadsregionerna, främst i Stockholm.

Marknaden leder till en koncentration som sedan bostadspolitiken kraftigt förstärker. Om den nya satsning som aviseras i propositionen genomförs med bevarande av nuvarande subventionsgrad, kommer storstadsregionerna — och i första hand Stockholm — att få investeringsstöd på det övriga landets bekostnad som ter sig helt orimligt.

Inte små anspråk

I stället för att som i dag bygga 6 000 lägenheter i Storstockholm, skall man nästa år och några år framöver bygga 12 000 lägenheter om året. Motsvarande fördubbling, från 2 000 lägenheter per år till 4 000 per år, skall också äga rum i Göteborgs- och Malmöregionerna. För Stockholms del innebär det att de årliga statliga investeringssubventionerna i samband med bostadsbyggandet skall höjas från 1,5 till tre miljarder kr!

Vad man begär av folk i glesbygd och sysselsättningssvaga orter, av människor i Blekinge, Dalarna, Värmland och Norrland, är att de först skall kosta på utbildning för sina ungdomar och sedan skicka dem till Stockholm!

Som påbröd på detta skall resten av landet varje år via budgeten göra en regionalpolitisk satsning i Stockholmsregionen om tre miljarder kr! Det är inte små anspråk som man har.

Frågan om bostadsbyggande och bostadssubventioner har också en utomordentligt viktig fördelningsaspekt. Lättast att illustrera den är i samband med bostadsrätter. Som jag redan visat, kan vi uppskatta värdet av en nybyggd genomsnittlig bostadsrättslägenhet om 70 kvadratmeter till 500 000 kr. Men köparen av den första bostadsrätten behöver enbart betala hälften av detta pris. Resten står staten för genom räntesubventioner.

Nu är det emellertid så att efterfrågan på bostadsrätter i Stockholm är mycket hög. Människor är villiga att betala långt mer än 500 000 kr för en nybyggd bostadsrätt. Det leder till att den förste innehavaren, när han säljer sin bostadsrätt, kan plocka ut subventionen om 250 000 kr och stoppa den i egen ficka; därtill får han vanligen ytterligare en stor vinst som marknaden skänker honom, men det är en annan historia.

Ungefär en tredjedel av alla lägenheter som byggs i Stockholm är bostadsrätter. Det innebär att hittills har folk i resten av landet skickat årliga subventioner om 500 miljoner kr till Stockholm, som ägare till nybyggda bostadsrätter direkt kunnat stoppa i egen ficka. 2 000 stockholmare har varje år fått en

present värd 250 000 kr om året från sina fattiga kusiner på landet. Så fungerar vår bostadspolitik!

Vill ha mer

Men mycket vill ha mer. Om vi antar att bostadsrätterna under kommande år behåller sin andel, kommer den årliga subventionen att öka från 500 miljoner kr till en miljard kr. Under kommande år blir det inte 2 000 hushåll i övre medelklassen, som varje år myglar åt sig en present om 250 000 kr i form av en ny bostadsrätt, utan 4 000 hushåll. Är detta verkligen en rimlig fördelningspolitik?

Men det räcker inte med de traditionella subventionerna till bostadsbyggandet i storstäderna. I den nya propositionen föreslås dessutom att en särskild hyresrabatt införs. Det gör att de hyres- och bostadsrättslägenheter som byggs under 1987 och 1988 får en ytterligare subvention om 6 000 kr per lägenhet.

Att på detta sätt stapla subvention på subvention är inte rationellt; dessutom är det slöseri med allmänna medel.

Överlevt sig självt

Det subventionssystem som vi i dag har för bostadsbyggande har för länge sedan överlevt sig självt. Stöd till bostadsbyggande kan behövas i vissa fall. Men det stödet bör utformas så att det tar hänsyn till regionala skillnader. Att ha samma stöd för storstadsbyggandet som för bostäder i glesbygder leder till konsekvenser som blir ohållbara.

I första hand bostadsrätter — men sannolikt också småhus — i storstadsområdena behöver i dag inga subventioner. De kan själva bära sina produktionskostnader. I dag betingar bostadsrätter i Stockholm — men också på vissa andra håll i landet — överpriser som är orimliga. I stället för subventioner bör man snarast gå den motsatta vägen och skärpa reavinstbeskattningen av bostadsrätter.

Vill man hjälpa vissa betalningssvaga grupper till boende i bostadsrätt får det i så fall ske via riktade subventioner av typen bostads- och barnbidrag.

Betala vad det kostar

Vi måste också vänja oss vid att differentiera hyressättningen inom storstadsregionerna. Boendet i exempelvis Stockholms innerstad måste bära sina egna kostnader.

Det brukar heta att bostaden är en social rättighet. Men det kan aldrig vara en social rättighet att bo i Stockholms innerstad lika litet som det kan vara en social rättighet att äga en Rolls Royce eller en Jaguar. Den som vill bo i innerstaden måste vänja sig vid att betala vad ett sådant boende kostar.

I fallet med bostadsrätter innebär det att betala för de verkliga produktionskostnaderna. I fallet med hyresrätter måste hyran också omfatta den "lägesränta" som ett fördelaktigt läge medför. Den som har nära tillgång till subventionerad teater och opera och slipper reskostnader och restider får finna sig i att betala en högre hyra än den som bor i Brandbergen eller Grängesberg.

Helt ointresserade

Genom ett sådant system kan de allmännyttiga bostadsföretagen få ett överskott på innerstadsboende som kan användas för stöd till nyproduktionen. Staten kan också lägga en särskild "lägesskatt" på privata hyresvärdar. Dessa intäkter kan sedan användas på likartat sätt. En möjlig utväg kan vara att kommunalisera boendet och helt ta bort statliga subventioner och i stället låta varje kommun dimensionera boendet på det sätt som den finner lämpligt.

Reformer på bostadsområdet har också en intressant partipolitisk aspekt. De borgerliga partierna är helt ointresserade av åtgärder av det slag som jag förordar; tvärtom vill de till det yttersta bevara bostadsrätters och villors privilegier. Vpk:s agerande styrs av opportunism och sentimentalitet.

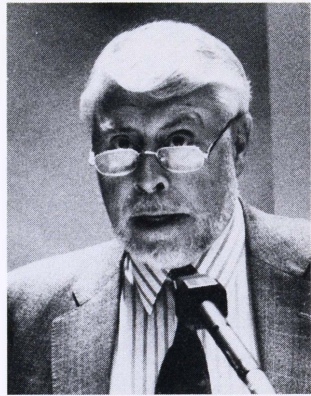
Lurar skjortan av oss

Reformarbetet måste ske inom socialdemokratin. De särintressen som finns inom bostadspolitiken är dock mycket starka. Hoppet om förnyelse måste komma utifrån landet. När vi landsortsbor får klart för oss att företrädarna för storstadsregionerna håller på att lura skjortan av oss via bostadspolitiken kan det bli annat ljud i skällan. Vi måste arbeta för att bostadspolitiken läggs om i en riktning som främjar regional balans och fördelningsmässig rättvisa.

Sker inte det kommer utarmningen av sysselsättningsvaga regioner och glesbygd att obarmhärtigt fortsätta.

Kapitlen i boken är artiklar, hämtade från följande tidningar och tidskrifter:

1. Makten är något som gärna döljs. Aktuellt i politiken 1988
2. Populister skapar privilegier, Dagens Nyheter 2/7 1989
3. Systemfelens överstepräster, Dagens Nyheter 13/8 1989
4. Kapitalismen byggde landet, Dagens Nyheter 2/8 1990
5. Därför är vi så rika, Dagens Nyheter 28/10 1991
6. Samarbete gav tillväxt, Svenska Dagbladet 3/1 1985
7. Hämmad tillväxt och skapad arbetslöshet, Svenska Dagbladet 4/1 1985
8. Bevarad standard? Göteborgsposten 13/5 1985
9. Vänstern måste se verkligheten som den är, Göteborgsposten 24/6 1985
10. Utför från välfärdstoppen, Dagens Nyheter 5/7 1987
11. Måste ASEA lämna Sverige? Dagens Nyheter 23/8 1987
12. Ta chansen att dra in på folk! Dagens Industri 20/10 1988
13. Sverige – dårarnas paradys, Dagen Nyheter 27/1 1991
14. S skapade ett klassamhälle, Dagens Nyheter 28/1 1991
15. Förödande utjämningspolitik, Dagens Nyheter 16/6 1989
16. En seger över populismen, Dagens Nyheter 18/4 1990
17. Gör högskolan konsumentstyr, Sydsvenska Dagbladet 13/12 1990
18. Ryck upp universiteten, SACO-tidningen maj 1987
19. Skolan intresserar ej skolministern, Dagens Nyheter 22/11 1989
20. Kasta ut gökungen, Dagens Nyheter 14/9 1986
21. Ni har lovat att ta ned månen, Dagens Nyheter 22/8 1990
22. "Dahl måste bort", Dagens Nyheter 4/9 1990
23. Vi skall inte förblindas av revolutionsromantiken, Svenska Dagbladet 29/1 1984
24. Ljus framtid för Chile, Dagens Nyheter 29/1 1990
25. Orimligt ge Chile bistånd, Dagens Nyheter 30/1 1990
26. Bostadspolitikens problem, Tiden nr 10 1987
27. Beskattning av småhus alltför generös, Svenska Dagbladet 8/4 1986
28. Stapla subventioner slöseri med skattemedel, Svenska Dagbladet 24/11 1986

Bo Södersten är professor i internationell ekonomi vid Lunds universitet. Under åren 1979–1988 var han socialdemokratisk riksdagsman och verkade bland annat i finansutskottet. Han var ordförande i kapitalvinstkommittén och ledamot i den kommitté som utformade vårt nya skattesystem. 1990 valdes han till ordförande i Sveriges universitetslärarförbund.

Kapitalismen byggde landet är en kraftfull och initierad uppgörelse med partiet, dess slutna maktstruktur och dess ekonomiska felslut. Systemfelen inom den ekonomiska politiken, den offentliga sektorn, skattepolitiken, förskolan och utbildningen, kärnkraftspolitiken och bostadspolitiken utsätts för en förödande kritik.

Bo Södersten analyserar socialdemokratins hegemoni, som rått under nära 60 år. Hur kunde borgerligheten då så lätt ge upp sitt värderingsövertag och förlora sitt försteg i samhällssyn och ledning i att formulera problem? Vad är det som gör att socialdemokratin nu håller på att förlora sitt övertag i att formulera dagordningen, sin dominans och sin hegemoni?

Ett ideologiskt genombrott är på gång och det sker mycket snabbt, precis som i början av 1930-talet. Nya synsätt ersätter nu föreställningar som i mer än ett halvsekel präglat tänkande och handlande i Sverige. I denna lysande bok pekar Bo Södersten ut orsakerna till detta skifte.

ISBN 91-7150-411-7

9 789171 504111

SNS
FÖRLAG